

XIII/49.

NÉHÁNY HÉT
CEYLON SZIGETÉN

IRTA

XÁNTUS JÁNOS.

(Különnyomat a Budapesti Szemléből.)

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1877.

129570

NÉHÁNY HÉT CEYLON SZIGETEN.

(Első közlemény.)

I.

1870-ik év kezdetén az angol keleti postagőzhajótársaság *Nubia* nevű hajóján kelet felé utazván, tíz napig tartó folytonos szélvész és vihar után, egy forró januári nap reggelén érkezünk a ceyloni partokhoz.

Az egész postamálhát, a postával utazott angol tengerésztiszt még az előző napon fölhordatta a fődélzetre, hogy rendezze. Gőzhajónk a keletindiai, chinai, ausztráliai, s kelet-afrikai postagőzösökkel összeköttetésben lévén, a posta nem kevesebb mint 1460 nagy börzsákból állt, a tengerésztisztnek tehát e zsákok rendezésével elég mulatság jutott ki. De jutott belőle nekünk is — az utasok ugyanis körülállták, és körülülték a tisztet, s a képzelhető legnagyobb érdekeltséggel és kíváncsisággal nézték egész nap működését, mintha csak egy új opera adatott volna elő. Ezt azért említjük, hogy feltűnjék, mily fontossága van a leghétköznapiasabb eseménynek is a kedélyek foglalkoztatására, ha tíz napig egyhangú tengeri vihar, s tengeri betegség kínait éli át az ember!

A mint reggel korán a partokhoz érkezünk, s nem sokára a keletindiai szárazföld is látható lett, csakhamar egy kalóz jelent meg, egy úgynevezett *outrigger* ladikon, mely Ceylon egyik speciálitása, s csak India azon részében látható, hol szingálok vannak letelepedve. Az *outrigger* egymás mellé guzsolt két kivájt ladikból áll, melyek nyílásukon oly keskenyek, hogy egy ember ülhet csak bennök, s ennek is a ladik oldala mindkét czombját nyomja és súrolja. Hosszuk azonban

30—35 láb, fenekök gömbölyű, s háromszor oly széles, mint felső részök. Már magában ez az építési rendszer is igen különös, de még különösb jelleget nyernek e feltűnő ladikok az által, hogy azok pereméről mintegy 20 láb hosszú, természetes fából készített két rúd nyúlik ki a víz színére, melyek egy nehéz fatörzszsel vannak keresztben összekapcsolva, mely törzs, egyensúlytartóként lebeg a víz színén. El föltötte primitív, s a maga nemében egyedüli jármű, ily sajátos szerkezet következtében, mindenkor egyenesen röpül a tengeren; ennél fogva a vitorlát igen könnyű kezelni, s ha a jármű mindig szélmentében tartatik: baj nem igen érheti. Igazolja ezt azon tény, hogy Ceylonban s a coromandeli partokon e ladikok 25 s több mérföld távolságra is kimennek a nyílt tengerre, ott napokig, még pedig sokszor nagy szélben is, halásznak, s csak nagyon ritkán éri őket szerencsétlenség.

Pár órai gőzölés után, a Point de Galle, vagy a gallei csúcshoz érteztünk, mely igen kényelmes kis kikötő, s a rendkívül nagy és föltötte élénk gőzhajózási forgalomnak is minden tekintetben megfelel. A tengerparton egy jókarban tartott vár tűnik szemünkbe, melyet még a portugálok építettek, s ezen belül s körülte terül Galle város, mintegy 15 ezer lakosával, kik leginkább szinghálók, tamilok, hinduk, és arabok. Az európai lakosok száma, oda értve az angol helyőrséget is, alig tesz ki 1200 lélekszámot.

A mint az öblöske közepén, s épen a vár előtt horgonyt vetettünk, rendkívül kedves, meglepő látvány tárult szemeink elé. Ceylon már magában is az összes föld legpompásabb tropikus növényzetével büszkélkedik, melyről még mindenki elragadtatással beszélt; ha azonban Egyiptomból s Arábiából jövünk, — mint én is ezúttal — képzelhetetlen a hatás, az egyiptomi, arábiai, és abyssiniai kopár hegyek, kiaszott, megrepedezett, vagy homokborított földek után, hol az ember egyéb zöldet alig látott, imitt-amott oda tévedt egyes busuló pálmánál, vagy oly hitvány sásnál, mely a futóhomokon és sós levegőn is megélhet.

Merre a szem a gallei öbölből tekintett, mindenütt gazdag tropikus növényzetet látott; az öbölben lévő egypár apró sziget szintén ily dús növényzettel volt borítva, valamint a partok is végtelen mennyiségű vérpiros virágú hibiscusokkal ellepve. Magát a várost is minden irányban óriási pálmák s

egyéb nagy árnyas fák szegélyzik, melyek különféle árnyalatú zöldjéből, a fehér és sárga házak falai mosolyogva kandikálnak ki.

Hajónk körül nagy mozgalom keletkezett; az egész víztükör borítva volt arabs *dafsokkal*, malabari *petámárokkal*, coromándeli *dhoneikkel*, *outriggerekkel*, sőt európai ladikkokkal is, melyekből a csaknem egészen meztelen nép pokoli zshivaj, éktelen kiabálás, és grotesque tagmozdulatok közt, részint járművét ajánlgatta a partrakelésre, részint gyümölcsöt, korállokat, madarakat, s egyéb ceyloni ritkaságokat ajánlott eladás végett.

Sokan lévén a hajón utasok, a tolongás is minden képzeletet felülmúlt. Mindenki első akart lenni a parton, hogy magát mihamarább jól kijárhassa s kimulathassa a hosszas tengeri fogság után. Én azonban, mint rendesen mindig, most is maradván, az utolsók közt keltem partra, kevesebbért, mint feleáron, mert ilyenkor már nem a hajós, hanem az útas szokta a vitelbért meghatározni. Attól sem tartottam, hogy szállást ne kapjak, mert a postatiszt útján, a keleti hótélrészvénytársaság itteni szállodájában már előre kényelmes szállást rendelttem.

A vár kapuja alatt el, aztán pedig Gallé legjobb utcáján fölfelé haladva, miután a várbástyára épített nagyszerű hótélben letelepedtem: hideg fürdőt vettem, s körülnéztem a városban.

Ekkor már nagy élénkség volt a hótél termeiben s tágas verandáján; számtalan mór s malabari nyüzsgött ott, az útasokkal saphir, rubin, és gyöngy-ékszerekre alkudozva. Mérsékelt áron lehet is venni e kereskedőktől gyűrűket, karpereczeket, s egyéb ékszereket, melyek rendkívül szép ízléssel vannak aranyba foglalva, az ember egészen biztos is lehet, hogy jó köveket kap, mert a hótélbe egyáltalán nem eresztenek oly kereskedőt, a kiről csak föltenni lehetne is, hogy csaló. — Az utczákon is, — különösen gőzhajók érkezésével, számtalan ember árul s kínálgat ékszereket; ezek is díszesen vannak befoglalva, s minthogy féláron s még alább is ajánlhatnak: takarékoságból nem egy útas vesz tőlök ékszereket, csak utóbb tudja meg, hogy az egy vagy két font sterlingen vett ékszer aranyozott rézbe foglalt csehüveg s alig is ér többet pár krajczárnál.

Az itt *Tiffin*nek nevezett igen ízletes, lucullusi villásreggeli után néhány úti ismerősöm társaságában kirándulást tettem a csak 3 mfdre fekvő *Wakewallába*. A bérkocsit Ceylonban igen szép kényelmes jármű pótolja, melynek neve *bándi*. Nagyon könnyeden épített kétkerekű elegáns födeles kocsis ez épen a kerékre helyezett négy ülésel, melyek közül kettő előre, kettő pedig hátrafelé van arcczal fordítva. A kocsis a rúd tövéből hajtja egyetlen lovát, mely kettős rúd közé van kapcsolva. A kerekék rendkívül vékonyak s magasak, az utak s lovak pedig igen jók: az ember bámulatos gyorsasággal halad a *bándin*, s több kényelemmel mint gondolnók.

Mi is ily kocsit fogadtunk, óránként három shillingért. Útunk, a városból kiérve, egész *Wakewalláig* dombos területen vezetett, mindenütt gyönyörű kertek, mezei lakások, kunyhók közt, s néhány igen jelentékeny buddhista templom mellett. A magasb hegyek pedig rendkívül gazdag tropikus növényzetben pompáztak. Az egész vidék elragadó szépségével, valóban, sokszor csodálkozásra gerjesztett. Útközben, — a gyakori európai útasok által elkényeztetett meztelen gyermekek százával csatlakoztak kocsinkhoz, pennyt kunyorálva; utóbb pedig, hogy a kilátásban hitt pennyt megszolgálják, bukfenczeket, cigánykerekeket s minden képzelhető evolúciókat vive véghez futás közben s egész a *wakewallei* magasb hegyekig kísérve bennünket. A pennyt itt sem kapván meg, lassanként hátra maradoztak; de egészen jó kedvűen nevetve, hogy kifogtunk rajtok. Aztán valószínűleg más *bándit* fogtak újabb ostrom alá, s talán jobb sikerrel is.

A legmagasb domb tetejére épített kényelmes restaurációhoz érkeve, pár száz útitársunkat találtuk, kik a nagyszerű festői kilátásban gyönyörködtek. Az egész vidéknek itt valóban óriási angol park formája van, mesés szépségű s változatos színű tropikus fákkal szegélyezve. A vendéglő alatt a gyönyörű *Wakewalla-völgy* terül, a hasonló nevű, jelentékeny folyó kanyargásait mutatva, a meddig a szem csak ellát. A völgyben nagy kiterjedésű rizsföldek terülnek, imitt-amott pedig kókuszpálma-ligetek, óriás tollakhoz hasonló sárgás-zöld leveleikkel az egész panorámának különös érdekét adva.

Az egész vidéken, egy fekete majomfaj *) nagy mennyi-

*) *Semnopithecus leucopymnus*.

ségben tartózkodik; s minthogy nem bántják: egészen szelídek, annyira hogy a vendéglő udvarán levő nagy árnyas fák ágain üldögélve nézik s bámulják a vendégeket.

A vendéglőnek a völgyre néző széles porticusa előtt néhány nagyszerű ezukorpálma áll*) mely, leveleire nézve, minden pálmák közt legsajátságosabb. A benszülöttek *Kitul* néven ismerik, s nedvéből közönséges durva sárgacukrot főznek; a mézgából pedig, mit e pálma héjja kiizzad, igen finom mázt csinálnak, mely bútorkészítésre s kocsimázolásra előnyösen használtatik.

Itt láttam a szigeten először nagy mennyiségben s áthatlan bozószerűen tenyészve a *Lantana mixta* növényt, mely nálunk üvegházak lakosa. Az egészben az a különös, hogy e *Lantanát* Sir Hudson Lowe ceyloni kormányzó csak a 20-as években importálta mauricius szigetről, jelenleg pedig már az egész szigetet ellepte, s minden tért annyira elfoglalt, hogy a lakosság valóságos átoknak s istenostorának tekinti, mert kiírthatatlan.

Délután 6 órakor, az indiai, chinai, mauriciusi és ausztraliai gözösök egyszerre indulván, én is elkísérem néhány ismerősömet a hajóra; mikor pedig a hételbe theázni visszamentem: már mindössze csak nyolczan ültünk az étteremben, hol néhány órával előbb kilenczszáz európai vendégnél is több reggelizett. A hétel mintegy kihaltnak látszék, valamint a városka is. Este is, az igen szellős bástyán, csak mi nyolczan sétálván, a városiak közül senkit sem láttunk.

Másnap korán reggel a bástyákon egyedül kellemes sétát téve, a világitó toronyhoz jutottam s föl is mentem, hogy megnézzem szerkezetét, mely egyszerű *fix light*, vagyis állandó sárga világitásból áll; a világitó torony öre pedig, ki épen a lámpákat és reflex-üvegeket tisztogatta, a torony körül levő koráll-zátonyra is figyelmeztetett, mely aztán egész kíváncsiságomat magára vonta. Sokáig nézdelődztem a toronyból s utóbb a bástyaokról is. Közvetlen a torony körül s a bástya lábainál, melyet a tenger dagálya nyaldos, a tenger legfőlebb csak 2—3 öl mélységű de egész feneke a legcsudálatosb koráll-képződéssel borított, mi itt valóságos koráll-erdőt képez, s a krisztálytisza vízben minden legkisebb részlete

*) *Caryota urens*.

kivehető, még a gyönyörű halak, teknőczök, puhányok, héjanczok, szivacsok és sugárállatok is, melyek a korallok közt miriádnyi mennyiségben élőködnek. Többször szerettem e zátony hegyé menni ladikkal, részletesb észlelés és példányok beszerzése végett; de a zajlás épen a korallok közt volt legnagyobb, némelyike pedig oly magas fa- vagy bokorszerű: hogy a ladikot nagyon veszélyeztette volna; s ehhez még a helyiség tele czápákkal is, melyek az ott élő puhányokra vadásztak.

Reggeli után a vámházba mentem, hol kiküldetésem czélját megmagyarázva, s igazolásomúl útleveletem előmutatva, minden podgyászomat vizsga nélkül átadták, úgy fegyvereimet, s lőszerkészletemet is, a mi pedig egész kis arsenál volt. Aztán, az Osztrák Lloyd ajánlólevelével, egy hollandi kereskedőt látogattam meg, ki egyúttal a mi konzuláris ügynökünk is volt évek óta, bizonyos Tinklepaugh nevű embert, ki azonban üléssel sem kínálván meg, azt felelte: üzleti ügyben megtehet ugyan a mi tőle telik, de gyűjtésre vagy utazásra vonatkozólag fölvilágosítással nem szolgálhat, minthogy ez köréhez nem is tartozik.

Aztán az amerikai konzulhoz, Prescott György úrhoz menvén s neki amerikai polgári okleveletem bemutatván, ez a képzelhető legnagyobb szívességgel fogadott, s mindenről adott fölvilágosítást, sőt cselédeit s írnokat is rendelkezésemre bocsátotta, s meg kell vallanom, hogy neki köszönhetem ceyloni gyűjtéseim minden sikerét.

Az nap még rovargyűjtés végett egy csapat fiú indított el minden irányban; mások halásztak s egyéb tengeri-állatokat gyűjtöttek; másnapra egy nagy *outriggert* fogadtunk föl két ügyes búvárral, s ekkor reggeli után én magam is kimentem a konzul kertjébe, hogy a gyűjtést megkezdjem. Valóban volt is eredménye. Este felé a konzul családjával a verandán ozsonnázván, nem állhattam meg, hogy szerencsém legalább néhány kis árokban ne kíséreljem meg, hogy lássam minő halak fordulnak elő a mocsárookban. Szitával merítgettem tehát a gázos vízből, s ekként el lévén foglalva, egyszerre csak észrevettem, hogy fehér nadrágom vérfoltokkal tele, mert lábszáraim s czombjaim pióczák lepték el, melyek a földről rám mászva, húsomba csimpaszkodtak.

A konzul és családja sajnálták, hogy ezen eshetőségre

figyelmeztetni elfelejtettek, mely a szigetnek egyik — szintén specialitása. Ezen pióczák*) ugyanis nem laknak vízben, hanem nedves helyeken, magán a földön, s oly mennyiségben, hogy a lakosok csaknem jobban irtóznak tőlök, mint a mérges kigyóktól. Alig egy hüvelyk hosszúságúak s nem vastagabbak egy közönséges kötötűnél, azonban lúdtollvastagságra s két hüvelyk hosszúságra is puffadnak, ha vért szíznak. Testalkotásuk oly éles és erős, hogy a lábat a legfinomabb harisnyán át is képesek megszíni, s oly gyorsan másznak, hogy az ember néha csak akkor veszi észre, midőn már a nyakán lógnak. Európaiak, különösen a kávéültetvényeken, szoroson a lábhoz tapadó olajos kapezát viselnek, mely a nadrág fölé levén csatolva, belé nem bújhatnak. Benschülöttek pedig citromlével kenik be lábszáraikat s ez is hatalmas szer; e savanyúságot kerülik. Láttam utóbb palankin-hordárokat, kiknek térdei körül fürtökben lógtak a pióczák, lábszáraikon pedig vér csergedezett. Mondják, hogy az állatok különösen sokat szenvednek e pestistől, s hogy van eset rá, hogy eszöket veszítik a kínok miatt, melyeket kiállani kénytelenek.

Azt is mondják — mit különben az ott járt természetbúvárok is megerősítnek észleléseikkel — hogy e pióczák képesek egyik végökkel magukat a földhöz, vagy az azon heverő falevelekhez tapasztva, függélyes állást foglalni el, s így leskelődni prédájukra, s hogy oly pontosan leskelődnek, hogy ha az ember ily pióczák által ellepett hely felé közelg: a fűben vagy száraz faleveleken sok száz, sőt ezer ily piócza gyűlik össze, — ágaskodó helyzetben, készen a támadásra, ember, ló, vagy egyéb állat ellen. Ha az áldozat közelökbe érkezett, sebesen sietnek hozzá félkörű testmozgással; mit úgy visznek ki, hogy egyik végökkel a földhöz tapadnak, azután a félkörben előrenyújtott másik végökre, nehezednek tovább s tovább, míg az útas ember lábát eléri, azon aztán tömegesen fölmászván, nyilást keresnek, hogy bebújhassanak.

Ily esetekben rendszeren azon útasoknak van legroszabb dolguk, kik leghátul maradnak, mert mire ők is oda érkeznek: a pióczák rendszeren oly képzelhetetlen mennyiségben gyűlekeztek már össze, hogy ellenök minden védelem nehéz. Oly kicsinyek, s szívásuk is oly jelentéktelen sebet ejt, hogy nem

*) *Hoemadipsa Ceylonica*.

is igen lehet észre venni, míg csak a seb nem vérzik, s a testen valami hidegséget nem érez az ember, mi a vérrel megtelt, lelógó piócza következése.

Van e földi pióczákra vonatkozólag egy körülmény, mely minden esetre különös és eddigelé még magyarázatra vár. Eső, vagy harmatnedvesség nélkül ugyanis tehetetlenek, s a hegyek aljaiban, hol minden más időben nagy mennyiségben fordulnak elő, a száraz évszakban egészen eltűnnek, úgy hogy egyet sem láthatni. Ellenben az eső legelső csöppjei után megjelennek tüstént, oly helyeken is, hol néhány nappal előbb s hónapokon át folyvást semmi növényéletnek jelei nem voltak láthatók, úgyszólván a meztelen homokon. Egyetlen eső elégséges, hogy ezrenként előhozza e pióczákat. Az a kérdés most, mi minden ceyloni lakosnak sok fejtörést okoz: honnét jönnek e pióczák? alusznak-e ők is, mint sok kígyó, puhány, sőt hal, — vagy összeszáradnak mint a *rotiferák* bizonyos időre, hogy aztán a nedvesség bekövetkeztével ismét életre ébredjenek?

Másnap korán reggel már az *outriggeren* voltam, s a tengeri öblöt átszelve, a várossal átelleni kősziklás partok mellett lebegtünk, azon ponton, hol a bűvárok állítása szerint legszebb koráll-telepek léteznek, s legkönnyebben lehet őket szedni. Oda érkezve, mindnyájan a ladik párkányáról a mélységbe néztünk, s csodálatos, nagyszerű tündérvilág tárult föl szemünk előtt. A tenger csendes volt, a víz az öbölben alig 3—4 öl mélységű, s oly krisztálytisza és a magas pálmák koronáitól árnyékban tartott, hogy mindent jól lehetett látni, s nemcsak általános átnézetet kapott az ember a víz alatti életről, de annak sok apró részleteibe is bepillantatható, sőt, lakóinak foglalkozását is jól megfigyelhette. Egyik vagy másik föltünő szépségű és színpompájú korállt kiszemelve, az egyik vagy mindkét bűvart leküldtem érte, fel is hozták; de csak akkor mutatkozott, hogy a levegőn a példány egészen más színű, sőt más alkatú is, mint a vízen keresztül látszott. Utóbb kitűnt: hogy a fehér homokra és elhalt korallokból képződött fehér sziklákra tapadt korallokra a tengervíz sárgás és kékes zöldszíne gyakorolja e hatást, miként általán az egész alvilági életnek sárgás-kékes zöld színe volt, különösen a távolabb fekvőnek. Így a víz hatásának kell tulajdonítanom, hogy a gyönyörű vérpíros korallok a ladikból piszkos-barna

színűeknek látszottak; a sárga és halvány kék példányok pedig mind halaványzöld színűeknek tűntek föl; míg például a valóságos zöldszínű korallok a vizen keresztül nézve, még zöldebbeknek látszottak. Távrolról azt gondolhatta az ember, valami óriási *emerald* ragyog a tenger fenekén. A fehér fajúak szintén ki voltak vehetők; mert ha távolból néztük, halványsárga színt mutattak, közlelről azonban s függélyesen tekintve, a tengernek zöldes színét vették föl.

A hol a tenger mély volt, a fenék életét jól kivenni természetesen nem lehetett, de $2\frac{1}{2}$ —3 öl mélységben ezen tengeralatti tájkép elragadó, fenséges látvány valóban.

Sokhelyütt nagy kiterjedésben, kizáróan egy családbeli korallok voltak csak láthatók; másutt: egy-egy föltünő fölt egészen más fajbeliek tanyáját jelölte, míg voltak, különösen terracirozott s partra kiemelkedő sziklák, hol az Indus-tengernek csaknem minden korállfaja barátságosan összevissza keveredve együtt tanyázott. Óriási kárfiól, káposzta, lapú, pokálgomba alakú korallokat lehetett látni itt száz és százféle változatosságban, s különféle színezetben, aztán ágasbogas leveletlen bokor-formákban, s behúzza puhányokkal, melyek úgy tűntek föl, mintha a zúzvara földte volna fel-színeiket.

A szikla-terrace legfelsőbb részein egy különösen föltünő, gyöngé alkotású faj találkozott nagy mennyiségben, a *pocéllopora*; halvány rózsaszínű, s tele ragyogó-zöld apró polypokkal; mi, a *heteroporus* ragyogó, villogó emerald-színe mellett elragadó látványt tüntetett elő, ha ehez hozzáképzéljük még a szikla függélyes falairól lecsüngő s mindenféle sárga, vörös és barna színekben játszó *alcyoniák* csuhít-forma ágait is, tele, de tele *zoanthusok* szürke s zöld lapocskáival.

A sajátyszerű helyiséget furcsábbnál furcsább halak élénkítették; néha sardínák ezrei jelentek meg sötét fellegben; imitt-amott a rendkívül czifra *papagályhalat* *) lehetett látni; amott nagy mennyiségben egy sárga-fekete csikos halacska **) vitorlázik, melynek csaknem madárcsőrformájú szája van, hátán pedig hosszú czérnaszál-forma, mit föl is egyenesíthet, ha épen kedve tartja. Láthatni itt egészen tuskével borított

*) *Julis quadricolor*.

**) *Zanclus cornutus*.

gömbölyű halakat, láthatni négyszögleteseket s laposakat, minden képzelhető színben; némelyik a szivárványnak összes színeit hordja testén; mások narancs-, vörös-, kék-, fekete-, ezüst-, egy-egy színben pompáznak.

Délután ladikon egy nagy tóba mentünk a parton, mely most az apály beálltával a tengertől önálló volt, máskor azonban, dagálykor, a tenger zajlik belé s fölötte. Itt, a csendes vízben, épen úgy lehetett mindent látni, mint valami nagyszerű aquariumban; csakhogy: eredeti, természetes helyzetben, s a tenger zajlása sem háborgatott sem minket, sem az állatok életét, noha mennydörgéshez hasonló robajjal vagdalta a korall-sziklák tengerfelőli oldalát. E tóban különösen sok faját láttam a hajlékony *alcyoniának*, melyek úgy tele voltak apró, különféle polypokkal, hogy az ágak bársonnyal bevontaknak látszottak.

Alcyoniák által összevissza font, nagy kiterjedésű szikla-korallokat lehetett itten látni; különösen a *maeandrinák*, *montiporák* és *heteroporák* fajából, rendkívül nagyszerű, igen kifejtett, tömeges példányokban; s nagyon érdekesek voltak itt a sziklák is a víz fenekén, mert szintén korallok voltak kifejtetlen állapotban; s már nem is fejlődhetnek tovább, mert fehérségök a halál színeit jelzi.

Itt láthatók különösen jól a halak tömérdek változatosságban, amint a csendes vízben a lyukakat s üredekeket kényelmesen kutatják; s a *chaetodon*-nemnek számtalan faja csodálkozással tölti el a bámuló szemlélőt. E csaknem négyszögletes alkatú halacszkák apró rákféléken élösködnek, örökösen tátogatnak hosszú orraik végén s rendkívül nagyehetők és éheseknek is kell lenniök, mert többet megfigyeltem közülök, s alig fogható fel, miként fér a sok apró rákféle és gyűrűs állat belé, melyet szememláttára s különös mulattatásomra felfalni szíveskedett.

Mindaz, mit elmondtunk, a csodáknak csak úgyszólván színtere, melyen a nagyszerű tündérélet játszatik; mert amott a fehér, finom fővényen egy óriási teknőcz kullog ide-oda tekintgetve; itt meg a köszikla párkányáról óriási rák tekint le, hosszú bajuszait mozgatva s ollóit lobálva; alantabb: gömbölyű legyező s félkör-alakú kagylók nyílnak ki és záródnak össze, hol egyik hol másik; tengericsillagok, *asteridák*, úgy gyűrűsállatok ezrei szemlélhetők itt minden irányban,

életmódjok s egyforma tevékenységök közepett; azután a fejlábúak: *holothuriák*, a tüskönczök, s végre a *tunicáták* a mint hólyagszerű fehér, piros és kék zephyr-alkatúakkal a vízben tovaszállnak, néha-néha megmutatva magukat a víz színén.

Végre a közelgő dagály be be nyomúlt rohamos dörgések közt a tóba; nekünk is menekülni kellett tehát, nehogy kiseded ladikunkat a sziklákhöz csapdossa. Fölmentünk aztán magasabbra a part melletti sziklára, melyben apró gödrök voltak, most még elszigetelten; de dagály idején ezek is tengervízzel borítvák.

E gödrökből a vélünk hozott vedrek segedelmével a vizet kimerítettük, s a bennök levő tengeri állatokból sokat kifogtunk. Ez, magában is már egy kis tengeri muzeumot tett volna ki, s így kerítettem kézre mindazon halakat s egyéb állatokat, melyeket a ladikból láttam a tengeralatti világban, de melyeket onnét a koráll közül kézre keríteni épenséggel lehetetlen.

Későn este érkeztem csak az amerikai consulatusba vissza, legalább 25 mázsányi koráll-gyűjteménnyel, mit a consulátus verandáján s udvarán helyeztem el csomagolható állapotba.

Fölötte szép s érdekes volna, ha a korálokat, természetes színpompájukban megtartani lehetne, ez azonban még borszeszben is lehetetlen. A korálok ugyanis nyálkás anyaggal borítvák, mi nem egyéb *zoophyták* és *infusoriák* tömeges egyesülésénél, s az ezek által kifejtett kényen befolyásánál a sósvízre; ez hozza tulajdonképen létre a ragyogó színeket, de melyek tetemesen változnak, ha a koráll levegőre hozatik, s még jobban ha ezen állatok a korálltól eltávolíttatnak. Ceylonban azok, kik a korálokat mint csecsebecsét árulják, a kihálászott példányokat napon homokkal betakarják, aztán néhány nap múlva megmossák, s napon megszáritják. Így minden koráll külső héja lehámlik, s mindegyik egyformán hófehér vagy vörös színt kap. Múzeumok számára ily korálok fölötte kevés értékkel bírnak, s azért én árnyékban száríttattam meg a példányokat, mi hosszasabb műtét ugyan, de eredeti színük *némileg legalább* megmarad, a mint a magyar nemzeti múzeumnak általam gyűjtött példányaiból látható.

Száritás alatt tömérdek hal s rákféle bújt ki, vagy hul-

lott alá a korállók üregeiből, hol 2 sőt 3 napig is volt annyi nedvességök, hogy élve maradhattak; de a nedvesség fogytával új helyet keresni előbújtak, s ezek is aztán borszeszbe kerültek mind, s ritka, rendkívül érdekes állatkák, melyeket különben kézrekeríteni egyáltalán lehetetlen volna.

Megtanítva a szárításra embereimet, s elrendelve a csomagolásra szükséges anyagot s ládákat, magam elmentem pár napi időzés után az ország belsejébe postakocsin.

II.

Nem osztozom azon nézetben, hogy egy és ugyanazon ország, egy és ugyanazon topographiai alkotású részein — egymástól különböző állatfajok létezzenek. Ezt csak topographiai s éghajlati különbséget idézheti elő, s azért egyszerre a szigetnek hegyes vidékeire mentem föl, hol a növényélet egészen más, a levegő is mérsékeltebb, s a vizeknek egészen szárazföldi jellege és zoológiája van.

Postakocsin, nem lóháton utaztam, mert egyebütt nem akartam megállani s időt vesztegetni, mint az ország fővárosában: Colombóban, s azt is csak azért ejtettem útba, mert ki nem kerülhettem. Különben, egy füst alatt meg akartam nézni a sziget közmívelődési intézeteit is, s tisztelni óhajtottam a kormányzónál, kihez több helyről ajánlólevelekkel voltam ellátva.

A távolság Galle és Colombó közt 72 angol mérföld, az országút végesevégig kifogás alá nem eshető legjobb macadam, s a közbeeső számos folyók pompás kő- vagy vashídakkal látvák el, minden 10 mérföldre rendőr- és posta-állomásokon mindenütt lovakat is vált a postakocsi, mely, említsük meg — minden tekintetben kényelmes és szellős, de azért benne az ember eső és por ellen is meglehetősen védve van. Az egész távolságra, melyet 9 óra alatt megtettünk; 270 font podgyászszal együtt 3¹/₂ font sterlinget fizettem.

Reggel 5 órakor robogtunk ki a gallei vár kapuján, két útitárssal, kik közül az egyik mór kereskedő, a másik: *támil* kávéültetvény-felügyelő volt. Angolul mindkettő jól beszélt ugyan, de a sziget viszonyairól nem sok felvilágosítást adhattak; e mellett erősen rágván a bettel levelet és arekadiót:

folyvást köpködtek, miért én No 1 helyemet már az első állomáson otthagyván a cabrioletbe a kocsis mellé ültem ki, honnét úgyszólván mindent jobban lehetett látni, s kitűnt, hogy ezen tamilkocsisok sokkal több felvilágosítást is adhattak mindenről, a mit az út mellékén láttunk.

Szépségének sajátos voltát tekintve, a világon alig lehet országút, mely a Galle és Colombó közti, rövid 72 mföldnyi vonalt fölülmúlja, mely tulajdonkép nem is egyéb, gyönyörű fasornál végesvéig; többnyire kókuszpalmákból, melyhez az alsó növényzetet különféle tropikus gyümölcsfák képezik, helylyel-közzel virágos bokrokkal, melyek közt különféle rhododendronok, lántánák, és hibiscusok feltűnő mennyiségben szemlélhetők; s a hol a kocsi erdőn halad keresztül: az utat beernyöző óriási fák, orchydeák, és különféle folyondárok*) ezreivel láthatók benöve, melyek minden ágról csokrokban és fürtökben lógván az út fölött, sokhelyütt a kocsifödélét is söprik. Rikító színű madarak repdesnek ide s tova; gyönyörű pillangók lebegnek a virágokon, s ragyogó rovarok mászkálnak a leveleken. Emeráld-zöld gyíkok futkosnak, sokszor tömegesen fel a fára, míg másféle óriási gyíkok**) kényelmesen ballagnak az országúton át, megmegállva és sziszegve a kocsira.

Sokhelyütt a kocsi a tengerparton halad; másutt egy-egy nyílás tárul a tengerre s az emelkedettebb helyekről, a kandyi hegyek vörösés-kék körvonalait többízben látni.

Néhol ismét sziklás partok és szirtes szigetkék láthatók, hol aztán a zajlás ágyúörgéshez hasonló robajjal veri föl fehér habjait, melyek szétfutván, a part gyönyörű zöld pázsitját nyaldossák.

Az egész útvonal hosszán, csaknem szakadatlan láncolatban szemléljük a lakosok fehér kunyhóit s házait, a pálmák árnyékos ernyője alatt s a gazdag szépségű ligetek s

*) Ezek legsudásbbika a *gloriosa superba*, vörös és kénszínű, rendkívül feltűnő virágaival, többször megállítottam a kocsit s bámultam e virágot, habár útitársaim jól kinevettek is.

**) *Monitor dracaena*, Gray. 3 láb hosszúra nő, egészen ártalmatlan; házak körül, sőt házak padlásain is lakik. Benschützöttek ezen állat nyelvét hatalmas szernek tartják sorvadás ellen. A megölt s még vérző állat nyelvét gyökerestől kimetszik, s nyersen, mindenestől lenyelik.

kertek közé fészkelve. Néhol tömör házsorok közt haladunk, hol portugál és hollandi stýlben épült régi házak is láthatók, ezek rendes falvak, s ilyen számtalan létezik az útvonalon. A lakosok kivétel nélkül singhálók, s többnyire a chalia osztályból. Ezen osztály társadalmilag az alsóbbak közé tartozik ugyan, de a népességnek mégis egyik leghasznosabb része. Eredetileg Indiából jöttek, mint szövök s himzők, azonban már 1½ század előtt kereskedésre s különösen fahéjhamozásra adván magukat, e fontos és jövedelmező mesterséget máig is monopolizálják.

A kókuszdió tudvalevőleg sehol a földtekén oly pazar gazdagságban s szépségben nem díszlik mint épen itt — Ceylon délnyugati sarkán; mert ott, életföltétele minden előnyét kombinálva élvezi: a porlékony és laza földet, szabad s tiszta levegőt, és széláramlatokat; a függélyes nap hőséget, s oly környezetet, mely a tenger permetétől s vizétől mindig kissé nedves, s ezért is van, hogy a kókuszpálma koronája mindig s mindenütt a tenger felé van fordúlva.

Legközelebb a kókusz termesztése nagy mennyiségben emelkedett. Némi fogalmat adhat ez iránt, ha megemlítjük, hogy a 20-as évek kezdetén, midőn Anglia az egész szigetet birtokába vette, alig volt összesen 10 millió kókusz az országban; jelenleg pedig már több mint 35 millió kókuszfa után fizetnek adót a kormánynak. *)

Mindaz, mit a kenyérfa hasznosságáról, mennyiben az az ember jólétéhez járul, valaha olvastunk vagy hallottunk, merő semmiség, azon áldással összehasonlítva, melylyel a kókuszpálma Ceylon népességét elárasztja. Föl sem lehet sorolni mindazt, mire a kókusz használtatik, Galle és Co-

---

*) Az 1869-iki *Ceylon Observer* egyik száma következő adatokat közöl a sziget kókusztermeléséről: „Az 1868-al végződött 5 év alatt, átlagos évi kivitelünk a kókusz-olajban 1.500.000 gallonra emelkedett; nem egészen 191 ezer font sterling értékben. Hisszük, hogy ugyanennyi olaj fogyasztatik el a szigeten; ha ez így van, úgy 3 millió gallon olaj termeltetett; ezentúl pedig nagy mennyiségű olajpogácsa kert-trágyázás- és állatétetésre. Ezentúl tekintélyes mennyiségű *toddy* vitetett ki, részint természetes állapotban, részint *arakká* vagy cukorrá feloldozva. Az összes kókuszfák számát bizonyosan még nem tudjuk; de, óriási mérvben emelkedhetett, s többnek kell sokkal lenni, azon 35 milliónál, mely után a kormány a félpence adót szedi.

lombo közt azonban ezt az ember valóságban s illusztrálva, megláthatja mind. A házak s kunyhók tetőzete s födele mind kókuszából van, valamint a lakosztályok falai s minden kerítés is. A mint kocsink tova robog a viskók előtt, az asszonyokat látjuk, a mint a dió fehér bélét kiszedik, reszelik s fazekakba rakják; ennek ernyedésbe ment s megszáritott essenciájából készülvén aztán a *curry*, az igen tápláló s élvezetes fűszer, mit minden ételben használ szegény s gazdag, s megszáritott úgy, mint idegen. Másutt, gödrökbe látjuk tapostatni a dió külső héját, hogy kemény részei a puháktól elválasztassanak, mely utóbbiakból veretnek aztán a mindenféle kötelek és zsinegek; a mint ezen műtétet is elégszer van alkalmunk szemlélni az út mentén. Csaknem minden ház előtt látjuk a dió húsos részét kirakva a napra, hol szárítják, mielőtt az olajat belőle kipréselnék; míg másutt, a föl nem pattant virágok levelét edényekbe nyomják, hogy czukrot készítsenek belőle; egész nap pedig a legényeket látjuk, a mint a nyalka fákra fölmásznak, hogy a pálma koronájából toddy-levet folyassanak, mely aztán arakká égettetik.

11 óra után Bentotta nevű helységbe érkeztünk, mely *Rest-Station* azaz nyugvó állomás név alatt ismeretes. Itt egész óra van engedve az útasoknak, hogy a kényelmes vendéglőben megreggelizhessenek. A vendéglő gyönyörű parkban van, domb tetején s széles verandájáról messze kilátás nyílik a tengerre, úgy mint Bentotta falura is.

A vendéglőbe léptünkör az asztal nemesak terítve volt, de már harmadszor csengettek is, minélfogva helyet foglaltunk. A colombói posta megérkezvén, összesen nyolczan ültünk az asztalnál, a postamestert, rendőrtisztet s vendéglőst is beszámítva, kik közül az utóbbi elnökölvén, az ételeket angolos szokás szerint osztogatta. Igen nagy úrnak kellene lennie, ki Európában rendszerint ily reggelihez volna szokva. Állt pedig e reggeli tea-, chocolate- s kávéból; volt ehhez aztán rizs, curryval s befőttökkel; curry-csirke, öz-pecsenye custurd-lével, páva-steak édes burgonyával; sózott marhahús, friss osztriga, főtt és sült hal s *lobster*; aztán kétféle pudding, és kétféle lepény, különféle ceyloni befőtt gyümölcsökkel készítve, továbbá apró sütemény s jó angol sajt s végül custard, banana, narancs, füge s ananász. Mindez, személyenként 3 shillingbe vagyis 1 $\frac{1}{2}$ osztrák forintba került. Volt azontúl

külön fizetés mellett angol sör, francia bor és sodavíz is. Ezek azonban a reggelihez arányban igen drágák.

Bantottét, hová Colombo csakis 3 órányira van, elhagyva, a mint a koci a tengerparton tovarobog, számtalan halászbárkát s nagy mennyiségű halászladikót látni a tengerparton. A falvak is mind sűrűbbek, s az út mellett mindenféle kiterített hálók hevernek, vagy emberek láthatók, kik hálóikat foltozzák, vagy fogott halaikat besózzák.

A koci, Barberyn nevezetű falut elhagyva, onnét egész Calturaig többnyire dombos vidéket szel át, melynek magasb pontjairól a Kandy mögött föltornyosuló hegyekbe, elragadó s nyílt a kilátás. Igen jól lehet látni innen az *Ádám-csúcsot* is, mely tudvalevőleg Ceylon szigetének legmagasb pontja*); itt Buddha fölfedezett lábnymának tiszteletére s imadására templom is van építve, melyet ájtatos zarándokok tömegesen látogatnak.

Caltura, régi idők óta már, a ceyloni alsó vidékek sanitariumául tekintett. A délnyugoti tengeri szellők átseprik a halmokat s hegyeket, a levegő tiszta s a hőmérsék is tűrhető; a környék szépsége pedig, a kies patakok, tavak s ligetekkel, már a régi hollandusokat ide vonzta, mint utóbb az angolokat is. Erősséget is építettek itt, hajdan egy dombra, hogy a Kaluganga folyó torkolatát uralja s a calturai coloniát védelmezze. Erre azonban ma már szükség nincs, mit az is tanúsít hogy az erősség rég leszereltetvén, jelenleg kormányhivatalnokok helyiségéül használtatik. Sehoh, az egész szigeten anynyi kókuszfa nincs, mint épen itt, s azért Caltura, az arrakégetésnek központja. A toddynak a fák koronájából szokott csapolása idejében az úgynevezett *repülő rókák***)) szoktak nagy mennyiségben megjelenni, hogy a csergedező falevet szopják. Megtörténik ilyenkor, hogy ezen állatok valóságosan meg-részegeznek, s ekkor — különösen a hímek — összeverekedvén, ennek, nem ritkán, kettős halál a vége. E látvány mindazonáltal most már ritkán fordul elő; mert a benszülöttek velök a toddyt megosztani nem igen szeretvén, szünet nélkül üldözik s pusztítják a hivatlan vendégeket oly kitartással,

*) 8874 láb magas.

**) *Pteropus Ceylonensis*, egy óriási az úgynevezett nyugot-indiai vampyrhoz hasonló denevér.

hogy a toddyból egy-egy alkalommal nem igen sokat szopogathatnak ki. Különbözik Caltura egész éven át igen élénk; nemcsak az olajkészítés és arrak-égetés s ezzel összekötött kereskedés miatt, de azért is, mert a vidék mindenféle vadban nagyon bővelkedik, s különösen a kalugangán fölfelé, tömredék a páva, fáczán, erdei-kakas, özfélék, sőt főleg elefántok is találhatók. Angol tiszték s egyéb utazók tehát mindig vadásznak a vidéken, hol elhelyezésekre kényelmes hotelek berendezték, s vezetők és ladikok is mindig kaphatók.

Utolsó állomásunk Pantura nevű városka volt, hol a tengerbe szakadó nagy tó egyik ágán gyönyörű s igen hosszú vashídon robogtunk át. Itt azon nagy csatorna nyomai látszanak, melyet a hollandusok építettek, s melylyel a tavat Negomboval és Calturával összeköttetésbe hozták. Azonban a mi két század előtt hasznos volt: ma már czéltalan; mert ez idő szerint a nagy tengerihajók a tengerzajlásra úgysem hatolhatnak a tóba és csatornába.

Panturától nem messze, Morottu nevű falunál a fahéj-ültetvények kezdődvén, 8 egész méröldnyi hosszra, szünet nélkül ily ültetvények közt haladtunk, hol az út mindenütt kókusz és borostyánpálmákkal szegélyezve volt. Említésre méltó, hogy Morottu falunak 12,000 lakosa van, kik csaknem mindnyájan ács-, faragó- s asztalos-mesterséget űznek, de régtől fogva külön osztályt is képeznek. Bútorokat, háztetőket, ajtókat, ablakokat, hajókat, ladikokat s egyáltalán minden — mesterségökhöz tartozó tárgyakat készítenek, s az osztály igen tekintélyes és vagyonos. Utóbbi időkben szokásba jött, hogy a kávé zsák helyett hordókba csomagolják; s ezen újítás ismét nagy mérvben fokozta ezen osztály tevékenységét, s elő is mozdította jelentékenyen vagyonosodását.

Nem messze Colombotól egy dombon az út mellett, Buddhista templom látható, mely a jelenkori ceyloni Buddhista templomok példányául szolgálhat. Ligetben fekszik, egyáltalán oly fák által környeztetve, melyek — mint Buddha kedvelt fája — vagyis: szent fák, s melyek e czélra, a régi *Singhál*-könyvekben előírják. *) A tisztességes, de egyáltalán semmi különös figyelemre sem méltó pansela, vagyis lelkész-

*) E fák leginkább: a *Messua nagaha*, *Lagerstromia regina*, *Michelia champaca* és *Ficus Religiosa*.

lak, hol a pap és segédlete lakik, a domb alján épült, honnan a domb tetején álló wiharához vagyis templomhoz lépcsősor vezet, árnyas pálmákkal szegélyezve. A templom maga hegyes csúcshomlokzatot mutat, tele festve éktelen mythologiai alakokkal, képzelhetetlen, természetellenes riktó színekben. Bent az épületben éjjel-nappal lámpák égnek; az olaj és nagy mennyiségű friss champac-virágok illata azonban a levegőt csaknem elviselhetetlenné teszi elannyira, hogy az ember lélekzete csakhamar szorulni kezd. A templom mélyében — szemközt az ajtóval, — a Pilamák, vagyis istenségek láthatók, melyek közt Buddha a főalak. Ez fekvő helyzetben van ábrázolva, a mint a Nirwanában, a semmittevés, megelégedés és boldogság gyönyörét élvezi. Az alak agyagból készült, kifestve s aranyozva; s 36 láb hosszú. Oldalt egy külön négyszögépület — a sekrestye — áll ablakkal, a melyen át betoló világosságnál, a falra festett képek láthatók. Ezek a *jataka legendáit* ábrázolják, s azon feszes barbár stílusban dolgozók, mely stílus emberi emlékezetet haladó idők óta, minden egyháznak a világon stílusa volt, de különösen a buddhista egyházé, mely fölött mai nap is uralkodik.

Innét az országút már igen élénk lett; lovasokkal, szekerekkel, kordékkal s bandykkal találkozunk szünet nélkül. Végre nagy gyepes terere érkezve, s ezen keresztülhaladva a vár kapuján berobogtunk, s a postát átadva egy távolabb útczába hajtottunk, hol a *Royal Hótel*be szálltunk, mely már a vár falain kívül van ugyan, de még az európai városrészben.

Colombo mint város, egyáltalán kevés említésre valót mutat fel, mi az idegent érdekelhetné. Se régiség, se újdonság érdekességével nem dicsekedhetik.

A Ptolomaeus által már említett Jupiter-fokra a hollandusok által épített vár nemcsak semmi különöst sem tüntet föl, hanem ellenkezőleg, rideg, mogorva, s egyáltalán nem összhangzatos színt ad, a természet ifjú pompájában díszelő környezetnek. Az épületek a várban mind régiiek, s az újak is, az éghajlathoz alkalmazott nehézkes dísztelen épületek, még a kormányzó lakását sem véve ki; a legfelsőbb törvényszék fából épített óriási pajtaszerű épület. Különben a várban csak a kormány hivatalos helyiségei vannak, s a csekély számú katonaság lakhelyei; az európaiak ellenben, még a

kormányhivatalnokok is, a várost környező fahéj-kertekben*) laknak; minden kényelemmel felszerelt villákban, vagyis *bungalowokban*, a mint ezeket az angolok, egész Indiában elnevezték.

A vár bástyáin kívül, s a glacisn túl, — a mi szintén van — a portugál- és hollandus-házak terülnek, szűk s piszkos utcáikkal; s azon is túl: a singhálók, tamilok, mórok, parsik s malajiak viskói; sárból építve, de kivétel nélkül fehérre meszelve. A házak többnyire cseréppel fedvék, noha pálmalevél-tetőket is látni, s e városrészek szétszórva a Kalaniganga folyó mentében oly messze terjednek: hogy egész órai kocsizás utáu sem érhetvén végét, visszafordultam. A városnak különben mindent összevéve, sőt a katonaságot is beleszámítva, csak 45 ezer lakosa van.

A kormányzóhoz ajánlólevelem lévén, még megérkezésem estéjén elmentem tisztelkedni, de Nenera Elliában távol volt, mi ide 125 mfdre fekszik, s kies sanitárium a hegyek közt, számos kényelmes hotelekkel s fürdőkkel, hová az európaiak családjai, a száraz évszakban menekülni szoktak. Most épen a száraz évszaknak közepe volt; a rizs már megérett, s a kormány tagjai közül is csak azok tartózkodtak Colombóban. kiknek jelenléte a közszolgálat s közigazgatás megakasztása nélkül egyáltalán elkerülhetetlen volt.

A kormányzói hivatalhelyiségben egy szárnysegéd s titkár volt csak jelen, ezek azonban föltűnő szívességgel fogadtak, s erőnek erejével a kormánypalotába akartak szállásolni, biztosítván, hogy az semmi alkalmatlansággal nem jár, mint-hogy a cselédség, konyha stb. tökéletesen rendben van. Azonban a szíves vendégszeretetet nem fogadtam el a pár napra, mit a városban töltendő valék, de a fogató már elfogadtam, mely rendelkezésemre adatott s jó szolgálatokat is tett nekem.

A szárnysegéd, Robertson kapitány, többek közt egy érdemes úrnak: Ondaatje coloniális segéd-főorvosnak is bemutatott, ki a szigeten egyik legtanultabb ember, s a ter-

---

*) Különös, hogy erre alkalmas magyar szó nincsen. *Fahéj*, általános elnevezés, mely a *fahéj* név alatt ismert fűszerre egyáltalán nem illik. Szerintem a fa minőségét kellene megnevezni, s ezen speciális fűszerre vonatkozólag átvenni a latin nevet, s úgy nevezni: *Cinnamon-héj*.

mészettudományoknak is nagy kedvelője. Az orvos született szingál ugyan, de tanulmányait Londonban végezte s ott tért a keresztyén hitre is. Természetesen, beszéli tehát az angolt, mintha anyanyelve volna, s e mellett szingál- és tamil-literátus is lévén, a Buddhistáknál pedig a türelmetlenség egyáltalán nem lévén ismeretes, Ondaatje úr az angolok úgy, mint a benszülöttek bizalmát tökéletesen bírja; közbecsülésben áll fölfelé úgy mint lefelé s igen sok kényes controversiában az történik, mit ő akar. A doktor ismeretsége kimondhatatlan sok jó szolgálatokat tett nekem; míg ott voltam, oldalamtól nem mozdult, bevezetett családi körébe s számos előkelő szingalokkal s tamilokkal is megismertetett, megmagyarázta kézzelfoghatólag a kormányrendszert s kormányzási módot, elvezetett a közművelődési intézetekbe s egyáltalán mindenről érthető s szakavatott fölvilágosításokkal szolgált; midőn pedig távozám, ajánlólevelekkel látott el, különösen a ceyloni buddhisták legfőbb papjához Kandyben.

Mi a népnevelést illeti, erről bőségesen gondoskodott a kormány. Vannak elemi s népiskolák elég számmal, hogy gyermekét mindenki oda küldhesse, noha erre kényszerítve senki sincs. Az iskolák jól látogattatnak; bennök szingál s tamil nyelveken tanítanak, minden szükséges könyv e nyelvekre már rég lefordítva lévén, a szegény gyermekek minden szükséges könyvvel ingyen láttatnak el. Az angol nyelvet is tanítják ez iskolákban rendes tantárgyúl, mit a növendékek rendkívüli szorgalommal s nagy ambícióval tanulnak.

Az elemi- s népiskolákon kívül van Colombában gymnasium is, melyet az angolok collegiumnak neveznek*), ebben a tanulók a középiskolai kiképzést nyerik s ezen iskolából a gyarmat tanártestülete sok kiváló erőt nyer, valamint minden képzelhető, ismereteket s némi tanúltságot követelő foglalkozás.

A kormány, évenként, minden ily collegiumból, a legjobb tehetségű 2—3 fiút Londonba küldi, s ott kiképzeti saját költségén, ügyvédi, orvosi, mérnöki, s más hasznos pályákra; s ezen ifjakkból kerülnek ki aztán a legérdemesb s legtisztelretméltóbb polgárok s kormánytisztviselők, mint az épen előbb említett Dr. Ondaatje is. Ezek egészen európai

*) A szigeten összesen négy ily collegium tartatik fen.

műveltséget vesznek föl Londonban, az angolokat tűzhelyeiknél tanulják ismerni s becsülni, s fő törekvésök s feladatukká válik: hazájuk népét az angol szabadság paizsa alatt művelté, vagyonossá, megelégedetté, s boldoggá segíteni. A szigeten időzván, számos ily férfiúval ismerkedtem meg, s mindnyájan fő boldogságuknak azt tartották, hogy angol alattvalók lehetvén, az angol törvények védelme alatt élhetnek, hol minden ember egyenlő, minden ember élete s vagyona sérthetetlen, s hol minden ember ura s kovácsa sorsának.

Kivétel nélkül keserűen említették azon korszakot, midőn Ceylon a portugálok s hollandok uralma alatt élt; de még ennél is nagyobb indulatossággal keltek ki a korszak ellen, midőn Ceylon független lévén, nemzeti királyok uralkodtak fölötte. Miként megjegyzék: azok vérengző despoták voltak mind; akkor a királyi akarata törvény, ellenben, más mindenki egyaránt rabszolga volt; az emberek élete és vagyona a királyok szeszélyétől függött. „Ha igazságos volt valaha Buddha — vagy az isten — vagy bármely láthatatlan hatalom, mely ott fent a népek sorsa fölött uralkodik: legigazságosabb akkor volt, midőn az angol népet ide hozta s véle örökre elsöpörtette nemzeti királyainkat, s azok (de nem a mi) függetlenségét“ így kiáltott föl egy szingál útmérnök, hosszas kifakadásai után — az egykori szingál-uralom ellen.

S valóban ha a gyarmatosítás történetét átnézzük: úgy találjuk, hogy minden európai nemzetek közt csak a hollandok s angolok azok, kik gyarmatosítani sikerrel tudtak; gyarmataik tehát virágzásban maradtak, s jólétre is vergődtek. Azonban ha tekintetbe vesszük, hogy a hollandok vas kézzel tűzzel-vassal, és despotikus módon kezelik gyarmataikat, melyekben csak a hódító hollandoknak van joga, minden benszüllött ellenben rabszolga ma is: — egyedül az angol jöhet számításba, mint az egyetlen nép, mely meghódított gyarmatait civilisálta; azok nemzeti nyelvét, vallását fentartotta s fejlesztette, s egyáltalán nem félt velök megosztani minden polgárjogot s társadalmi állást; néhol tüstént, néhol fokozatosan — a mint a körülmények, s a meghódított nép értelmi előhaladása engedte s követelte. De angol gyarmat rabszolgaságban sehol sincs, az egész földgömb semmi pontján.

Kormányformára nézve, minthogy Ceylon az angolkorona birtoka, ép úgy van szervezve, mint a többi korona-

birtokok. Az angol uralkodó által kinevezett kormányzó, a végrehajtó hatalommal és törvényhozó tanácssal együttesen gyakorolják a kormányzást. Az utóbbi hozza a törvényeket, a kormányzó azokat megerősíti vagy vétőzza, s a végrehajtó-hatalom érvényre emeli. Az utóbbi, ministeriumforma testület, s a kormány hivatalainak öt főnökéből áll; nevezetesen: egyik a belügyek, másik az igazságügy, harmadik a pénzügy, negyedik a közlekedés s az ötödik az ültetvényügy — illetőleg mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozik; minden ide vágó törvényjavaslatot előkészít, s azt aztán foganatosítja, s keresztülvitelére felügyel. A végrehajtóhatalom főnöke a kormányzó, kinek távollétében a végrehajtóhatalom legidősb tagja, mint helyettes-kormányzó működik ex offo.

A törvényhozó-tanács az öt ministeriumnak egy-egy delegált főhivatalnokából áll, kikhez, a sziget minden vidékéről, annak minden érdekét képviselő hat európai s hat benszültött adatik, kiket a végrehajtóhatalom egyes tagjainak szakszerű, okadatolt előterjesztésére a kormányzó nevez ki. A törvényhozó tanácsnak szavazattal bíró tagjai még magok a ministerek is s elnökét maga a tanács választja. Érvényes határozathozatalára nyolcz tag jelenléte elégséges; habár más tag nem volt is jelen a kormány közegein kívül.

Ceylonban a római magánjog van érvényben, tetemesen módosítva a hollandi törvénykönyvből, s e törvények minden esetben alkalmaztatnak, hacsak a törvényhozó testület egyes esetekre másként nem intézkedett. Házasság, örökség, szerződés és efélékre csaknem kivétel nélkül intézkedik; míg tengeri ügyekre, kereskedelmi s váltókövetelésekre egyedül az angol törvények érvényesek. A törvényhozó tanács végzése szerint minden néven nevezendő vagyon, végrendeletileg bárkinek hagyható, a végrendelet nélkül maradt vagyonnak azonban $\frac{1}{3}$ -ad része az állam tulajdonába megy át. 1859-ben az addig túrt polyandria és polygamia, az egész szigeten eltöröltetett, mely azelőtt általános gyakorlatban volt.

Bűnügyi esetekben a holland törvénykönyv van érvényben, azon hozzáadással mégis, hogy a „körülmények összevágása általi angol bizonyítási mód“*) teljes érvényben fennáll, nehogy technikai formalitások miatt az igazság-

*) Circumstantial evidence, and testimony.

szolgáltatás sok fontos, életbevágó esetben merő tréfává válik.

Törvénykezési forumok: a legfelsőbb törvényszék, kerületi törvényszékek, kereseti törvényszékek és rendőri bíróságok. Az utóbbinak végérvényes hatósága van minden esetben ítéletet hozni, ha a büntetés 5 font sterlingnyi bírságot és 3 havi fogságot túl nem lép. A kereseti törvényszék minden polgári perben ítéletet hozhat, melyben a kereset — legyen ingó vagy ingatlan — 10 ft sterling értéket nem halad meg. A kerületi törvényszék megszorítás és határ nélkül ítél minden polgári, házassági, hagyatéki, bukási sőt bűnügyi esetekben is, melyek 20 font sterling bírsággal s 1 évi fogsággal büntethetők, föllebbezés mellett pedig minden más polgári és büntető ügyekben. A legfelsőbb törvényszék föllebbviteli hatóság, minden polgári perben, s a kerületi törvényszék által fölterjesztett bűnügyekben; s felül vizsgálja a rendőrbíróság határozatait is. Szóval: körében tartja a sziget polgári s bűnügyi igazságszolgáltatásának végleges eldöntését.

Bűnügyi tárgyalásoknál 13 polgárból alakított esküdtszék ítél, s a bíró ezek abszolút többségének ítéletére csak a törvényt alkalmazza.

A kegyelmezési jog a kormányzó személyében összpontosul, ki azt mindig az angol uralkodó nevében gyakorolja.

Mindehhez csak azt adjuk még, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő, s a bírók tekintet nélkül nemzetiségökre, a legalkalmasabb törvénytudók közül választatnak. Ezt tényleg is igazolva láttam utóbb Kandyban, hol a kerületi törvényszék egy tárgyalásán jelen lévén, ott épen egy angol polgár vagyona s személyes szabadsága forgott kérdésben. A togába öltözött parokás bírák közt, az államügyészen kívül csak két angol volt, míg a bíróság többi öt tagja benszüölt szingálokból s tamilokból állott. Ily esetet francia, hollandi, spanyol, portugáll vagy dán gyarmatban soha sem látott senki, s bizonyos, hogy egyhamár látni sem fog.

Dr. Ondaatje a múzeumba is elvezetett, hol igen szép geologiai és ásványgyűjtemény van, s a Ceylon szigeten előforduló drága kövek s gyöngykagylók is szépen képviselvék; de, mi engemet sokkal jobban érdekelt volna, mint bármi más — a zoologiai gyűjteményt oly nemcsak rendezetlen, de egyáltalán elhanyagolt állapotban találtam, hogy abból a

sziget állattani viszonyairól valódi fogalmat nyerni lehetetlen volt. A kitömött madarak s emlősök már régen a molyok s penész pusztításainak voltak átengedve; a szeszpéldányok összerothadva vagy szárazra keményedve; a rovarok pusztító bogarak által szintén úgy összerongálva, hogy a példányokat fölismerni lehetetlen volt. Néhány nagyobb pikkelyes állat, mint krokodilusok s monitorok, a folyosón csüngtek lánczokra aggatva, tele pókhálókka, melyek közt gyíkok futkostak föl s alá. Bizonyosan ezért történt, hogy a múzeumra gondot viselő tanár, kit, hogy nekem a gyűjteményt megmutassa, a kormányzó titkára oda rendelt, személyesen meg sem jelent. Szégyenlhetne volna is magát, az szent igaz!

Néhány mezei lakásban is voltam, melyek óriási költséggel rendezett kertek közepén állnak, s e kertek florája mindent felülmúl, mit Európában akár uralkodók kertjeiben is látni szoktunk. Virágos fák s cserjék oly változatosságban találhatók itt, nemcsak a szigetről, de India egyéb részeiből is, valamint Chinából, Japánból s egyéb keleti országokból importáltatva, hogy a tropikus szépségekhez már szokott szemnek is az új és új meglepetésen folyvást, minden lépten bámulnia kell.

E kéjlakok nem csak díszesen, de fölötte kényelmesen is építvék; vastag falakkal, tömött pálmalevél-tetőzettel, s széles verandákkal. Ablakokon üveg vagy szúnyogháló sehol sem létezik, minél fogva a lakosok annak vannak kitéve mindig, hogy a szobákba nemcsak rovarok, de még kígyók is bemásznak s elbújnak. Hogy ott időztem is, esténként a sok szúnyog s egyéb rovar kiállhatatlan volt, s beszélék, hogy a rovarok a házakat az esős évszakban oly mennyiségben lepik el, hogy esténként tömeges belerepülésökkel a gyertyákat s lámpákat is eloltják, minél fogva ily estéken tőlök enni sem lehet.

A Cinnamón-ültetvényeket szinté megtekintettem, valamint a közlekedésügyi osztály elefánt-telepét is, mely a főváros egyik legfőbb látnivalója. Erről azonban a következő, külön czikkben óhajtok egyetmást elmondani.

XANTUS JÁNOS.

III.

A Colombótól éjszakra s délre, valamint a város mellett is félkörben elterülő *cinnamon*-ültetvények igen terjedelmes területet foglalnak el, azonban nyomott érzés fogja el az embert, a mint őket meglátja; mert egyesek kivételével pusztulásnak indultak. Mindenütt a gondatlan kéz látszik meg rajtok, s a mit a hollandusok alig több, mint egy század előtt nagy gonddal ültettek, s még nagyobb kitartással gondoztak: mindaz, az utolsó negyed század folyama alatt, úgy elhanyagoltatott, hogy jelenleg minden pusztuló félben van. Sok helyütt a *cinnamon*-bokrok a bozótból alig látszanak ki, s a folyondárok milliói, különösen a *Bignonia*- s *Ipomoea*-félék, valamint a korszó-virág*) is tökéletes elnyeléssel fenyegetik.

A *cinnamon*-kivitel azelőtt a kormány monopoliuma volt, s mivel ez igen sok panaszra adott okot: 1832-ben az egyedárússág eltöröltetvén, a nemes és nagyon keresett fűszerrel mindenki kereskedhetett. A monopoliум helyett azonban adóval rovatott meg a kivitel; 5 shillinget kellett fizetni fontként.

Ez adó vagy mondjuk inkább vám, utóbb 1 shillingre szállított le. Azonban mindezen rendszabályok későiek voltak, mert ekkor már gyakorlatilag bebizonyult, hogy nemcsak Ceylon, de egész India, Jáva, China, sőt az amerikai

---

*) *Nepentes distillatoria*.

Guiana és Martinique is termeszteti a cinnamont. Nagy versenyés támadt tehát a termesztésben, s nem sokára fahéjjal az egész világ piacza el lett árasztva, minek következtében ára is mesésen leszállt. Ezentúl keletről a cassiát is nagy mennyiségben kezdték Európába hozni, mely finomabb s olcsóbb is a fahéjnál.

A ceyloni viszonyokban mindez nagy izgatottságot idézett elő, s a közvélemény nyomása alatt a kormány kénytelen volt minden ültetvényét eladni, sőt a rávetett kiviteli vámot is egészen eltörölni. Ez 1840-ben történt, mire aztán a termelés is egészen szabad lett. De ez a lépés is későn történt; mert már nem volt jövedelmező a termelés, mely azóta folyvást hanyatlásban van; jelenleg pedig — a mint értésemre adták — csak kevés értékű, durva fahéj szállítatik Európába, még mindig jelentékeny mennyiségben ugyan, de fölötte kevés nyereséggel.

Az *elefánt-telep* a városon kívül van, a folyó partján. Nehéz pallisádokkal épített, s több holdat elfoglaló udvarból áll, két oldalán nyitott színekkel s takarmány-padlásokkal, a harmadik oldalán pedig a felügyelő személyzet és családai lakásaival, melyek mindegyike előtt kívülről kert van.

Azelőtt a kormány hadi czélokra is használt elefántokat, akkor tehát sokkal több is volt a telepen. Jelenleg azonban katonaságra már nem igen van szükség a szigeten, minélfogva a kormánynak mindössze csak 240 elefántja van, s ezek közül is csak 140 dolgozó, a többi fiatal növendék. Mindamellett még sokáig nem lesz nélkülözhető e hasznos állatok szolgálata, mert közlekedés tekintetében még igen sok teendő van, a kormány még legalább 600 mf. utat akar építtetni a legközelebbi években, s ily munka kiviteléhez őserdőben, rengeteg bozótok közt csak elefántot lehet sikerrel használni, mert egyetlen elefánt 20 bivallal s legalább ugyanannyi lóval ér föl, nem is szólva arról, hogy az elefánt teherrel nehézség nélkül keresztül hatolhat oly helyeken is, hol az ökör, a bival vagy ló teher nélkül sem tudna mozogni. Egyetlen egy ily elefánt árkon, bokron s torony iránt elviszi az egész mérnökkart hátán, podgyászostúl és sátorostúl. Keresztül vontatja a rengetegen a legnagyobb gerendákat, vas-íveket, kő-döczőket, s ha Ceylon szigetén átláthatlan rengetegek, mocsárok s hozzáférhetlen bozótok közt épen oly jól épített macadam-utakat, vas- és

kőhidakat látunk kényelmes postakocsik cabriolettjéből, mint akár London, akár Páris közvetlen szomszédságában: mindezt legelső sorban az értelmes és hatalmas elefántoknak lehet köszönni, melyek nélkül mindazon közlekedés századok munkája s egész kincsek ráfordítása által jöhetett volna csak létre.

Az elefánt-telep igazgatója Skinner topographai őrnagy, személyesen mutatta be elefántjait, s nagy örömmre szolgált őt személyesen is megismerhetni, mert minden *sportsman* a világon tudja, hogy éppen ezen Skinner őrnagy azon hatalmas ember, ki 25 évi ceyloni tartózkodása alatt, vadászatain több mint ezer elefántot lőtt. Ezt előtte megemlítve, mondá: miként nagy volt becsvágya, hogy az 1000 számot elérje; azt ezelőtt 3 évvel már el is érte, s azóta nem igen van nagy kedve a vadászathoz, s így azóta csak 40 darabot ejtett el, de elejtett volna még egyszer annyit is!*)

A telepen levő elefántok mindegyike külön — színforma, nyitott — istállóban tartatik, s mindegyiknek külön van vezetője. A telepen több benszülött orvos van alkalmazásban; s a kormánynak minden költséget fölszámítva, egy-egy elefántja (kicsinyt-nagyot egybevéve) 3¹/₂ shillingjébe kerül.

Ha elefántra szükség van, fognak a mennyi kell; azonban ily vad állatok munkára csak sok idő múlva használhatók. Nem azért, mintha őket megszelidíteni nehéz volna, hanem mert a fogás alkalmával a kötélhurkok lábaikat annyira meg rongálják, néha a csontig összerongyolva az izmokat is, hogy gyógyításuk az ernyedés miatt hónapokig, sőt legtöbb esetben évekig is eltart.

Mikor a meghurkolt vad elefánt, a kínok által annyira megjuhádzik, hogy erős békókban, két szelíd elefánt közt ezen telepre lehet vezetni: magára hagyják egy istállóban, hol mindkét szomszédja szelíd. Ezekről utóbb eltanúlja, hogy nem kell félnie; aztán elfogadja a vizet s eledelt is. Pár nap múlva a vezető a szelíd elefántot símogatja, czirógatja s közben-közben átnyúl a vadhoz is, barátkozni kezdvén vele. Ez természetesen dühös lesz erre, ormányával feléje csapkod,

---

*) Elégge tanúsítja ez, mennyi az elefánt Ceylonban. Élt ott egy másik őrnagy is, Rogers úr, ki 1300 darabot lőtt 27 év alatt; Gallwey kapitány pedig 600 darabot 15 év alatt. Ők már nyugalomban helyezvék Londonban.

de a vezető jót üt hegyes vassal az ormányára, ráadásul pedig vállát is jól megszurkálja, (mely pedig igen érzékeny), s aztán ott hagyja.

Ezt mindennap ismétli a vezető, míg a vad elefánt a símogatást és czirógatást eltűri, aztán békózva, a két szelíd elefánt közt inni s fürdeni folyóra vezetik. Ha nem akar bemenni s letérdelni a vízben: vállába szúrnak, s a szelíd elefánt által kötelek segélyével erőszakkal beledöntetik a vízbe. Pár nap múlva aztán, ha a hegyes vasat csak háta fölé tartják is, tüstént letérdel, lefekszik s egyáltalán mindent megtesz mit a szelíd elefánttól lát. Szóval, egy hónál kevesb idő alatt, a szelidítést annyira viszik a telepen, hogy a legtöbb elefántot vezetője egyedül hajtja le a vízre, s az elefánt ekkor már vagy jó szántából vagy félelemből mindent megtesz a mit kívánnak. A szelidítés és tanítás többi részlete aztán az állat fogékony-ságától s a vezető bánásmódjától függ. Rendszeren négy hónap kell, hogy az állat mindent megtanuljon; vannak ugyan makacsok is, melyek tanítása még egyszer annyi időbe kerül; de, oly makacs, dühös vagy ostoba elefánt nincs, melyet végre is arra ne szoríthatnának, hogy az embernek vakon engedelmeskedjék, s minden — erejét felül nem múló — munkát megtegyen.

Természetesen a tanítás processusa alatt a legfőbb gond, a szegény nyomorúlt állat sebeinek orvoslására fordítatik, mely sebek mindaddig, míg csak a békók róla le nem vétetnek a helyett, hogy zavartalanul gyógyulnának, naponként izgattatnak. Orvoslás közben az állat lábain támadó daganatokat s vadhúst égetik; ez oly fájdalmakat okoz szegényeknek, hogy némelyik hosszú évek múltával is elrémül, s keservesen elbógi magát, ha lábához közelítenek vagy ahhoz nyúlnak.

Bármennyire megszelidítsék is ez állatot, föltétlenül bizni benne még sem lehet, mert alkalmi harag s méreg befo-lyása alatt állnak, s azért a vezető ily kitörések megfékezhe-tésére soha sem mulasztja el a kellő óvatosságot. A legszelidebb s értelmesb állatoknál is, melyek évekig kivétel nélkül örömmel engedelmeskedtek, alkalmilag előfordúl az eset, hogy fék-telen düh s méreg paroxismusa szállja meg. Ha ilyenkor az jut eszökbe, hogy egykor mily kegyetlenül bántak velök s mennyit kellett szenvedniök? vagy tán betegség és fárasztó munka hozza-e őket oly hangulatba, minőt rendes állapotban

nem tanúsítnának? oly föltevés, melyből az egyik is, másik is lehetséges.

Nehéz munkára egyhamar nem igen tanácsos szorítani az elefántot, mert ez életveszélylyel jár, s az állat újra elvadul s még vadabb lesz, mint eredetileg volt. Azért rendszeren 5—6 hónapos fogsága után történik csak, hogy a szelid elefántokat maga körül látva dolgozni, aztán szelid elefánttal kettősben őt is kordéba fogják, s azt általa az udvaron húzogattatván, minden fordulónál legkedvencezbb gyümölcseiből kap ajándékot; a vezető símogatja, meg-megveregeti, hozzá énekhangon beszélgetve: „így így kedves fiam!“ — „így így kedves leányom!“ — „így így kedves apám vagy anyám!“ — a mint t. i. az elefánt kora és neme magával hozza. Aztán a közeli téglá-égetőnél agyagot tapostatnak, természetesen társaságban, s végre mindezt megteszi maga is minden ellenkezés nélkül. Így, lassanként a szelid rokonok társaságában megtanul s teljesít is mindent, a mit tőle kívánnak.

A főmunka, mit az elefánt több mint ösztönszerű belátással és ügyességgel véghez visz: a nehéz anyagok tova mozditása, úgymint nagy kövek, gerendák s vastárgyak tovaszállítása, sőt helyrerakása is, mi őserdőkben épülő útakon, s leginkább hídfőknél, hova más állat vagy gép nem mehet, megbecsülhetetlen s rendkívül fontos segítség. Valóság, miben kétkedni nem lehet, mert mindennap történik, hogy az elefánt csaknem minden esetnél megérti s felfogja a munkának nemcsak minőségét, de czélját is, melynek kivitelét vagy elősegítését tőle követelik; s épen ezért a legtöbb esetben jó kedvvel s önként megteszi a munkának még oly apró részleteit is, melyek szükségesek ugyan, de nem is követeltettek tőle. Ez kiválólag jellemzi az elefántot, s ebben kétség kívül a ló fölött áll. *)

---

*) Tennent beszéli, hogyha utakat építettek, meredek kőszálak, vagy partok mentében, hol szikla-hullás vagy leesés fenyegette az elefántot, utóbbi mindig oly valamire határozta el magát, mi a körülmények közt a legjobb s legokosabb volt. S ha ilyenkor követelték tőle, hogy másként tegyen, vagy másként menjen: megállt — mereven nézett egy darabig a parancsolóra — aztán fejét rázva, saját esze szerint folytatta munkáját, mi, kétség nélkül bizonyíték arra, hogy az elefánt mindkét módot mindegyiknek előnyét s hátrányát megfontolta, s hogy csak aztán — határozott.

Apró mozgásai, sürgése s forgása, szemeinek rendkívüli élénksége, s minden léptének komolysága csak akkor méltányolható igazán s kellőleg, ha saját szemeivel látta őket ily munkák véghezvitelénél az ember; a mint láttam többször, nemcsak a telepen, de másutt is, közmunkáknál, Ceylonban. Ha fát, gerendákat vagy kötömegeket mozdítanak tova, ily műtétnél mindig az ormány a fő eszköz, noha az agyaras elefántok agyarukat is derekasan fölhasználják. Ha lerepesztett s mélyedésbe vagy völgybe gurult nehéz követ kell kiemelnie, eléje térdel, fejét nekifeszíti s a követ fölemelvén, lábával megtámasztja, míg maga feláll, ormányával s lábaival aztán tova hengergeti, végre, a hová kell, beleilleszti. Ez megtörténvén, a követ körüljárva meggyőződik, ha minden oldalon jól van-e beillesztve, s ha nem tetszik neki: újra, meg újra igazít rajta. Minden követ vagy gerendát, melynek tova mozdítását neki megparancsolják, előzetesen, mulhatatlanul jól megnézegeti, mintegy fontolóra véve, ha megbirkózhatik-e ereje a föladat nehézségével. Ha kétkedik erejében: (a mi igen gyakori eset) habozni kezd; megáll; fejét rázza; s ha ilyenkor ismételve követelik a munka véghezvitelét — bögni kezd, s mérgében reszket.

Skinner őrnagy előttem az elefánt ügyességét, épületfa s gerendák összerakásánál s szétszedésénél is bemutatta. Két nagy elefántot elővezettetvén, az egyik udvaron összerakott épületfára mutatott, s jelekkel értésökre adta, hogy szedjék szét. Az elefántok tüstént hozzáfogtak; a hosszú gerendákat ormányaikkal megfogván, szépen azon helyre tették, mely nekik kimutattatott. Aztán két másik elefántot vezetettvén elő, ezeknek meg azt mutatta meg, hogy a gerendákat a négyszögbe vissza kell rakni, melynek fele még leszedetlen volt. Ezek is hozzá fogtak és ácsok sem rakhatták volna fel szebben s pontosabban, mint ők. Az egészben azonban a legnevezetesebb s bámulásra méltó látvány az volt, hogy mikor a nagyon magas rakás tetejét ormánynyal sem érhatték föl, a gerendát szépen földre tették, aztán az udvaron körül járkálva, egy-egy rudat hoztak, azt rézsutosan a rakáshoz támasztották, aztán újra megfogva a gerendát, a rudakon felcsúsztatták, s végre is elhelyezték. Ekkor megálltak előttünk; füleikkel legyezgették magokat, s legbarátságosabb familiáritással várták, ha kell-e még tenni valamit.

Sokan állítják, hogy az elefánt minden foglalkozásánál a szokás rabja; hogy minden mozdulata betanúlt, gépszerű, s hogy nem szereti, ha megszokott dolgozási formáját vagy életmódját megváltoztatják vagy zavarják. Skinner őrnagy biztosított, hogy ez egyáltalán téves nézet, mert az elefánt épen úgy belészokik az új helyzetbe tüstént, mint például a ló, ha dolgozási rendjét s idejét, s véle a bánásmódot megváltoztatják is.

Mindazon értelmes működés, szelidség, tanulékonyság s engedelmesség mellett, melyeknek példáit már elősoroltuk, az elefántra egy különös pontban számítani nem lehet. Ő ugyanis oly nagy értelemmel, szorgalommal s egész komolysággal fog a rábízott munkához, hogy az ember azt gondolná, hogy a föladatot végesvéig híven teljesíti is, akár vigyáz rá felügyelője, akár nem. Azonban ez nem így van; mert azon pillanatban, a mint a hajcsár mellőle eltávozott, az elefánt is bevégezettnek tekinti munkáját, s a vele született egykedvűséggel fel s alá sétálni kezd, legelész, port fúj hátára, s a képzelhető legnagyobb élvezettel legyezgeti magát nagy füleivel.

Hajcsárja iránti engedelmissége, részint félelem, részint valóságos ragaszkodás eredménye. Utóbbi néha oly erős vonzalommá válik az állatban, hogy volt eset, hogy egy az erdőben dolgozó elefánt egész éjjel, sőt másnap délig sem jött haza az istállóba, kint várt élelem s víz nélkül, mert hajcsárját ott hagyni nem akarta, ki pedig a bozótban holt részegen s utóbb betegen feküdt. Más esetet is beszélt Skinner egy igen makranczos elefántjáról. Ennek hajcsárja meghalt, az állat pedig aztán senkinek nem akart engedelmeskedni. Végre emlékeztek, hogy az elefánt egy távoli faluban is dolgozott több hónapig, s hogy ott egy 12 éves kis fiút igen megszeretett. Elhozták tehát a fiút, s miként várta is mindenki — az elefánt rendkívüli meglepedést tanúsított tüstént, jó kedvvel dolgozott, mindent megtett, mit a fiúcska kívánt, s aztán nem sokára hozzá szokott új hajcsárjához is.

Ily esetek gyakoriak Ceylonban, azonban Skinner állítása szerint mégis csak kivételesek, mert a hajcsárok igen gyakran változnak, s legtöbb elefánt pár nap alatt hozzá szokik az új hangokhoz, s engedelmeskedik is.

Egyik legkülönösb látvány, hogy az elefántot minden házi foglalatosság teljesítésénél csak egyedül a hajcsárnak,

mindössze is néhány szótagból álló szótára vezényli. Vas nagyon ritka esetben használtatik, sőt még gyöngébb eszközre sincs szükség; az elefánt tökéletesen megérti a hajcsár akaratát, az egyes szótagok hogyan s mily hangon történt kiejtéséből. Az alaphang, melylyel a *mahant* vagy is hajcsár Ceylonban az elefánt mozgásait vezényli: az „urr-ri“ és „hárr-ri“ szótagok ismétlése, különféle hangmódozattal, s magasan vagy alant kiejtve. Egyszerű ugyan, de mégis complicált, ember alig tudná felfogni egyhamar, az elefánt ellenben tökéletesen érti s könnyűséggel megtanúlja.

Hajcsárja iránti engedelmességi hajlamát talán semmi sem tanúsítja inkább, mint azon óriási béketűrés, melynél fogva annak parancsára azon irtóztató és sokszor rémületes bűzű orvosságokat csöbörszámra beveszi s elnyeli, melyeket a szingál elefántdoktorok rendelnek s készítenek betegségeik alkalmával. Skinner úr biztosított, hogy erős idegzetű férfiúnak is lehetetlen végig nézni borzadás nélkül, midőn az elefántot különféle sebészi műtétek alá veszik: égetik s vagdalják, hogy a kelevényeket, vadhúst, stb. eltávolítsák; a szegény állat mindezen irtóztató kínzásokat a legnagyobb béketűréssel és nyugalommal elviseli.

A dolgozó elefánt minden körülmények közt kényes állat, daczára óriás erejének s kitartásának, s azért igen nagy gonddal kell is ápolni, hogy hasznát vehessék folytonosan. Mint teherhordó barom egyáltalán ki nem elégíti az igényeket, mert bár erejét tekintve, alig van is teher, a mit hátán el ne bírna, de csomagolni reá igen nehéz, hogy bőre fel ne törjek, mi aztán genyedéseket okoz. Szerszám, nyereg s heveder felsúrolja a bőrét, különösen esős és nedves időben; s nagy szárazságban úgy, mint tartós esőzésben lábai mindig kisebesülnek, minek következtében aztán hónapokig képtelen a szolgálatra. Az angolok, az állat lábainak védelmére sok mindenféle kísérletet tettek már; minden képzelhető sarút és csizmát gondoltak ki, azonban eddig minden kísérlet hasztalan volt; mert az állat, lábain, roppant súlyú testet hord s lábait is sajátságos módon rakja a földre.

Szeme is igen kényes alkotású, s gyakori gyuladásoknak van kitéve. E bajok azonban rendesen könnyen s nagy sikerrel gyógyíttatnak az elefántdoktorok által, kiknek ügyessége a szembajok orvoslásában rég időtől híres, s a hír egyáltalán

nem is túlzott, mit mindenki beismer a szigeten, még az európai orvosok is.

Néha a marhavész is dühöng nagy mértékben a szigeten, s rendszeren a szelíd marháknál s bivaloknál kezdődik, de utóbb az elefántokra is kerül a sor, s ilyenkor számos állat hull el nemcsak a szelídek közt, de az erdei vad elefántok közt is.

Rendes körülmények közt, a kormány istállóiban tartott elefántok közt, az évi halálozás átlaga 10 százalék, marhavész alkalmával azonban e százalék még egyszer annyira, sőt néha magasra is fölemelkedik. Az is érdekes Skinner úr adataiból, hogy a halálozás fele egy éven alóli borjakra jut. Az összes halálozás 10 százaléka az 1—2 évesekre esik, aztán a szám kevesbedik, míg végre a 20 évesnél idősebbek közt ritkán fordul elő haláleset.

A betegség neveire nézve a colombói telepnek 1869-iki hivatalos kimutatása szolgáljon némi fölvilágosításul, mely szerint azon évben 238 elefánt közül elhullott:

Állkapcsa- s foghús-daganatban	14	darab
Baromvészben	19	„
Sebes lábak következtében . . .	3	„
Meghülés és gyuladásban	7	„
Hasmenésben	4	„
Kukaczkok s férgek miatt	2	„
Májbajban	1	„
Esés következtében történt tö-		
résben	1	„
Általános elgyöngülésben	1	„
Ismeretlen bajban	2	„

Összesen tehát 54 darab,

melyek közül 39 darab tehén volt, 15 bika.

Az elhullottak korát, igen természetes, hogy tudni nem lehetett; mert korábban s hurokkal fogattak vad csordákból, de agyáros csak kettő volt az 54 darab közt, a minthogy ily állatok Ceylonban elég különösen — a ritkaságok közé tartoznak.

Skinner úr szerint semmi sem mozdítja úgy elő a telep egészségi állapotát, mintha az állatokat gyakran fürösztik s úsztatják; nagyon jó hatással van az is az állatok egészségére, ha iszapban vagy nedves homokban sokáig állnak. Ez is bizonyosága annak, hogy az elefánt a hűvöst nagyon kedveli,

a minthogy valóban hűvös helyen s árnyékban annyira szeretnek lenni, hogyha napon soká dolgoztatják, rendszerint nyugtalanok s mérgesek lesznek, — ilyenkor, ha csak szerét tehetik, port fújnak hátukra, bögnök s szünet nélkül legyezik magokat a sok légy s muszlinca ellen. Azt is láttam többször, hogy az elefánt, ha nagy fák közelében dolgozott, egy-egy lombos ágat letörve, azzal körül legyezgette magát, miközben minden mozdulatán meglátszott a nagy élvezet, mit eközben érzett. Ha a munka nem sürgős, e mulatságot rendszerint meg is engedik neki.

Sokan állítják, hogy fogságban az elefánt nem szaporít. Ez azonban szintén tévedés, mert bár igaz is, hogy ez rendszerűen nem történik: elég eset adta elő már magát erre mindenütt, Skinner úr állítása szerint pedig az ő telepén egy-egy elefántnak születése épen nem ritka eset, s szerinte épen ezekből válnak a legegészségesebb és leghasznavehetőbb állatok. Ottlétemkor is volt a telepen született három borjú, mindegyik két évesnél fiatalabb, az egyik pedig csak 6 hónapos. Ezeket szíves készséggel felajánlották kertemre, fővárosi állatkertünknek ajándékkul; de, sajnos, hazaszállításuk gőzhajón annyiba került volna, hogy a szép szívességet igénybe nem vehettük.

Az elefánt legmagasabb életkorát illetőleg szintén igen sok, s fölötte nagybecsű adatok birtokába jutottam. A régi mese, hogy az elefánt 600, sőt 700 esztendeig is él: a ceyloni benszülöttek közt még ma is hitelre talál; de ilyesmit bebizonyítani természetesen nem tudnak. Pedig a szingálok ezredéves írott krónikáik vannak, melyek hitelessége kétségbe nem vonható, de ezek, bár elefántokról igen sokat beszélnek is, ily hosszú életüekről mélyen hallgatnak, pedig ez állatok több mint ezer év óta, királyaik udvari ceremóniáinál s vallásos nagy körmeneteiknél igen jelentékeny szerepet játsztak.

Skinner úr, kinek nemesak az angol elefánt-telep jegyzőkönyve, de a hollandok, sőt portugálok elefánt-telepeinek irományai is rendelkezésére állnak, határozottan állította, hogy a dolgozó elefántok körülbelől 70–80 éves korukban elgyöngülni s betegeskedni kezdenek, aztán használni őket nem igen lehet, s hamar el is halnak, rendesen általános elgyöngülésben. E szerint a dolgozó elefánt fogságában nem

igen hosszabb életű az embernél szabad állapotban, vagy természetes viszonyok közt. Mindez azonban csak a fogságban levő s erősen dolgozó elefántra vonatkozik, melyek, miként már megjegyzém, sok szenvedésen, nyomorúságon s betegségen mennek keresztül. Egészen másként áll a dolog a fogságban levő úgynevezett csal-elefántokkal*), melyek nem dolgozván, kiváló bánásmódban részesülnek, valamint a templomok dísz-elefántjaival is, melyek vallásos körmeneteknél a szertartás fényét emelik s szintén a dolce far niente életet élvezik; ezekre nézve egészen más, fölötte érdekes adatokat hallottam.

Az angol kormánynak ugyanis a corlesi elefánt-kraolnál egy csal-elefántja van, melyet 1815 óta használnak e célra, s mely azelőtt már a ceyloni király istállójában is élt, szintén e célra használtatva 75 évig. Föltéve tehát, hogy 25 éves korában lett csal-elefánttá (mert fiatalabbat e célra használni nem lehet) jelenleg legalább is 161 éves, holott még mindig teljes erőben teljesíti fontos szolgálatát, mely nagy furfangos-ságot s roppant testierőt követel.

A másik még nevezetesebb adat Robertson nevű ezredes irományai közt található, ki 1799-ben mindjárt az angol foglalás után a gallei vár parancsnoka volt. Ezen egészen hiteles irományok azt bizonyítják, hogy a maturai istállóban a többi közt Silibimbi nevű óriási elefántot vettek át, mely a hollandusok egész uralma alatt (146 év) csal-elefántként szolgált, az istálló-parancsnok jegyzőkönyvei szerint pedig ugyanezen elefántot a hollandusok már a portugalloktól vették át, midőn utóbbiakat a szigetről 1656-ban elkergették. Föltéve tehát, hogy Silibimbi 1656-ban legalább 25 éves volt: 1807-ben, midőn egy agyaras vad elefánt agyonszurta, nem lehetett kevesebb 176 évesnél, s ki tudja meddig él még, ha a természetellenes, váratlan eset nem éri.**)

Mindezeknél sokkal érdekesebb adat a hírhedt Wikra Babu nevezetű óriás elefántra vonatkozó. Ez jelenleg is él; magam

*) Arra betanított állatok, hogy a vad elefántok közé vegyüljenek az erdőben, s őket aztán becsalják a kerítésbe, és ottan összefogdosni és meghurkolni segítsék. Ily elefántokkal rendelkezik nemcsak a kormány, de a nagyobb templomok és községek is, s ezek igen nagy becsben tartanak.

**) Egyébiránt Siámban több elefántot mutattak, melyek 100, sőt 200 évet is meghaladó idő óta szolgálnak a királyi tüzérségben.

is láttam. 1647 óta sajátja a ceyloni buddhisták főtemplomának, s a mondott év óta folyvást ő vezeti a nagyszerű vallási díszmeneteket. Ezt az elefántot, az élelmezési, templomtörténeti s egyéb kétségbevonhatatlan irományok szerint, melyeknek szünet nélküli láncolata mindenki által eredetiben megtekinthető, a mondott 1647-ik évben II. *Raja Singha* ceyloni király ajándékozta a Maligawa-templomnak, midőn uralkodó vetélytársait *Kumára Singhát* és *Widije Ráját* legyőzte. Az irományok tanúsítása szerint ezen állat akkor már egyik legnagyobb példány volt a királyi elefántok közt; jelenleg tehát körülbelül 260 éves lehet.

Mint rendkívül különöst kell följegyezniem, hogy Skinner őrnagy állítása szerint elefánt-hullát soha még angolok sem találtak az erdőkben, noha elefántokat minden különféle körülmények közt ezrével láttak. Onnét eredhet ez talán, hogy ezen állatok csontjai igen szivacsosak, minél fogva hamar elporlanak s szétmállanak a nedves, penészes rengetegben.

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy Ceylonban igen sok ugyan még az elefánt, de számuk napról napra kevesbödik, annyira, hogy sok helyütt az ültetvényeket s rizsföldeket pusztításaik ellen védelmezni már nem is szükséges. A kormány, templomok, sőt kereskedők is sokat összefogdosnak évenként, annyira, hogy egyedül Indiába évenként 500—600 darabot exportálnak. Az angol tiszttek s utazók pedig, haszontalanul, egyedül vadászszenvedélyből tömérdek pusztítanak el, valamint talán a benszülöttek sem kevesebbet azon csekély jutalom végett, melyet a kormány minden elejtett állatért, mint kártékony vadért fizet. Ha a pusztítás ily mérvben folytattatik: kétséget sem szenved, hogy e nemes állat néhány évtized folytán végkép kiirtatik a szigetről.

Colombóban tartózkodásom alatt Ferguson A. M. úrral, a kormány hivatalos lapja — a *Colombo Observer* — szerkesztőjével is megismerkedtem. Ferguson úr nem csak szerkesztő, de tudós és író is, s a kormány már nem egyszer bízta meg egyes tárgyak közgazdasági tanulmányozásával, mikor is mindig igen érdekes, nagyfontosságú jelentéseket terjesztett elő. Oly szíves volt, hogy engemet is megtisztelt jelentései egy-egy példányával, sőt egy általa szerkesztett nagy munka

több évfolyamával *) s egy naptárral is megajándékozott, melyet már szintén évek óta szerkeszt.***) Ez utóbbi különösen meglepett, a mennyiben oly adatokat találtam benne, s oly praktikus módon összeállítva, hogy mindezen adatokat bármely útazási leírásban vagy encyclopaediában is hijába keresné az ember.

Ferguson úr jelszava: „*multum in parvo*“ s ezt azzal kezdi, hogy Ceylon 27,740 □ angol mérföld területű, vagyis 23 millió acre, melynek $\frac{1}{6}$ része halmos és hegyes, a többi: róna tengerpartból s apró szigetkékből áll. Azután a sziget régi elnevezéseit, geographiai fekvését, a világ fővárosaitól távolságát, a legmagasb hegyek lajstromát adja, melyről mi magunk is már megemlékeztünk. Ez után: a folyók hosszát, a tavak kiterjedését, a dagályok s apályok magasságát; megemliti továbbá dióhéjban a föld- és ásványtani viszonyokat s az éghajlat minőségét. Végre a meteorológiára térvén, erről ezt mondja:

Bár a sziget mindkét *monsunnak****) ki van téve (D. N. april-szeptember, s É. K.-nek november-február közt) viharok mégis csak ritkán s elvétve látogatják. Eső éjszakon 40, Colombóban 80, Kandyben 92, a keleti parton 104, Neuera Elliában (6000' magasban) 150 hüvelyk esik átlagosan. — A hőmérsék Neuera Elliában 36, Kandyben 72, Colombóban 87, az éjszaki s keleti parton 95, a délin 110 fok Fahrenheit. Az éjszaki s keleti part kivételével, az éghajlat mindenütt forró s nedves; ez oknál fogva itt a mérsékelt éghajlatok gyümölcseit meghonosítani nem lehet, Jaffnában azonban, az éjszaki parton, hol a forróság hosszú, száraz, mi a gyümölcsre telelő hatással van, a szőlő igen jól díszlik. Hó a sziget legmagasb csúcsain sem ismeretes. Jég igen ritkán esik, a legforróbb esős évszakban, de soha sem romboló hatású nagyságban. Neuera Ellia környékén a hegyekben, a száraz évszak tiszta reggelein néha jégvárta is képződik 35—36° Fahrenheit mellett. Villanyjelenségek, mint égdörgés, villámhullás, víztölcsér stb. gyakoriak a meleg, esős évszakban, s néha rendkívül nagy-szerűek; szivárvány, buddha-kör, anthelia, délibáb s más

*) *Ceylon directory* 1866—69.

***) *Ceylon Almanack* 1869.

****) Évenként pontosan bekövetkező tartós, egy irányú szelek.

opticus tünetények gyakoriak s nem ritkán csodásan meglepők.

Ezután a sziget florájáról, állatéletéről, régi s legutóbbi történetéről, úgy régiségeiről közöl Ferguson úr adatokat, melyek azonban nem eléggé kimerítők arra, hogy említsem. Aztán a szigetnek tartományokra lett politikai fölosztását ismerteti meg, az ország főbb városainak népességét sorolva el, mindjárt utána a sziget összes lakosságát ekként öszvegezi :

A lakosság száma $2\frac{1}{2}$ millió, azaz 96 egy-egy □ mfdre. Nemzetiségükre nézve szingál 1.450,000, tamil 750,000, mór 130,000, európaiak leszármazottjai 8000, európaiak 3000. A többi : maláji, jávai, kaffer, néger, affgán, arab, persa, parzi, veddah s kodiah. Az európaiaknak felét katonák s családjaik adják ki. Az összes katonaság Ceylonban 2500 főből áll, s ezek fele európai, fele benszülött. Ezen utóbbi katonák többnyire malájok, csak a tüzérségnél van néhány hindu és kaffer. Az egész katonaság asszonyokkal s gyermekekkel együtt nem egészen 4000 főre tehető. Az európai összes népességből tehát katona 1500, ültetvényes 1000, polgári hivatalnok 250, kereskedő, lelkész, térítő, orvos, sebész és vasúti hivatalnok 250.

Vallásukra nézve római katolikus 140,000, episkopálista 17,000, wesleyánus 10,000, skót és hollandi praesbyteriánus, congregationalista és baptista 13,000, összesen protestáns : 40,000, s összesen keresztyén 180,000, budhista : 1.350,000 ; gentú, ördög és tűzimádó, siva-, pulliar- és visnükövető 680,000, mohamedánus 134,000. Következésképp a 180,000 keresztyén ellenében, van 134,000 mohamedánus és 2.030,000 bálvány-, tűz, ördög- s kigyó-imádó. A keresztyének közt az európaiakon kívül 100,000 szingál, 72,000 tamil van, s néhány kaffer, veddah és khodiáh.

Noha a buddhista vallás kasztokat nem ismer, s az angol törvény is egyenlővé tett minden embert a szigeten, a társadalmi előítélet különösen a szingáloknál annyira befészkelte magát, hogy az azelőtti külön kasztokhoz tartozók közt házasság soha sem fordul elő, még a népesség legalsóbb s legszegényebb részénél sem. A tamilok közt ellenben tényleg minden kaszta fenáll, mert a hindu vallásnak ez lényeges része, hol a bramintól a páriáig tömérdek kaszt van.

A szigeten divó nyelvekről s irodalomról is megemlékezik Ferguson úr (de erről későbbben ugyanis kimerítőbben

fogunk szólni); folytatólag pedig a nevelésről s a nép foglalkozásáról ezeket mondja:

A kormány köznevelési tanácsa, s a hittérítők iskoláiban mintegy 40,000 gyermek (vagyis 58-ból 1) nyer elemi oktatást, angol, szingál és tamil nyelven. Magániskola kevés van s az is rossz. A középtanodákba csakis a legkitünőbb fiúk vétetnek föl. A lakosok nagyobb része földműveléssel, s a letelepedett lakosok többsége rizs-, kókusz- s kávétermeléssel foglalkozik, míg a tamilok legnagyobbrészt az európaiak kávéültetvényein mint munkások vannak megtelepedve, vagy mint napszámosok, hajcsárok s kocsisok dolgoznak. A szekerek többnyire szingálok. Halászzattal 10,000 hajó s ladik foglalkozik. Az asztalos- és ácsmesterség, s a szövés folytonos terjedésben van, s jó keresetet ad, valamint az olajsajtolás is. Itt jelenleg 2800 szövőszék, 1400 olajsajtó van tevékenységben, legközelebb pedig a gőzgépeket is nagy számban kezdik mindenütt alkalmazni, különösen kávétisztításra, olajsajtólásra s kötélverésre, úgy hogy gazdasági gépek máris 3750 lőerejéig vannak forgásban a szigeten, s jelenleg egy hordógyár is van alakulóban gőzerőre, minthogy máris kávéval s pálmaolajjal 200,000 hordó vitetvén ki évenként, a benszülött kádárok a szükségletnek megfelelni nem képesek. Tégla-, cserépszindely- s agyag-árúk készítésével is igen sok ember foglalkozik, valamint kőművességgel is, mely mesterséget leginkább a mórok tartják kezeikben.

A másik terjedt ipar, mely sok ezer embernek ad kenyeret: az arak-főzés, melylyel összeköttetésben jelentékeny mennyiségű cinamon, citronella és citromfű-olaj is készítettik. *Plumbago*-bányászattal szintén számosan foglalkoznak, sok ezeren pedig folyvást drágaköveket keresnek, míg a *Trincomalie* és az éjszakkeleti vizeken pár ezer bűvár folyvást gyöngykagyló-halászzattal foglalkozik.

A jelenleg művelés alatt levő rizs 600,000 acre területű; a *korakán*, *kúlá* (kölesforma vetemények) s kukoricza 250,000 acre; az összes szemestermény 850,000 acre. — A kókuszpálmaültetvények körülbelül 250,000 aceret foglalnak el, míg a *palmyra*, *aréka*, *kitúl* s több másféle pálmák 60,000 aceret; ekként pálmaültetvény van összesen 310,000 acre. A 900 kávéültetvény a benszülöttek kertjeivel együtt 200,000 acrerá tehető. Dohány, gyapot, cukor, aromatikuss füvek,

hagyma, bors, paprika, brinjál, kolompér, édes burgonya, ananász, tök és buborka 70,000 acret foglal el, s *banana, jack, mangó*, kenyérgyümölcs, narancs, citrom, édes-citrom, *guava, kadjú, lovi, goraka, bilimbi* és más sokféle gyümölcs 60,000 aceren természetik, végre a cinamon vagyis fahéj 15,000 acrén, az összes művelés alatti föld pedig másfél millió acrénél valamivel többre terjed, vagyis az egész sziget területének $\frac{1}{10}$ -része áll művelés alatt. Legelő igen sok van, de a marha nagy részét mégis háznál kell tartani takarmányon, különösen az esős évszak alatt, mert különben a földi pőczők elölik.

A baromállomány kimutatása nem egészen kielégítő. Körülbelül 5 ezer ló, 700 ezer szarvasmarha, 100 ezer birka, 50 ezer kecske, s 50 ezer sertés található a szigeten.

Ezután a föld értékéről, adásvevésről stb. emlékezik meg Ferguson úr; továbbá a kormányformáról s törvényhozásról, melyről azonban már bővebben szóltunk és szólani fogunk alább is, csak Ferguson úrnak befejező adatait közöljük következőkben :

Kereskedelmi forgalmát illetőleg a sziget jelenleg bevisz $5\frac{1}{2}$, s kivisz $3\frac{1}{2}$ millió font sterling értéket; összes kereskedelmi forgalma tehát 9 millió font sterling. A partkereskedés is jelentékeny, forgalma szintén tehető 1 millióra.

Ceylon jövedelme, beszámítva a minden férfilakosra kivetett 50 ezer font sterlingre rúgó személyes adót s az 50 ezer font sterlingre menő vasúti kiviteli adót, úgy a híd- és útvámokat is: összesen valamivel több 1 millió font sterlingnél. Ezen adónak $\frac{1}{3}$ -része a vámház jövedelme, a többi: az arrack- és toddy-adó, bevétel az eladott földekből, só-egyedárússág és bélyegjövedék. Van ezenkívül jövedelem, de igen bizonytalan, a gyöngyhalászatból is. Az adó egyáltalán mérsékelt; alig esik 8 shilling (4 frt) egy személyre. A lakosság nagy része azonban szegény s nagy munkával s fáradsággal termeli a rizst, hogy megélhessen. A sziget jövedelme tíz év alatt megkétszereződött*), folyvást emelkedőben van, s reménység lehet tartós jólétre s beruházások eszközzésére a

---

*) Pedig épen e tíz év alatt töröltetett el a fahéj-egyedárússág, a halászati adó, és a kókuszadó.

kormány részéről, a nélkül, hogy új adókhoz lenne kénytelen folyamodni.

A sziget rendes kiadásai: közigazgatási, törvénykezési s egyházi czélokra 250 ezer font, katonaságra 130 ezer, középítésre s közlekedésre 200, vasútatósság-törlesztésre 50 ezer, a többi nevelésre, postaszállításra, épületek, utak, hidak stb. fentartására és sok más apróbb tételekre fordítatik. E szerint a bevétel legnagyobb része közlekedési czélokra van szánva, s e tekintetben a kormány mindig igen bőkezű. Van is eredménye, mert jelenleg a 75 mfdnyi vasúton kívül Gampola, Matella, Badulla és Kornegalle felé kezdik már a vasútakat mérni, sőt részben építeni is. Van itt már közel 600 mfdnyi postakocsi- s ugyanannyi távirdavonal. Van 1170 mfd macadamizált és 1360 mfd kavicsolt, összesen 2530 mfd csinált jó út. Ezentúl van 250 mfdnyi hajózható csatorna a folyók összekötésére. Jelenleg itt az a szokás, hogy ha bármely vidék országúttal össze akarja magát kötni, ha nem országos érdekű is a kívánság: az útesinálási költségek felét a kormány megadja.

Ceylon pénzforgalmát Anglia-, India- és Ausztráliával egyenértékű pénzek képezik. Van a szigeten két bejegyzett bank, ezeknek pedig minden nagyobb városban fiókjok s azok papírjegyei összes értéke 500 ezer font sterling. A pénz értéke aranyvaluta mellett 6—7 perczent, néha 8 is.

A postára nézve Ceylon azon kiváltságot élvezi, hogy levelezése Anglia és a sziget közt csak annyi, mint magában az anyaországban, vagyis levél 1, hírlap $\frac{1}{2}$ penny. Távsürgönyért azonban Angliába, 16 szóból állóért 5 font sterling fizettetik, míg magában Ceylonban egyszerű sürgöny 2 shilling, vagyis 1 forint.

A fontosabb betegségek a szigeten különféle lázak s hasmenés. Fordúlnak elő *elephantiasis* esete is, de csak nagy ritkán s akkor is csak a lábak támadtatnak meg általa. Nap-tűzés szintén nagy ritkaság; s cholera s himlő, ha néha előfordúl is, nem epidemikus, s európaiak egyáltalán nem kapják meg soha, mert a levegőt változtatják, jól öltöznek, jól laknak s czélszerűen étkeznek. A kávéültetvényesek különösen pusztíthatlan jó egészségnek örvendenek. Egyáltalán Ceylonban a betegség nem sok és ritkán veszélyes, az éghajlat nagyon egészséges lévén, ide, daczára a nedves levegőnek, sok sorva-

dásban szenvedő jő, s életét rendesen igen sokáig húzhatja tovább mint bárhol másutt.

Végül Ferguson úr mindazok neveit fölemlíti, kik Ceylonra vonatkozó ismertető munkákat írtak, melyeknek: De Barros, De Conto, Rebeiro, Valentyn, Baldaeus, Knox, Philalethes (álnév), Percival, Cordiner, Lord Valencia, Bertolacci, Marshall, Davy, Forbes, Bennett, Knighton, Pridhan, Tennent, Chytty, Sir Ward. — Ezentúl számosan írtak a ceyloni budhista irodalomról, aztán az elefánt- és szarvas-, sőt bivaly- vadászatokról is; az ország régi és modern történetéről; a tamilok s mohamedánusok életéről, a kávéültetvényekről, missionáriusi működésekről, a szingál nyelv- és irodalomról, stb.; ezeket Ferguson úr előszámlálja ugyan névszerint mind, de nagyon kár, hogy az illető szerzők munkájának ezimét, kiadóját s megjelenési évét is nem adja; ha ez is mellette van: az adat igen fontos, bibliographiai érdekű is volna. Azonban így is jobb a semminél; a nevezetes szakírók munkáit, elbeszélésem folytán úgyis említeni fogom, saját nevezetes gyűjteményemből.

IV.

A nyugtalanság útam folytatására késztetvén, Colombóban létem pár napjának utolsó estéjét Dr. Ondaatje barátságos családja körében töltöttem, hol több urakkal volt szerencsém megismerkedhetni, különösen Tytler R. B. úrral, egyik legnagyobb kávéültetvényessel a szigeten, ki ültetvényét gyűjtések eszközlésére legkészségesebb vendégszeretettel följajánlá s ki Kandybe velem együtt volt másnap reggel utazandó.

Dr. Ondaatje ez alkalommal több könyvet s rőpiratot keresett össze számomra, melynek nagy hasznát vettem, s jelen leírásomnak alapossága is nagyrészt azoknak köszöni létét. A mint a dr. ezen könyveket kiválogatta, kitünt könyvtárának szomorú állapota, mennyiben a penész nemcsak a könyvek lapjait mindenütt befoltosította, de a kötéseket is annyira megrongálta, hogy ez minden esetben szétmállott, a fűzés fölbomlott, s minden könyv csak ívekből állt. *) Ha az

*) Ezt utóbb Chinában magam is szomorúan tapasztaltam. A mint ugyanis a vélem vitt kézikönyveket kipakkoltam, elrémülve kellett

ember az ily penészes könyveket szüntelen szárítás által nem gondolja: a penész nagyszámú rovarokat vonz magához, s ezek aztán, az enyészet és rombolás munkáját gyorsan elvégzik. Ezeket igen nehéz fölfedezni, mert nappal rendszeren elbújnak, s leginkább éjjel dolgoznak a pusztításon. Vannak ezek közt más rovarok is — egészen különböző nemekből, melyek hasznosak, mert a romboló rovarokat pusztítják. Az emberek azonban, a mint rendszeren történni szokott, a helyett hogy ezen hasznos rovarok szolgálatait méltányolnák, köztudatlanság következtében elpusztítják ezeket is a káros rovarokkal együtt, s még inkább mint ezeket, mert a hasznosak ezeknél sokkal nagyobbak s jobban fölfedezhetők. *)

Reggel 8 órakor indultunk a vasúton, mely az azelőtti évben készülvén el, még alig tíz hónap óta volt átadva a forgalomnak. A vasutat a kormány építtette, s noha kanyarulásait is beszámítva, mindössze csak 74 mérföld hosszú: tíz évig tartott építése, rendkívüli nehézségeket kellvén legyőzni, mert sok több ezer láb magas függőleges sziklafal, sok hegyipatak s folyó, hajmeresztő mélységek estek útba, melyeket sem kikerülni, sem átfúrni vagy betölteni nem lehetett; az emelkedés pedig a választó hegygerincz legalacsonyabb pontjáig is 4980 lábnyi volt. Végre is az angol kitartás és angol — pénz minden nehézséget legyőzvé, a vasút elkészült s nem is került oly sokba mint először képzelték. Egész fölszereléssel együtt ugyanis 4¹/₂ millió font sterlingbe került **) de a forgalom máris annyira minden várakozást fölülmúl, hogy bizton hiszik, hogy e vasút jövedelme a reá fordított óriási tőkét legfőlebb 15 év alatt törleszteni fogván, aztán a gyar-

---

tapasztalnom, hogy csaknem minden könyvem — köztük Wilkes világútazása is — megsemmisüléshez közeledett. Gyakori szárítás által ezt ugyan meggátoltam, de károm mégis igen érzékeny volt.

*) Ezek közt kiválólag ismeretesek: a *Lepisma nivea*, *L. niveofascinata*, és a *L. niger*; melyek közül egyik Európában is honos; cinnamon-zsákokkal hozatván be Ceylonból. — A kártékony könyvrovarok közt legpusztítóbb a *Chelifer librorum*, *C. oblongus*, és *C. acaroides*, s az utóbbira nézve az nevezetes, hogy ezt Európából importálták Ceylonba a hollandok, és pedig magukkal vitt könyvekben és irományokban.

***) Vagyis: egy-egy geographiai mértföld: mintegy 3 millió osztrák ezüst forintba. Óriási somma az igaz; de a ki e vasutat (a világ egyik csodáját) látja, annak még ez összeg is kell, hogy kicsinynek lássék.

matnak egyik kiapadhatatlan jövedelmi forrásává válik. A sürgés-forgás s nagy mozgalom az indóházban nagyon meglepett, de még jobban az ott fölhalmozott európai áruk s ceyloni termények képzelhetetlen mennyisége.

Közvetlenül az indóház mellett nagy bazár van, melyben élelmi szerek, de leginkább eleven állatok árultatnak. Itt az elindulás előtt sétálva, igen visszataszító látvány tárult elélem, mit meg nem említenem már csak azért is lehetetlen, mert buddhista-országban láttam, hol tudvalevőleg egyik főtán az, hogy az állatok életét elvenni csak sürgető szükség és önvédelem esetében lehet. S íme, itt óriási teknőczöket, valamennyit elevenen hátukra fordítva láttam, s a mint valaki a teknőcz bármely részéből venni akart: az árús a legnagyobb hidegvérűséggel vágott le egy-egy darabot az élő állatból. Némelyik teknőcz húsának már legnagyobb része ki lévén vagdalva, csak szíve s mája volt a kinyitott teknők közt látható, s a nyomorult állatok ekkor is még élvén, szájaikkal kaffogtak s szemeiket szünet nélkül forgatták. A látvány valóban oly lázító volt, hogy a hátam borsódzott bele, s örültem, hogy csengettek s tova roboghattunk.

Vonatunk mintegy 15 kocsiból állt, s ebből I-ső osztályú csak 1 volt. Ez azonban igen kényelmesen bebútorozva, s épen mint a legtöbb amerikai pályákon: még két kerekasztallal is ellátva, az ülések pedig köröskörül helyezvék, sőt egypár karszék is és nagy tükör, úgy hogy az egész csinos salon-alakú volt. A többi kocsi III-ad osztályú utasok számára úgy volt berendezve, mint nálunk a IV-ik osztálybeli, csak hogy a kocsik fölépítménye hasonlíthatatlanul könnyűbb, mint Európában. Első helyen csak négyen indultunk el, de mire Kandybe értünk, számunk kilenczre szaporodott. A III. hely azonban jól tömve volt, többnyire benszülöttekből s munkás népből. A négy órai utazásért nem kevesebbet mint négy font sterlinget fizettem, s csak 25 font podgyász volt szabad, a podgyász túlsúlyáért pedig fontonkint 3 pence (12 kr.) fizettetett. E szerint a colombo-kandyi vasúton az utazás csaknem oly drága mint a panamain. *) Azonban III. helyen,

---

*) A panamai vasúton, mely csakis egy pár angol mértfölddel hosszabb a colombóinál s két óra alatt teszi meg az átkelést, az úti díj 5 font sterling a podgyász túlsúly fontja pedig 5 pence.

hol a munkások útnak, csak 4 shillinget (2 frt) kell fizetni. De ezen helyen európai nem utazhat.

A vonat még a városban, sőt tüstént a mint az indóház-ból kirobog, nagyszerű vashídon vezet át, mely a kalanyangan-gán át van építve. Aztán darabig szép kertek közt haladunk, míg a kalany nevezetű templomhoz érkezünk, mely első állomás a hegyek lábánál van s itt már emelkedni kezd a vasút, mely aztán épen két óra alatt, s csak 37 angol mértföldnyi vonalon 4980 lábnyi magasságot ér el.

A kalauy templom egyetlen nagyobbszerű buddhista templom Colombo közelében, s azért is nevezetes, hogy a portugallok uralma idejében egyebütt buddhista isteniszteletet tartani szabad nem lévén, Colombo városában s közelében minden buddhista-templomot leromboltak, sőt uralkodásuk vége felé még a kalany templomot is bezáratták s a papokat belőle kiűzték. A portugall és spanyol colonisatiót különösen az jellemzi, hogy a fősúlyt mindenütt a benszülöttek vallásának üldöztetésére fektették, miért is, pár századon át, minden coloniájukban vérengző vallásháborúkat folytattak. Az angol e tekintetben nemcsak türelmes és elnéző volt, de Ceylonban például a buddhista-vallásnak maga a kormány lévén védője, minden templomot dotál is, szükséghez képest, az állampénztárból. Ez azon politika, melynél fogva az angol nemzetnek nem kell tüzzel-vassal és nyakig fegyverben uralkodnia gyarmataiban, de sőt a benszülöttekre az angol szabadságot s egyenlőséget is kiterjesztheti minden félelem nélkül.

A mint a vonat a Kalany állomást elhagyja, a kókuszok ritkúlni kezdenek; nem sokára csak egyes példányok lesznek láthatók, s mennél tovább haladunk: ezen egyesek is eltörpülnek, s szegény kinézésűekké válnak. *) Helyöket azonban tüstént az *aréka*; *kitul* és *jaggery*-pálmák pótolják, melyek nem kevésbbé szépek; alkalmilag pedig az ember egy-egy példányt a pálmák királyából is megpillant. Ez a *talipot*-pálma, mely sokkal magasabb a többinél s tetején óriási koronát lenget. Mindennél azonban, az utas csodálkozását sokkal inkább azon

---

*) A kókusz tudvalevőleg a tenger sós levegője szomszédságában díszlik jól; nagyobb távolságban is a tengertől — megterem ugyan, de látszik rajta, hogy idegen helyen van, s nem is él sokáig.

számtalan szép virágos fák emelik, melyek a vidéket díszítik. Ilyen a *nucrutu*, óriási lilaszínű virágaival, továbbá az *imbul*, karmazsin-vörös rózsáival, melyek az egész fát csaknem földig borítják, aztán a számtalan sárga, fehér és kék virágokban pompázó fák, s egy kénsárga virágú gyapotfa, melyet mindenféle elevenkerítésnek használnak.

Az út mindenütt házak, kertek s utóbb kávéültetvények közt vezetve, néha falu mellett halad el, s mindenütt számos szingál látható, a mint vagy fürdenek, vagy a vonatra bá-mézkodnak, mert a rizs már learatva, az esős évszak pedig még csak 6 hét múlva kezdődik. Ilyenkor tehát Ceylonban a siesta időnye van, midőn semmi dolog nincs s mindenki nyugszik.

A hegyekbe fölfelé vonúltunkban lehetetlen volt a bivalyos kordék sokaságán nem bámulnom, milyeneket mindenféle láttam, a mint a rizst és kávé a vasúthoz szállították, vagy az élelmiszereket és minden kigondolható egyéb tárgyakat a vasúti állomásoktól az ültetvényekre hordták. Tytler úr biztosított, hogy a vasúttal összeköttetésben több mint 20 ezer bivaly és zebú van egész éven át foglalkozásban, a kordék száma még így sem felel meg a szükségletnek.

Évenként sok bivalyt s nagy púpú zebut importálnak ugyan Keletindiából a szigetre, az igavonó állatok tömege azonban a szigeten lévő apró púpú zebukból s kisebb fajta bivalyokból kerül ki, mely apró állatoeskák többnyire piszkosbarna színűek. S mégis, ezen apró állatok azok, melyek a vasútakra, a hegyes vidékek egész kávétermelését összehordják, mely jelenleg 1 millió mázsánál jóval többre tehető. Csodálatra méltó minden esetre, hogy Ceylonban a bivaly és zebú lévén az egyetlen igavonó állat: ezek nemesítését az angol kormány még soha meg sem kísérlette, pedig úgy hiszem ily intézkedés által sokat lehetne elérni, a szállítási eszközök fokozása s emelése érdekében.

Veángodde állomásnál Tytler úr, egy gyönyörű park közepén álló föltűnő palotára figyelmeztetett, melynek különösen föltűnt széles verandája, melyen épen sok előkelő szingál csevegett. E lakás a sziget egyik leggazdagabb bensülöttjének birtoka, a nagykiterjedésű kávéültetvényekkel együtt; a tulajdonos Baudar Nayeke pedig, egyúttal a vidéknek *mudla-gerje*, vagyis: szolgabíró-féleje.

A vasútvonalnak épen feleútján, Ambepusse állomásnál 5 perczig időztünk, hol egy robogó hegyi patak háromszor van áthidalva, s minden híd gyönyörű vasépítmény. Innét aztán számtalan hegysarkantyúkon vonúl a vasút tova, részint mély bevágások, részint kisebb-nagyobb alagútakon át; egy másik állomáson pedig vonatunk mögé is hatalmas mozdony helyezettvén, míg ez a vonatot toltá, az elénk fogott húzta azt, de mindamellet is mindig lassabban haladtunk, míg végre a vonat az emelkedés rendkívüli nagysága miatt már csak alig mozgott előre. A két mozdony iszonyúan prüszkölt s szembetűnővé vált, mily nagy megerőltetésébe kerül mindkettőnek is, előbbre vinni a vonatot.

Nem sokára csaknem függőleges kőszál oldalára érkeztünk, hol 6 angol mfd távolságra a vasút a sziklaszál oldalába van bevájva, míg a másik oldalon 3000 láb magasból az alatt elterülő völgybe függélyesen tekint le az ember. A kilátás valóban nagyszerű s mindent fölülmúl, mit e tekintetben vasútépítészetben láttam. Alig van valami, a mit nagyobb élvezettel szemlélhetne az útas, épen ezen kilátás fenségénél, de keble elszorúl, s önkénytelenül is rémület érzete szállja meg, arra gondolva, hogy a vonat, sziklaomlás vagy keréksíklás következtében egészen oda, a völgy fenekébe zuhanhatna. A félelem érzetét nagyban emeli az a körülmény, hogy a vasútvonatot az eshetőségek ellen se korlát, se mellvéd nem oltalmazza, s ha az ablakon kinézve látjuk, hogy a kerék többnyire a meredély párkányán forog s a párkánytól néhol arasznyira sem vonúl a sín; nem tehet róla az ember, ha forró trópusi napon is, hideg borzadály futja át, s nehéz hidegverejték gyűrűdzik homlokán!

A mint végre az útnak e rémséges részét nagyon megkönnyült érzélem közt elhagytuk: útunk még mindig nagy emelkedéssel, rengeteg erdőkön vezetett keresztül, melyeknek egész jellege még trópusi volt; útközben nagy csapat tarka s fekete majmokat is láttunk ugrálni a fákon, melyek a prüszkölő mozdonyoktól egyáltalán nem látszottak félni, miként egy szürkefejű kajdács sem félt, milyenekből szintén nagy csapatokkal találkozottunk, melyek gyakran oly közel repültek az ablakokhoz, mintha kíváncsian a kosikba tekinteni kívántak volna, hogy meggyőződjenek, mi lehet ott.

Gyakran házak mellett haladva, itt már mindenütt kávé volt az eleven kerítés is; imitt-amott az út mellett buddhista-templomot szemléltünk, pár helyen pedig gyönyörű *maduákat*, azaz azon pavillonszerű, igen ízletes tetővel ellátott szószékeket, melyekről a buddhista-papok bizonyos ünnepek alkalmával predikálnak.

Az utolsó néhány mérföld, a mint a vonat a legmagasabb pontra lassan fölmászik, oly szemlét tár föl az útas előtt, melyben az Alpesek nagyszerűsége, a tropikus növényzet pompájával van egyesítve. A kelet Simplónja ez, meredek hegymászás, tajtékzó s robogó vadvizek, merész szökésű víz-esések, rendkívüli kanyarulatok, dermesztő meredélyek s rémséges vízmosások, föltornyosodó szirtek s átláthatlan rengetegek, s mindez a trópusok fényébe burkolva s mindenütt pálmák és tündérszépségű virágok által díszítve, míg végre a vonat a pálya legmagasabb pontjára Kaduganawa állomásra fölerve, itt a szintén nagyszerű macadamizált országúttal találkozik, mely a vasút elkészülte előtt egyedüli közlekedés volt, s mely a heglánczot szintén Kaduganawánál lépte át.

Két igen szép emlékoszlop van e tetőre építve; az egyik Dawson kapitánynak, a macadam-út építőjének megörökítésére gránitból, a másik nagyszerű öntött vas-piramis, Barnes kapitány tiszteletére, ki a vasutat tervezte s építését is vezette s befejezte.

A vasút aztán lefelé, a Mahawelli ganga völgyébe ereszkedik, ezen ereszkedés már igen szelíd, mert maga Kandy, a vasút végpontja, s a kávéültetvények központja 3000 lábnál magasabban fekszik Colombónál. Alsó-Kaduganawa nevű falúnál, a vasút egészen a Mahawelli ganga partjára ereszkedve robog tova, gyönyörű ültetvények s rizsföldek, helylyel-közzel őserdők maradványai közt, csaknem minden néhány száz lépésre népes falvak útezain keresztül, mindenütt a folyó szélszéyes kanyarúlatait, aztán pedig a folyó azon mellékágát követve, mely Kandyt folyja körül — Paradenia előtt egészen *satin*-fából épült gyönyörű hídon vonul át s igéző kertek, ültetvények, s villák tömege közt végzi be pályafutását a kandyi állomáson.

E helyütt talán, mielőtt Kandyt leírjuk s a kávéültetvényeket meglátogatjuk, ideje lesz a szigetnek földtani

viszonyairól, s különösen hegyei alakulásáról lehető röviden megemlékeznünk.*)

A ceyloni hegytömegek főalkatrésze gneisz, gránit, s ezekhez hasonló kőzetek; melyek, a felső rétegeket áttörve, azokat égbe nyúló gulákként vagy szakgatott szikla-alakokban tolták föl, vagy óriási darabjaikat az alakult völgyekbe szórták szét minden irányban — a mint ellenállhatatlan erővel föl-emelkedtek, s kitörték. Természetes, hogy csak lassan történik, míg az idő vas foga e kőszalakat össze morzsolja; s minthogy e kőszalak közt az enyésző anyag kevés: rendkívül festői, s szilárd — csúcsos tornyokhoz s hegyes nyársakhoz hasonló kőszalak meredeznek égnek mindenütt, a hol a növényélet a meztelen sziklákon semmi tápot már nem kaphat.

A talaj ily helyeken silány, könnyű, s magában véve háladatlan, de a bőséges nedvesség, melyet a változó *monsun*, felhők és párolgás alakjában az Indus-Oczeánról, s bengáli öbölből a sziget felé hajt, combinálva a levegő tropikus melegségével, oly termelő erőt fejt ki, mely a növényzetet kényszeríti, hogy gazdag s nagyszerű pompájában díszelgjen, oly pompában, minőnél nagyobb szerűt a képzelet sem festhet; nagyszerűt, csudálatost és elbűvölőt. Így történhetik csak, hogy minden pont a szigeten, melyen talaj van — a növényzet dús zöldjében öltözve, az erdők s völgyek soha sem hervadó életet élnek, s a csodás virágok képzelhetetlen bájjal ékesítik; sőt a sziklafalak oldalain is ezrei tanyáznak a kúszó növényeknek, hosszú szálaikat és fűrtjeiket mélyen lelógatva, s a meredélyek párkányait is mindenütt ékesítve.

Kezdetben, a mint a föld a tengerből kiemelkedett, igen valószínűleg csak a mostani hegyek léteztek, valamint szintén igen valószínűleg ezek törmelékéből s a gneisz szétmállásából keletkeztek a völgyek s egyáltalán a sziget lapályos részei — hozzá járulván természetesen a folyók által lehorodott alluviális részek s a tenger lerakásai is, melyek, a mint a part tova távozott, tömörülvén mindig, a lerakódások idő folytán kiemelkedtek. Mert kétséget sem szenved, hogy a föld

---

*) Ferguson, Tennent, Lassen, Sir William Jones, Dr. Gardner, és Mc Vicar megbecsülhetetlen adatait használtuk föl a geológiai viszonyokra vonatkozólag; de saját nézetünk szerint állítva össze, a mint egyiknek másiknak véleményét valószínűbbnek ítéltük.

lassan bár, de folyvást emelkedett. Erre bizonyítékul szolgál-
nak a lépcsőzetes emelkedéseken (néhol magasan a tengerszín
fölött) előforduló tengeri kagylók, melyek mindenütt mézgás
homokba tapadva fordulnak elő, s igen sok helyütt ezen
emelkedett terrace-forma területeken is, a leírt alkatrészekből
álló talaj, vastag korálrétegen nyugszik s még a felső Maha-
welli ganga völgyében is az eke gyakran fordít ki gyöngy-
kagylókat.

Ezen, tulajdonképeni újkori alakulás Tennent leírása
szerint még inkább a szigetnek éjszaki részein látható, me-
lyek csaknem kivétel nélkül korál-polypok lerakódásaiból
képződtek, melyeket az árfolyam örökösen éjszakeről délfele
sodorva, partra rak, igen sok alluviális anyaggal együtt,
melyet a coromandeli partokról szed föl s hord magával.

Bármikor történt légyen is a ceyloni hegyek kiemelke-
dése s föltorlódása a tengerből, ezen physikai forrongás leg-
hatalmasb ereje okvetlenül ott öszpontosúlhatott, hol az
Ádám-csúcs s körülte számos magas csúcs áll, s melyek közül
egyetlen egy sincs 6000 lábön alul. *) Az is valószínű, hogy
az emelkedés ereje délnyugatról éjszakeről felé működött,
mert az egész hegyrendszer DN. felől ÉK. irányban egyenvo-
nalú lánczokban húzódik.

A ceyloni hegyek csúcsai s tarajai, kivétel nélkül réteges
jegeczes sziklából állanak, de leginkább gneiszből, jelentékeny
quartz-erekkel, s ezeken át a gránit mindenütt betorlódva, a
rétegzést összevissza bontotta. Így a plutonikus sziklákat több
helyen láthatni a gneisz között. Bazált szintén több helyütt
fordul elő, de tömegesen sehol; nem messze pedig Kandytól,
a kősziklák egyhelyütt annyira össze-vissza hányvák s törvék,
hogy egészben vulkanikus működés nyomaira emlékeztetnek.
Óriási tömegben lógnak itten sziklák egymás fölött, s épen
olyanok mint a gyorsan kihült láva.

*) Alig néhány □ mfd. területen tornyosodnak föl:

Pedrotallagalla-csúcs	8770	láb	magasba
Kirrigalpotta	8240	„	„
Totapella	7920	„	„
Ádám	7874	„	„
Nammune Kulle	7410	„	„
Nuerra Ellia	7170	„	„

és vagy 25 más, mind 6000 lábnál magasabb.

Az egész sziget alkotásának mindazáltal fő jelleget adja a gneisz, s ennek porlása és szétmállása következtében támadt különféle formák. A hegyekben — egyes dolomit-ágyakat kivéve — a gneisz fölött nem is igen lehet új képződést látni, s hogy fölemelkedése óta víz alatt soha sem volt: arra a legnagyobb tanúság, hogy a hegyekben, egyéb talaj, a gneisz porladása és szétmállásából képződöttnél sehol sincsen.

Az alacsonyabb hegyek közt igen feltűnő látvány, hogy önállóan s a heglánczokkal minden összeköttetés nélkül völgyek s fensíkok közepén egyes gneisz-képződések emelkednek önállóan ki, idő s levegő hatása következtében egészen símákká és kúpalakúakká mosódva. Ezek legnevezetesebbike Kornegalle mellett látható, s ez 600 láb magas, s több mint három angol mfd. területű egyetlen tömör testnek látszó gneisz.*)

Feltűnő különösség Ceylonban, a mint az utazó Galleban partra lép, (s épen így Colombóban is) a macadam utak s utcák ríktó vörös színe, mely az elevenzöld növényzettel különös ellentétben áll. E vörös por oly finom s oly észrevétlenülül száll tova a levegőben, hogy minden képzelhető tárgyat vörösre fest, ha az ember csak pár napig elhanyagolja a tisztítást. Az egész szigeten messziről megismerik már a gallei s colombói embereket, mert egész ruházatuk vöröses színben játszik. Ez nem egyéb, mint porlott s szétmállott gneisz, mit a *benszülöttek kabuk* néven ismernek, tudományos neve pedig *laterite*. A gneisznak lateritté változása e vidékeken azon körülménynek tulajdoníttatik, hogy a sziklák azon csoportosulásai, melyek ily átváltozáson mennek keresztül, magnetikus vas-érczet tartalmaznak, melynek a geologusok állítása szerint vegybontó hatása van. A kifejlődött vas-oxyd aztán megszínezi a lateritet; a hol pedig földpát s csillám túlnyomó mennyiségben találtatik a gneiszban: a laterite fehéres vagy sárgás színben fordul elő.

Harmadkori sziklák, melyek más országok földalkatában oly jelentékeny szerepet játszanak, Ceylon szigeten ismeretlenek, s az agyag-pala, syluri, régi s új vörös homokkő, szén,

---

*) Több ily sajtáságos gneisz-képződéseket megfúrtak a benszülöttek, s bensejökben óriási barlangszerű templomokat alakítottak. Ilyen a híres Damboli templom is például.

oolit s kréta-féle rendszernek nyomai a szigeten még nem földöztek föl.

Ezekből az olvasó a sziget általános földtani viszonyairól eléggé tiszta átnézeteket szerezhethet. A sziget $\frac{4}{5}$ része hullámos rónákból áll, melyekbe imitt-amott a hegyek kiágazásai befutnak, de mindenütt mérsékelt magasságban. A hegyek a szigetnek $\frac{1}{5}$ részét foglalják el, de ez aztán egészen hegység; s az egész sziget minden része kivétel nélkül, a legmélyebb völgyek fenekétől a legmagasb hegycsúcsokig, örökzöld növényzettel borítva, s még a homok-zátonyok és fővény-lerakódások is, egész a tengervízig zöld szőnyeggel vonvák be, melyet az égető nap heve ellen pálmák hűsítő árnyéka védelmez.

A talaj mindazonáltal (mint már előbb is említők), daczára e csodás növényéletnek, egyáltalán rendszeres földművelésre nem lévén alkalmas, csak igen tökéletlenül lehet fölhasználni arra, hogy cerealiák évről évre s folytonosan természetesenek. E körülmény nagy csüggedést okozott az első ültetvényesek közt, kiknek kávéfái bámulatos rohamossággal nőttek ugyan, de aztán nem izmosodtak, keveset termettek s rajtok bizonyos bádgyadtság lett látható, mit aztán csak trágyázás által lehetett rendbehozni.

Azon egyedüli helyiségek a szigeten, hol eddigelé kávéval sikerrel lehetett termelni, a nagy hegyek öserdővel borított oldalai. S nagyon különös tünemény, hogy az ezen hegységekben létező ösrétek, noha ugyanazon talaj-alkotásúak, mint az erdők, és misem is választja el őket ezektől, eddigelé kávéültetvényekül egyáltalán alkalmatlanoknak találtattak; sőt két törpe fa *) kivételével, fák sem láthatók e rétségeken, melyek pár millió acre területre tehetők, foltonként jönnek elő, s mindenütt a durva s inkább sáshoz hasonló úgynevezett citromfűvel borítvák. A benszülöttek ezen általuk *paténáknak* nevezett rétdarabokon meglehetősen sikerrel természetesenek rizst, mely azonban tudvalevőleg igen sok vizet kíván, hogy megteremjen; s ily meredek hegyi vidékeken még az erős évszak sem elégséges, mert a víz sebesen lefut s a földet szárazon hagyja, míg a rizsnek, hogy sikerrel termeltessék, gyakran kell elárasztatnia vízzel, ebben órákig állnia, talajának pedig folyvást sáros, sőt csaknem mocsárosnak kell lennie. A benszülöt-

*) *Careya arborea* és *Embllica officinalis*.

tek ily czélből oly helyeket választanak ki a patenákon rizstermelésre, hol két hegyoldal fut össze, s minden víz azon jő le. Ily helyütt a patenát terracirozzák s a terrace lépcsőit addig viszik föl, míg csak alkalmas földet találnak. Minden ily terrace víz alatt tartatik, még a mag ki nem kelt; a fölösleges vizet az alsóbb s alsóbb terraceokra eresztik le. Hogy rizst folyvást lehessen termelni, s ne legyenek kizárólag az esős évszakra utalva, e rizsföldeknél csaknem mindenütt hegyipatakok vezettettek a legfelsőbb terracéra, sokhelyütt több mértföld távolságról bámulatos kitartással s nagy munkával.

A sziget többi részeiben a föld szintén hasonló a leírt-hoz; mert hiszen nagyrészt a hegyek porlása s mállásából alakult; rizs mindenütt a fő termény, s a laterite-talajokban ha folyvást jól öntöztetik, kielégítő termést is ad. A vetés idejét egészen a novemberi s májusi esők kormányozzák, s e szerint a szigeten két aratás van évenként. Az úgynevezett maha vetés, mely július és augusztusban történik, s deczemberben s januárban learatják. Aztán a yalla, mely február-márcziusban vettetik, s június-júliusban arattatik le*.)

Régente a ceyloniak úgy látszik egészen más öntözési rendszert használtak. A magasabb helyeken ugyanis nagy vízfogó medenczéik voltak, némelyike több holdnyi terület nagyságú; ezekből eresztették aztán szét a földekre a vizet, a szükséghez képest. Jelenleg e nagyszerű medenczék már egészen el vannak hagyva, sőt közülök legtöbb pusztulásnak is indult; mióta az általános elfogadott s bevett terracirozott földművelés életbe lépett.

Hátra van még, hogy a sziget érczeiről és drágaköveiről is röviden megemlékezzünk. A plútói kőzetek, mennyire az eddigi tökéletlen észlelések után állítani lehet, nem igen tartalmaznak érczeket; czin és arany a hegyek lábainál levő alluviális talajban kisebb mennyiségekben fordul elő, de kisérdése oly nehéz, a mennyiség pedig, mely eddigelé mutatkozott, oly csekély, hogy művelésre egyáltalán nem találtatott érdemesnek. Nickel, kobált, titánium kéneső (wolfram) és telurium szintén fődöztetett föl több helyütt a szigeten, a

---

*) Ez, jól kívánjuk megértetni, csak rizsre vonatkozik; mert főzélékfélék egész esztendőn át folyvást vethetők, s ugyanazon egy földben (ha trágyázzák) 6—7 termést is lehet létrehozni.

hegyekben; de egyáltalán mindenütt jelentéktelen mennyiségben.

A manganese azonban itt nagy bőségben fordul elő; vas szintén mindenféle formákban, s oly finom, hogy aczéllá alakítva, úgy lehet véle metszeni, mint a gyémánttal. Plumbago, molybdena, kaolin és salétrom szintén nagy mennyiségben találtatik a szigeten, s különféle czelokra fel is használtatik.

Legnagyobb hírre azonban Ceylont az emelte, hogy hegyekben sokféle drágakő terem, melyek századok óta bányászzerűleg aknáztatnak ki. Ezt tanúsítja a bányák központjában levő Ratnapurra város*) elnevezése is, mely pedig a VI-ik században már létezett.

A legnevezetesebb helyiségek azonban, hol jelenleg a drágakövek találtatnak, nem a hegységben létező bányák, hanem azon alluviális rónák, melyek különösen Safrágán város körül, az ottani hajmeresztő meredekségű hegyek lábainál terülnek el, hová a vízmosások a porlást és szétmállást lehordván, azt a síkságon épített igen furfangos zárgátak fölfogják s a folyókba nem eresztik le: emellett azonban az ottani vidékről származó folyók drágakövekben mégis igen gazdagok, daczára a föntebbi intézkedésnek, úgyannyira, hogy a folyók homokját is mossák, s igen sok kisebb értékű rubint és saphirt szednek ki belőle.**) Különben a benszülöttek, kik csaknem kizárólag foglalkoznak a drágakövek keresésével, nem a legújabb lerakódásokat kutatják ki, hanem rendszerint leásnak 10—12 lábnyi mélységre, míg az általuk *hellan* néven nevezett régi lerakódásra jutnak. E lerakódás oly régi formáció, hogy a folyók jelenlegi medre alatt van több lábbal, s a folyók jelenlegi medrétől több hüvelyknyi vastag kéreg által van elválasztva, mely lateritéhez vagyis inkább téglához hasonlít. A *hellan* iránya rendszerint vízszintes, de néhol lejtős is, a mint a hegyek lábához ér. Úgy látszik a bazalt kitörése előtti lerakódás ez, mert épen a bazalt betorlódása által igen sok helyütt változásokon ment át. Alkatrésze: meg-

*) Szómul-szóra azt teszi: „A rubinok városa.“

**) Kandyben létemkor a hótélben egy ily folyó mellett lött pávát bontottak föl, s a szakács a madár bögyében ezukorborsó nagyságú gyönyörű rubint talált. Ez különben gyakori eset.

viselt kavics, erősen benyomva agyagba, s néhol tömeges gneisszal s gránittal vegyítve; s épen az ily utóbbi részek szedetnek össze, mert ezen alakulásban tömérdek az üreg, melyek aztán kimosatván, belőlök nagy figyelemmel s gonddal keresik ki a drágaköveket, még a legkisebb példányokat is. A rubin különösen ily helyeken fordul elő nagy mennyiségben, asteria és candite nevezetű válfajai, melyek közül az előbbi sötétpiros, az utóbbi pedig barnás színű. Aztán az úgynevezett keleti topáz, granát, cinnamonkő és a macskaszem, valamint az amethist, holdkő, aqua marina is, és számtalan más. A macskaszem a benszülöttek által különös becsben tartatik. A kő dió nagyságban is előfordul, színére nézve átlátszó zöldes-szürke, s ha *en cabochon* kiköszörülük — mihez a gallei mórok nagyon értenek — rendkívül villogó fényt kap, s az ember arczképét sok példányban látja visszatükrözve oldalain. Ha a kő jól ki van köszörülve és sugarai kis szögletekből fényesen villognak: értéke igen nagy, sokszor a saphirral és rubinnal is vetélkedik; különben igen olcsón kapható s nagy mennyiségben.

Arra nézve, hogy Ceylon mindeddig mennyire tökéletlenül van földtanilag kikutatva, igen jellemző adat; hogy, noha Ceylon legbecsesb drágaköve a saphir, mindenütt előjő, sőt csaknem nagyobb mennyiségben a rubinnál is: eddigelé a saphir eredeti fekhelyét fölfedezni még sem sikerült. Pedig rendkívüli nagysága s páratlan szép színe miatt, hasonlíthatlanul értékesb köve a szigetnek mint a rubin. Sokszor igen nagy értékű saphirokat találnak; így például 1853-ban a ratnapurrai alluviumból egyet kiástak, mely egy indiai fejedelemnek 6000 font sterlingen adatott el; s számos pset volt, hogy 1000—4000 font sterlinget érő egyes példányok találtak.

Azelőtt a drágakő-bányászat a kandyi királyok monopóliuma volt; az angol kormány azonban mihelyt az országot meghódította, a monopóliumot eltörölte. Jelenleg igen sok benszülött foglalkozik ezen úgynevezett „kincskereséssel“; mindenütt ott vannak a mórok s tamil-kereskedők, kik az eladó köveket részint a mint találtatnak, részint pedig a drágakő-vásárokon megveszik, aztán Galléban s Colombóban kiköszörülük s aranyba is foglalják. Úgy hiszik, hogy a drágaköveknek körülbelül $\frac{1}{4}$ része Ceylonban marad, hol ilyféle

tökébe igen sokan ruházzák fölösleges pénzüket. $\frac{1}{4}$ rész Európába, különösen Londonba vándorol; s körülbelül fele az egész évi ásásnak Kelet-Indiába vitetik ki, hol a különféle fejedelmek s hercegek a drága-köveket igen szeretik, s mesés összegeket fizetnek szépen köszörült darabokért. Sok ily indiai fejedelemnek Ceylonban állandó ügynöke is van, egyedül a czélból, hogy a szép drága-köveket biztosítsa.

Noha az angol kormány a drága-kövektől kiviteli vámot szed: a kivitt mennyiséget még csak megközelítőleg sem lehet megtudni; mert az oroszányrész az országból egyes személyek zsebjeiben vitetik ki, mit ellenőrizni lehetetlen. Kiviteli vámot tehát tulajdonképen csak az fizet, a ki akar, s az, kinek senkije sincs, ki által a drága-köveket kiküldje. Ily önkénytes vámfizetés mellett 1868-ban 10,000 font sterling értékű drágakő vitetett ki a gallei kikötőből.

V.

Kandy, a természet pazar bőkezősége által rá halmozott szépségeket illetőleg, kétségkívül a világ egyik legvonzóbb — nem mondom városa, de — helyisége. Széles, termékeny völgyben terül a Mahawelli-ganga folyó nagy kanyarulatában, úgy, hogy a folyó hosszú félszigetformát képez; a szárazföld, melyen át Kandybe juthatni, alig $\frac{1}{2}$ a. m. széles. A város körül pár száz lábnyi magas halmok, s mögöttük magasabbak terülnek, ezek hátterét pedig több ezer láb magas hegyek övezik körül, egész a csúcsokig dús tropikus növényzettel borítva, melyekből az egyes kúpokon nyárs- és toronyalakú sziklák meredeznek; a hegyoldalakon elszórt világ, ültetvények s templomok, hófehér homlokzataikkal, rendkívül kedves benyomást tesznek, s igen élénkítik a különben egyhangú növényzet zöldjét.

A város közepén, még a kandyi királyok által épített mesterséges tó is emeli a helység báját. E tó vagy 100 hold területet foglal el, vize mindig friss, mert a folyó vize gátokon foly rajta keresztül. Partjai mindenütt kövel rakvák ki s közepén két szigetke is van, gyönyörű templomokkal s kis kolostorral buddha tiszteletére. Azontúl sokhelyütt lépcsők vezetnek a vízben úszó fürdőházakba, melyek mindegyike,

egy-egy gyönyörű úszó virágoskertnek látszik. A tó körül igen széles, fölötté jó karban tartott macadam-út vezet, mindenütt hat sor pálmával beültetve; ez azon corsója a kandyiknek, melyen esténként az egész városnak s vidékének vagyonosb osztálya, a hűs és fölötté üdítő szellő bekövetkeztével, mely esténként múlhatatlanul mindég beáll, összegyűlni s kocsikázni szokott. Sok száz *bandy* és magánfogat látható itt ilyenkor, s részint a tó körül kocsikáznak, részint a colombói, ratnapurrai és gampolai úton tesznek kisebb-nagyobb kirándulásokat, mely utak szintén oly egyenesek, mint az asztal, s a várostól több órajársnyira is kivétel nélkül pálmazorokkal, ültetvényekkel s villákkal szegélyezvék. A virágos fákat s bokrokat elragadtatással szemléli az utazó mindenütt, s valóban sok villa úgy tűnik föl, mintha az égből, ismeretlen s látatlan kezek hintették volna rá kosarakkal a virágot, a festészetben ismert minden színekken s színárnyalatokban.

Bár a kormány épületei, a hótelek, az angol s vagyonosb benszülöttek épületei kényelem s dísz tekintetében figyelemre méltók, s a lakosok alsóbb osztályai által elfoglalt utczák türhető kinézésűek is, régi építészetet, mely különös figyelemre méltó volna, nem igen láthatni a városban, pedig a város kivételesen erős posztíója, magas hegylánczok, s a Mahawelli ganga közé levén szorítva, azt képzelte az emberrel, hogy ily helyütt, biztosság és nyugalom közt, az építészet, művészet stb. mely a sziget egyéb részein még föltűnően látható, évszázadok alatt kifejlődhetett volna.

Azonban úgylátszik Kandy fontosságát a ceyloniak csak későn fedezték föl, mert a sziget krónikájában mint város csak a XIV. század elején említetik először, midőn a dalada s egyéb ereklyék elhelyezésére itt nagy templom építtetett. E templom s helyiség, e fontos aquisitíó folytán a buddhista hierarchiának székhelye lett, nemsokára pedig a királyi családnak több tagjai is, ezt lakhelyökül választották. A királyságnak fővárosává s székhelyévé azonban csak a XVI. század vége felé szemeltetett ki, miután az addigi székhelyet, Kottát, Whimala Dharma elpusztítván, s fölégetvén, a ceyloni királyt, II. Raja Singhát, fogságba hurczolta.

Utóbb a portugallokkal s hollandokkal folytatott hosszú háborúk alatt Kandy sokat szenvedett; e mindkét rendű európai betolakodók Kandyt nem egyszer leégették, s midőn azt

az angolok 1815-ben elfoglalták, alig volt benne a régi épületekből épségben egyéb, a templomok s királyi palota épületeinél. Azonban a jelenlegi királyi palota sem igen régi épület, mert 1600-ban építtetett Whimala Dharma által, ki az építésre a birtokában levő portugál hadifoglyokat is fölhasználta, s épen ezen körülménynél fogva van a palota egy részének európaiforma színezete, mit különösen a toronyról lehet elmondani, mely a *malagawa*-templom oldalán áll, melyben a „*szent fog*“ őriztetik.

A királyi palota (Boyd szerint) azelőtt igen nagy területet foglalt el, s számos épületből állt, mindezek azonban tekervényes, sötét labyrinthusok voltak, semmi célra sem lehetett őket használni, minélfogva leromboltattak, s helyeiken jelenleg igen szép park terül; néhány meghagyott épület európai ízlésben alakíttatván át, a kormány céljaira használtatik. Ezekről alig is lehetne fölismerni, hogy régi szingál-épületek, ha az ember a folyosókon s termekben nem látná, a régi freskókat, különösen a számtalan „*szent ludat*“, mi minden, mit az angolok, a régi díszítésből sértetlen épségben meghagytak. A királyi palota főkapuja előtt gránitból faragott elefántok s ludak voltak régenten; ezeket az angolok Londonba vitték s jelenleg a Britthish Muzeumban vannak fölállítva.

Van mégis e királyi palotában egy, sok tekintetben nemcsak pompás, de művészi kivitelűnek is mondható építészeti maradvány: a királyok elfogadási- és trónterme, mely jelenleg a kerületi törvényszék tárgyalási terméül szolgál. Egész mennyezete gyönyörűen faragott ébenfából készült 38 masszív tickfa-oszlop által tartatva, melyek véges-végig a legszebb hindu-faragás és építészet példányaiként tekinthetők; különösen az oszlopok fejezetei, melyek mindegyike négy-négy életnagyságban faragott elefántfőből áll, annyira csalódásig hű kivitelben, hogy az ember szinte fél, hogy a felülről lelógó ormányok belé csimpaszkodhatnának. *)

---

*) Boyd egykorú leírása szerint, a királyi elfogadások éjféltkor tartattak e teremben, viaszgyertyák világítása mellett. Az udvaroncok ilyenkor félkörben feküdtek a padlón, arcczal a földre borulva. A király félhomályban tartott trónján ült, s még miniszterei és családjának tagjai is négykézláb, földre borúlt arcczal másztak eléje; midőn pedig kérelmök elintéztetett, rák módjára másztak ismét visszafelé helyökre.

A nagyobb — egykor igen fényes — kandyi templomok nagy hanyatlásnak indultak; s ha kitatarozásukra nevezetes összegek nem fordítottak: nem sokára pusztulásnak fognak indulni. Ezt, különösen a főtemplomra vonatkozólag mondhatni, hol a templommal együtt a ceyloni királyok emlékművei is enyészetnek néznek elé; pedig ezeket jó karban föntartani érdemes lett volna; igen szép, és sok műbecsű emlékek ezek, s a mint egy magas árnyas fákkal beültetett hűvös udvaron föl vannak állítva, jelenleg is még érdekes látványt nyújtanak.

A főtemplom mellett két buddhista kolostor van; egyikében az úgynevezett *asgiri* barátok, a másikában, a *molwate*-papok helyezték el. E két vallásos intézmény mintegy központi növeldeje a ceyloni buddhista-hyerarchiának, fölöttük egy főpap áll korlátlan egyházi hatalommal ez, (hogy úgy fejezzük ki magunkat) a ceyloni *primás*. Igen természetes, hogy a nemzeti királyok uralkodásának megszűntével, a papok tekintélye s befolyása is alászállt, nem ugyan anyagi helyzetben, mert vagyonuk ma is érintetlenül megvan de a nép szemeiben s a közvéleményben, a mi különösen vallásos szertartások s körmenetek alkalmával nyilatkozik kézzelfoghatólag.

Épen amint Kandyben voltam, tartották a *perahara*-ünnepeket, mi mindig a rizsérés s betakarításkor szokott ünnepeltetni, s álló hétig tart, éjjel-nappal. A város és templom környéke tengernyi sok néptől hemzsegett; mindenütt sátorok voltak felütve, enni-inni valókkal a búcsúsok kényelmére. A nagy templomban minduntalan harangot kongattak s doboltak; a *daladához*, mely ekkor ki volt téve, s mit mindenki látni és csodálni kívánt, csak életveszélylyel lehetett benyomúlni. Napnyugtakor aztán harangkongás, fülkábítózene, röppentyűzés, és éneklés mellett, a körmenet a templomból, sok száz fáklya világánál kiindult; számos fölciczomázott elefánt lépdelt e körmenetben, ezek egyikén pedig a főpap ült tronusán, borotvált hajadonfővel, s mezítláb, sárga selyem reverendában, hosszú Bú-virágokkal ékesített főpásztori bottal kezében. Mellette a segédlet, ezüst tömjéntartókkal s füstölökkel; mi úgylátszott, az elefántnak nem igen tetszhetett; mert valahányszor feje körül füstöltek, fejét boszúsan rázta, ormányával pedig a füstölő felé nyúkált; ilyenkor azonban a nyakán ülő vezető, vastag bottal jót húzott ormányára. A menet aztán, körjáratát bevégezve, a templomba vonúlt vissza,

hol irtóztató zene, harang, dob, s éneklés közt, jó óráig tartott a szertartás. E mozgalmakat több este figyelemmel kísérvé úgy láttam, hogy a nép, inkább szokás- és kíváncsiságból vesz benne részt; több előkelő szingálokkal beszélve, ezek categorice kijelentették, hogy mindez ostobaság, s csak a szegény tudatlan nép mulatságául szolgál; mulatni jönnek ide a hosszas mezei munka után, nem pedig vallásosságból; mert azt sem tudják, vallásuk tulajdonképen miből áll.

Megérkezésem utáni reggel, Ondaatje doktor ajánlólevelét elküldtem a főpaphoz, s magam is pár sort írván neki, kértem, hogy számomra órát jelölne ki, melyen nála tisztelgésemet tehetném, s a templom nevezetességeit, különösen a daladát megtekinthetném.

Meg sem mondhatom, mennyire meg voltam lepetve, midőn a szolgál, válasz helyett látogatójegyet adva kezembe,*) értesített, hogy a főpap az előszobában várakozik. Kisietve személyesen tüstént bevezettem lakásomba. Igen jó, folyékony angol nyelven kijelentette mindjárt, hogy szerencséjének fogja tartani, bármiben szolgálhasson is; rendelkezsem vele tetszésem szerint. Angol szokáshoz képest pohár borral kínáltam meg, mi helyett azonban csak limonádot fogadott el. Az öreg úr, igen tisztességes kinézésű, nagyon élénk, mondhatnám, bőbeszédű, mintegy 70 éves emberke volt; rokonszenvemet nagyon megnyerte azon értelmes és felvilágosodott embert gyaníttató társalgása alatt, melyet lakásomban tett több mint egy órai látogatása alatt kifejtett. Aztán megindultunk, s a főtéren áthaladva, a templomba mentünk föl. Igen meglepett, hogy a köznép főpapjának sehol mégcsak nem is köszönt, holott valamennyi előbbkelő benszülött, s minden angol, kivel találkozánk, a legmélyebb tisztelettel kalapot emelt előtte.

A templom, nagyon tágas épület; de egyáltalán semmi különöst nem tartalmaz; rikító színű frescók, óriási fekvő, álló, s ülő Buddha-szobrok láthatók itt agyagból, bronzból, fából sőt több, egészen elefántagyarból is dolgozva s mestersé-

---

*) A látogatójegy angolul volt nyomtatva; jelenleg is birtokomban van, s ekként szól:

Reverend B. D. S. Sumana Tisse.
Highest Priest.

Malagawa Temples.
Kandy.

gesen összerakva; egypár egészen vert ezüsből. A templom előtt, azzal egészen összeépítve, a már előbb is említett nyolcz szögletes és emeletes óriási torony áll, földszinti helyisége valóságos Buddha-kiállítás, legalább pár száz, kisebb nagyobb Buddhával, minden képzelhető alakban, s anyagból; némelyike igazgyönggyel, rubinnal s saphirral fölötte gazdagon ékesítve. Innen széles gránit-lépcsőkön az emeletbe haladtunk föl, mely három részre van osztva; egy előszobában a nép várakozék, az e melletti sekrestyéből pedig 4—5 ereszteték be egyszerre a daladához, s midőn ezek, másik ajtón s lépcsőn távoznak, ismét újak részeltettek a szerencsében. A sekrestyében vagy 10—12 pap foglalkozott szolgálatban, 3—4 pedig folyvást a daladát őrizte. Amint a szentélybe lépett, a főpap értesítette a népet, hogy $\frac{1}{4}$ óráig az ajtó zárva lévén csak azután jöhetnek; s az ajtókat aztán csakugyan be is zárták.

A toronynak azon helyisége, melyben a dalada tartatik, *wiharának*, vagyis szentélynek nevezetik. Kis szoba ez, minden ablak nélkül, melyen nemcsak az ajtók vasból készítték, hanem az egész fal, tetőzet, s padló is erős vaslapokkal borított; ezek aranyzott szőnyegekkel vonvák be, a vasajtók pedig tick-fával, s rendkívül mesterséges elefántesont-faragásokkal díszítettek, melyek Buddha életét, a legendákból csodálatos domborművekben ábrázolják.

A wihara közepén, rendkívül massiv, súlyos lábú, vert ezüst asztalon, a három láb magas, harangalakú *karandua* vagyis szent borító áll, mely az ereklyét födi. E harang rendkívül gazdagságot tár föl; egészen ezüsből van, de alapszíne alig látszik, mert drágakövekkel és igaz-gyöngyfűzerekkel van elborítva. Alatta kisebb, de hasonlóan gazdag harang takar egy harmadik még kisebbet s még drágábbat, s ez is fölemeltvén, még kisebb egészen vert aranyból készült harang tűnik szembe, mely a szó szoros értelmében borítva van rubinokkal. Végre ez is elmozdítatván, a csodálatos ereklyét: Buddha egyik fogát aranyból vert lotus-virágon láttuk elhelyezve.

A mi e roppant kincseket képviselő rendkívüli ereklyetartókat illeti, ezek régisége konstatálva van. A legelső 1267-ben készült, a többi 1310—25 közt; valamennyit a Mahawanso leírja körülményesen; sőt az egyes földszítések körülményeit is, midőn a drágakövek az ereklyetartókra helyeztetek vagy szaporítottak.

A viharában őrzött dalada, vagyis a szentély, drága ereklyetartók s különösen Buddhának lotus-virágon nyugvó foga, századok óta igen nevezetes szerepet játszott a száz milliókat számláló buddhisták történetében; sőt még ma is oly nevezetes szerepet játszik, hogy a siami királyi család tagjai, a különféle himalájai fejedelmek, s belső-ázsiai uralkodók személyesen járnak búcsút Kandybe, hogy ajtatoskodjanak a szent ember fogánál, a viharát folyvást gazdag fejedelmi ajándékokban részeltetve. Pedig e foggal is ép oly család, imposztorság üzetik, mint igen sok más szent ereklyével, s épen azért úgy hiszszük, érdekes lesz, ha e nevezetes szerepet játszó ereklye — tökéletesen, s történelmileg constatatált történetét elmondjuk, hogy kellő fogalmunk legyen, mily óriási mérvben lehet elbolondítani millióit az embereknek, valósi vakbuzgóság befolyása alatt.

A mahawanso XXXVI. fejezetében ezt mondja: miután Buddha Gotama fölött Kusinara városában 543-ik évben K. e. a temetkezési szertartások befejeztettek: Buddhának baloldali metsző foga kivétetvén, Dantapurába, a Kalinga-királyság fővárosába vitetett, hol 800 évig egy templom szentélyében őriztetett.

Kalinga királya: Maha Sen ellenségeivel válságos háborút viselvén, megparancsolta, hogy bukása esetén a szent fog Ceylonba vitessék, hová aztán el is vitetett, s pedig K. u. a IV. század elején, hol Arnaratnapurra akkori szent városban egy e célra épített nagyszerű templomban őriztetett egész 1315-ig, mikor aztán a malabárok ütöttek Ceylonra s a szent fogat is Indiába vitték, melyet azonban néhány év múlva III. Prakrama Bahu ceyloni király hősiesen visszafoglalt s nagy fénynyel és szertartásokkal az arnaratnapurrai templomba újra behelyezett.

Az azután következett háborús időkben ezen eredeti fog a sziget különböző helyein fordult meg, hogy az ellenségek elől biztos helyre rejthessék. Nevezetesen Delgamoóban, Cotában, Saffragamban, sőt Kandyben is őrizteték és Kotmalieban kisebb nagyobb ideig, míg végre a portugálok azt Jaffnában fölfedezvén s elfoglalván, a főparancsnok Don Constantino de Braganza, 1560-ban Goába, az indiai portugál-telepbe vitte magával, hol a szent fogat a goai érsek követelésére nagy ünnepélyességgel, tömérdek nép jelenlétében, (az Indiák

alkirálya is egész udvarával jelen lévén), nyilvánosan elégették s végkép megsemmisítették.

A világ ezen egyik legnevezetesebb ereklyéjének sorsa oly érdekes és viszontagságos, hogy történetének hiteles megállapításával már igen sokan foglalkoztak, de mindenki csak azon eredményre jutott, hogy miután mindazt, mit a portugáli hivatalos irományok minden legkisebb részletében oly pontosan az európai, indiai és chinai egykorú írók is annyira összehangzólag megerősítik: az elégetés ténye történetileg kétes nem lehet, valamint az sem, hogy a jelenleg Kandyben őrzött, s oly fénynyel kiállított fog csak absolute hamis, egészen modern, ügyetlen utánzása lehet az eredeti, megsemmisített fognak.

De Couto elbeszélése *) különösen illusztrálja a buddhista-népek vallásos hitét s vakbuzgalmát. Alig terjedt el ugyanis híre, hogy Don Braganza a szent fogat hatalmába kerítette, Pegu királya fényes követséget menesztett Goába, s nagy váltságot s fontos politikai szolgálatokat ajánlott a portugáloknak a fogért. Az alkirály s fő emberei üres kincstárakat megtölthetni kapva kapván az alkalmon, a nagylelkű bőkezű ajánlatot elfogadni nagyon hajlandók voltak, azonban az érsek s a papok győzedelmeskedtek, meg kellett égetni a bálványimádás ezen egyik legfőbb tárgyát, s aztán még hamvát is szétszórni hadihajóról a tengerbe, nehogy az ereklyéből valami ismét megmaradjon.

Ez esemény azonban a hívők közt néhány rövid év múlva feledve lett, sőt kétségbe vonva s tagadva is; Buddha-fog ismét fölszínre került, sőt egy harmadik is, s mindkettőt oly buzgón imádták a hívők, mint azelőtt az eredetit. Az egyik Ceylonban, a másik Peguban lett a vallásos buzgalomnak központja; mindkettőről állítatván az illető papok által, hogy az övék az eredeti, a másik ellenben hamis.

---

*) Assentado isto, mandou o Viso-Rey ao Thesoureiro que trouxesse o dente, e o entregou ao Arcebispo, que alli presentes todos o lançou em hum almofariz, e com sua propria mão o pizou, e desfez em póz, e os deitou em hum brazeiro, que pera isso mandou trazer, e as cinzas, e carvões mandou lançar, no meio do rio a vista de todos, que assomáram ás varandas, e janellas que cahiam sobre o mar. (*Historia de la conquista, de los Indias por los Portugueses.* Rodriguez de Saa, y de Couto. Goa 1564.)

A feltűnt család történetét ismét De Couto beszéli el egy másik munkájában. A pegui király 1567-ben csillagjósai által arról értesítettett, hogy egy ceyloni királyleány leendő felesége. El is küldte követeit tüstént s megkérte a királyleányt. Az akkori ceyloni királynak, Dharma Palának azonban leánygyermekke nem volt, így tehát a jóslat dugába dőlt volna, de a király udvarmestere azon kíséretű eszközhöz folyamodott, hogy saját leányát hozza javaslatba. Egyúttal pedig értésére adta a pegui követségnek, hogy ő van birtokában az eredeti fognak, melyet a portugáloktól visszaváltott, s hogy az elégetett fog hamis volt, mi csak azért helyettesítettett, hogy a goai papokat megcsalják. Fölajánlotta tehát a szent fogat is, nászajándékul leányával. A követség örömmel egyezett az ajánlatba; az ál-királyleány nagy pompával vonult Peguba, a szent fog pedig fényes szertartások mellett igttatott be az arracáni templomba.

Ezalatt a kandyi király Wikrama Bahu, a csalásról, mely unokaöcsésen a cottai királyon *) elkövettetett, értesülvén, tudomására hozta azt a pegui királynak, s hogy a dolgot némileg helyrehozta, saját leányát ajánlotta föl feleségül, egyúttal menyasszonyi ajándékul az ő birtokában levő valódi, eredeti Buddha-fogat is odaigérvén s állítván, hogy a Peguba vitt fog Colombóban készült hamis példány, s hogy mit Goában elégettek, szintén hamis volt. A pegui király azonban sokkal buzgóbb volt, semmint mindezt elhitte volna; a követseget kihallgatván, feleségével megelégedett, s bizton hitte, hogy a valódi dalada birtokában ő van.

Mindezen elbeszélés részletei, az akkori chinai s indiai írók följegyzéseivel annyira egybevágók, s a közvetlen tudomás jellegével bírók, hogy legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy a jelenleg Kandyben, a malagawa-templom Wiharájában kiállított s imádott fog nem a régi, nem az eredeti, hanem ennek igen ügyetlen utánzata, mit 1566 körül Wikrama Bahu király készítettett, hogy a portugálok által megsemmisített eredeti daladát helyettesítse. A jelenlegi fognak nagysága is fatális bizonyítéka a hamisításnak, mert az eredetinek valószínűleg „emberi“ fognak kellett lennie, míg a jelenlegi

*) Ez időben két király uralkodott Ceylonban, az egyik Cottában, a másik Kandyban.

színtelen elefántagyar-darabnál nem egyéb s két egész hüvelyk hosszúságú. Formájára nézve inkább valami krokodilfoghoz, mint egyébhez hasonlít, legkevésbé pedig emberi foghoz. Hogy Kandyben ily fogat is elfogadnak Buddha fogaként, azt egyáltalán nem lehet csodálni, ha templomaik tornácán a hindu mythologia frescóit látjuk, melyekben visnú, káli s egyéb istenségeik szintén ily krokodil-fogakkal ábrázolják; miért ne képzelhetnék tehát a jó kandyi buddhisták, hogy Buddhának is egykor ilyféle fogai lehettek.

Igen fontos, nagyszerű látvány van Kandy közvetlen szomszédságában: a Peradenia melletti fűvészkert. A nem egészen négy angol mfdnyi út szakadatlanul villák s kertek közt vezet, míg végre a fűvészkerthez érkezünk, mely közel 300 acre területet foglal el, s van benne folyó, tó, mocsár, hegy, völgy, róna; egyáltalán minden, hogy az illető növények — otthonosan helyeztethessenek el.

A kert eleven, tüskés növényekkel, s kívül-belől mély árokkal van kerítve. A bemenet nagy portálén vezet át, s legelső mi az ember szemébe ötlík, egy nagy pálmacsoport, melyben minden, nemcsak Ceylonban, hanem egyáltalán előforduló ismert pálmák, teljes pompában együtt láthatók. E csoport, már egyedül, s magában is megérdemli, hogy az ember oda menjen; nincsen ehhez hasonló érdekes pálma-csoport sehol a világon. A látvány valóban nagyszerű s mindenik, ki a nagyszerű természet csodáiban gyönyörködni tud: lelkesülnie kell a teremtőerő ily fönséges csoportosulásán.

A kaputól jobbra, óriási india ficus-fasor vezet, melynek végét belátni sem lehet, ettől pedig balra, *caryota*- és *livistonia* fajokból összeállított másik fasor; e két fasor képezi a kert négyszögének egyik oldalát. Ezen oldalak egyikével párhuzamosan, végig patak foly, imitt-amott apró tavakba szélesedve ki, s ez, egyik legérdekesb látvány, mert itt, minden tropikus nádfaj szemlélhető s a fajok egyenként nagyobb csoportokban vannak csoportosítva. Látni itt az apró arundo-féléktől kezdve minden magasságig nádfajokat, míg végre szemeink elé a rotángok s bambusz-félék tárulnak, ez utóbbiak 60—70 láb magas és közel egy láb átmérőjű erdei fákhoz hasonló nagyságban; közben-közben, a tavakon, száz és százféle lilium- s lapú-féle, és lotusok úsznak, különféle virágaik pompájában.

A kertben csaknem minden eddig ismert ceyloni növény — a legnagyobb fák is — látható, őseredeti természetességében, s a közben-közben ügyesen ültetett s elhelyezett *orchydcák*, folyondárok, kúszók, futókák oly képet tárnak föl, mintha csak az ezer éj, valamely képzeleti tündérregéjét élné át az ember. A virágos *ipomocák*, *bignoniák*, *quiláudinák* különösen lebilineselik a figyelmet; de az ázsiai erdőleittel még ismeretlen idegent különösen a *banhinia scandens*, egy kúszó rotáng-féle gerjeszti csodálkozásra, mely a fák tetejére mászva azok egész koronáját befutja: aztán pedig, fákról-fákra, néha mértföld-messzeségre is elhatol, s úgy összeszövi az egész erdőtétőt, hogy a korhadt fák sem dőlhetnek ki, hanem állva rothadnak s porlanak el, helyükben pedig a *banhinia* marad mint eleven zöld oszlop, más folyondárok ezer s ezer karjai által is össze-vissza fonva.

A faiskolák, a fűszeres kert, a gyümölcsös, és a kísérleti kert osztályai, mind igen meglepő alkatrészei a fűvészkertnek, s közel 36 év óta nagy élénkséggel s fáradhatatlan buzgósággal műveltetvén, meg sem lehet mondani, mennyi áldást s jövedelmi forrást árasztottak a sziget lakosai közé. Valóban el lehet mondani, mióta a fűvészkert alakult, a kísérletek nehézsége, és sokszor nagy költséggel s veszteséggel járó növényhonosítás, a közönség kezéből s a magán vállalkozásból, egészen a fűvészkertbe tereltetett át, hol minden gazdasági, fűszer, ételmi- vagy gyógy-növénynyel, sőt díszfákkal is, kísérletet tesznek, s ha életképessége és haszonnal mivelése minden kétséget kizár, csak akkor osztják szét a lakosok közt, hogy az államnak úgy, mint magánosoknak, új s új jövedelmi forrást adjon. Ez úton már minden világrészből igen sok díszfát és gyümölcsfát honosítottak meg, s a keleti Archipelagus, Délamerika és Nyugatindia sok nevezetes növénye sikerrel s haszonnal műveltetik. Ilyen p. o. a szegfűszeg, szerecsendió, vanilla, és számos más fűszer; a mángo, durian, licsi, loquatt, granadilla, avocado, mangustin pedig az egész szigeten el van terjesztve; a tea, cacao, arrow-gyökér, tapioka, zingiber és sok más, épen jelenleg van honosítás alatt. Az igazgató nagy személyzettel s munkásokkal együtt a kertben lakik, s nagy könyvtár, kitűnő szaklapok, száraz herbarium, vegytani laboratórium, s igen jó műszerekkel ellátott góreső-terem áll rendelkezésére, s mindezt, a legnagyobb készséggel

nemcsak megmutatja, de meg is magyarázza az idegen látogatóknak.

A kert évi regije mintegy 8000 font sterling, s az olvasó a fentebbi rövid ismertetés mellett is könnyen elképzeli, mily rendkívüli hasznot hajt a gyarmatnak, s mily nevezetes tényező, ennek jólété emelésére. Mert sokszor oly tárgyak, melyek laicus előtt jelentékteleneknek látszanának, az ügyes fűvész és tudomány kezelése mellett az egész ország jobblétének tényezőivé válhatnak; míg másrészt oly növények, melyek egy ország fővagyonosodásának forrásai: megsemmisülhetnek, ha a fűvész s tudomány nem mutatna a bajra, s nem mondana módszereket a bajnak s veszélynek sikeres elhárítására.

Sokan nem is gyanítják, hogy a világ legnagyobb s legjobban berendezett fűvészkertjei Ázsiában vannak. Ennek szükségét az angolok, francziák, hollandok s portugálok is belátván, létesültek a világ legnagyobb fűvészkertjei Calcuttában, Singaporéban, Peradeniánál, Saigonban, Buitenzorgban (Jáva szigetén) és Macaoban. Egy országnak mindig kötelessége a tudomány színvonalán állani s a tudomány vívmányait gazdasága fejlesztésére igénybe venni. Már maga érdekéken is kell hogy tegye ezt a kormány, s a tudományos művelést minden hatalmában levő eszközökkel s anyagi áldozatokkal segítse elő, mert ha meglehet is, hogy kezdetben az eredmény kevés és jelentéktelen: bizonyos, hogy productiv hatású lesz jövőben, s ha ez még végkép elmaradna is: már csak az is haszon, hogy a kísérlet megtétetett; más irány követése tehát indikálva van.

VI.

Tytler úr levélben megírta, hogy kocsija Gampolában vár, kérve, menjek odáig egy kandyi kocsin, minthogy egy hajtással ültetvényéig eljutni úgysem lehet. A vendéglős kényelmes bandybe fogatott s tüstént útnak indultam. A városból kiérve, a mahawelli gangán gyönyörű vashídon hajtottunk át, mely 200 lábnyi egyetlen ívben épült, s 70 láb magasan áll koronája a víz null-pontja fölött. A víz itt néha igen magas szokott lenni s 1834-ben 65 lábnyira emelkedett a

null-pont fölött, épen ezért kellett a hidat oly magasra építeni.

Az út Kandytól Gampoláig 16 mértföldnyi, s az egész vonal a vidék köznépének kényelmét s vagyonosságát tekintve, nagyon kedvező benyomást tesz. Az egész völgy mentén kigyózdó út bazárokkal, kényelmes lakásokkal s jól művelt ültetvényekkel mintegy szegélyezve van, s mindenütt számos bivalyt, zebút, sőt nyerges lovakat is láthatni. Falu az út mellett egy síncs, hanem ezek közül többet, az oldalvölgyek dús növényzete közt láthatni mindkét oldalon.

Gampola (azelőtt Gangapura) magas hegy oldalán terül, s 1410-ig a királyság fővárosa is volt, mikor azonban az udvar Kottába költözött át. A ceyloniak előtt gyász jelentősége van a városnak, mert 1405-ben Ching Ho, chinaí tábornok a ceyloni hadsereget itt megvervén, a királyt is magával vitte Nankingba fogságba, hol aztán meg is halt.

Főérdeke azonban Gampolának jelenleg, hogy a kávéültetvényeknek központja; innen ágaznak szét az országutak minden irányba, s itt összpontosul minden adás-vevési mozgalom.

A *Rest house* című szállodában, Tytler bandyját találva, rövid villásreggeli után folytattam útam. Egy szép labirinthúton a folyóhoz leereszkedve, kompon mentünk át. Innen gyönyörű lánczhidat is láttunk a folyón, egy mértfölddel alább, mint a hol kompon átkelt; a híd Ambogamma és Dimbula városokba, egy másik országutat vezet.

A folyón átkelve, útunk folyvást emelkedett, s gyönyörű völgyeken haladtunk mindig magasabban, s mindenütt a civilizáció nyomai voltak láthatók. Néhol, meredek partok oldalán, egy-egy hegyi patakon, rengeteg bozótok közt keltünk át; aztán ismét magasabbra emelkedtünk föl a túlsó hegy oldalán. Csaknem mindenütt a hegy oldalába volt útunk vájva, míg mellette mély meredélyek s vízmosások tátongtak, az út azonban mindenütt el van látva jó karfákkal, sőt legtöbb helyen kőből épített mellvéddel is.

A növényélet a szerint változik, a mint fölfelé emelkedünk, a mi minden fordulónál új és új látványt nyújt. Sajátos, eddig nem látott erdei fák, bokrok vagy virágok tűnnek elő, így különösen a goráka *) melynek minden ága s törzse

*) *Garcinia gambogia*.

sárga, a kiizzasztott gummi guttitól; aztán az imbul, *) melynek vérpiros nagyszerű virágkelyhei csakúgy villognak a mély erdők zöldjéből, s nem kevésbé meglepő a datura óriási fehér és sárga harangvirágaival; aztán a 20—25 láb magas oleanderek fehér, piros és vörös virágokkal; a számtalan fajú lantana, rhododendron és tudja isten mi minden virág. A fűvész itt édenben élne, és soha sem felejtene életében az élvezetet. Sokhelyütt a hegyoldal, a lántának és oleanderektől mintegy égni látszik, alább pedig a patakok peremén mint óriási tollak, a száz és százféle páfrányok lengedeznek, melyek némelyike 15—20 láb magas.

A hegyoldalakon itt, sokhelyütt, a már említett különös patenákat látni, még pedig mindenütt a legbujább rengetegek közt, a patenákat elborító citromfű sárgás színe pedig az erdőség s ültetvények eleven zöldjével különös ellentétben áll.

Lassankint, a levegőt is tisztábbnak látva s lélekzésem is könnyebbé válva, szinte sajnáltam, hogy útunknak vége lett, midőn Tytler úrnak nem is lakásába, hanem valóságos nagyúri kastélyába behajtottunk.

A háziúr kész ebédvel várt, melynek derekasan meg is feleltem. Eközben értesemre adta, hogy eddig is már sok mindenfélét gyűjtött számomra, mi rendelkezésemre áll; másnap pedig nagyszerű gyűjtést rendez; minden munkát beszüntet, s az egész 800 főből álló tamil-munkássereget a fölügyelők vezérlete alatt gyűjtéssel bízta meg, azonban azon föltétel alatt: hogy meggyőzzem, hogy ily gyűjteményeknek gyakorlati haszna van, mert, úgymond, eddigelé még nem volt képes felfogni, hogy ily gyűjtemények mire valók legyenek, pedig sokat látott már, s még többet gondolkozott céljokról. A hogy tölem telt, megmagyaráztam neki az ily gyűjtemények célját, mire végre kijelentette, hogy jelenleg ily gyűjtemények tulajdonképeni céljáról többet tud ugyan, mint eddig: de, azok praktikus hasznáról most sincs még meggyőződve; azonban igen is átlátja, hogy a tudást előmozdítják s gyarapítják az ismereteket. Meglehet, mondá, hogy utóbb magasb czélok fognak elérteni általok, s így örömmel fogatja számomra az állatokat össze, melyek ez idő szerint ültetvényén tartózkod-

---

*) *Alsophila gigantea*.

nak, — ki is adta másnapra a rendeletet a felügyelőknek tüstént.

Ebéd után, lóháton, sétát tettünk az ültetvényen, s minden, mit láttam, meggyőzött, hogy Tytler úr nemcsak jó gazda, hanem finom ízlésű ember is, kit munkásai kivétel nélkül atyjok s jóltevőjökül szeretnek, s kikkel viszonya valóban patriárechális és barátságos. Az ültetvényt Tytler úr atyja alapította 1841-ben, s jelenleg a pár ezer holdra menő erdőn s rizsföldeken túl, több mint 1000 acre kávéfája van termés alatt. Tytlerék a nagy kávécrizist is szerencsésen kiállották, s a szigeten kevés ültetvényesnek van nagyobb érdeme, mint épen neki, hogy a kávéültetvények tönkre nem jutottak.

Természeti szépség s nagyszerűség igézőbb látványát alig lehet képzelni, mint épen Upper Panakellyt, Tytler úr kávéültetvényét. A Pusilawa-völgyet délkeletről erdős hegysek szegélyzik, melyek egyike az úgynevezett Munera galla, közel 5000 láb magas a tengerszín fölött, s a kastély, vagyis bungalow verandájáról meglepő látványt nyújt nyárs alakú rongyos csúcsaival. Ez az egész hegy Tytler úr birtoka, s hol ezelőtt két évtizeddel áttörhetlen őserdő terült, ma mindenütt rózsa- s narancskerítések közt járunk jó úton, s a megelégedett munkások családjait kényelmes lakásokban látjuk.

A kávéültetvény minden évszakban érdekes. Levelei fényesek, haragoszöldek, épen mint a borostyáné; virágjai hófehérek, s csokrokban nőnek az ágak sudarán s oly gyorsan fakadnak, hogy ha este mitsem láttunk is még a fán, másnap reggel virágokkal már úgy borítva van, mintha csak az egész fát hó lepte volna. Jasminszerű illatja csaknem bódító erejű, de alig tart pár napig; aztán pár hét múlva a fa már piros cseresznyékkel tele. Minden cseresznyeszemben két mag van, mely különféle mütét után aztán a kávé adja.

Tytler úr elmondta, hogy ültetvényén a theanövény is igen jól díszik, de ügyes és hozzáértő munkaerők hiányában fölhagyni volt kénytelen vele. Meggyőződése azonban, hogy a hegyek közt előnyösen lehetne mindenütt termesztetni theát, ha Chinából hozzá értő munkásokat hoznának, kik a szárítást, pörkölést és sok más apróságokat — melyektől a theatermelés sikere függ — a ceyloniaknak betanítanák.

Puskáinkat egy szolga utánunk hordván, épen napnyugtakor egy rizsföld szélén lesbe álltunk. Ekkor a pávák

már rikogattak a hegyoldalon, nem sokára pedig leereszkedtek, először egyenként, aztán ötös és hatos csapatokban a rizsföldre. Alig lehet szebb látvány vadászra nézve, mint mikor a páva magas hegyről leereszkedik; némelyik farka hosszan úszik utánna, míg másik egész farkát kiterjeszti, s csaknem olyanforma, mintha smaragdokkal kirakott esernyő szállna le felülről. Hét darabot lőttünk; valamennyi hím volt, de már egészen elsötétedvén, haza mentünk. A pávák egész útunkon folyvást rikogattak, s fejünk fölött suhogtak. Húsok igen jó; különösen a mell, melyből keleten igen ízletes steaket készítenek. A páva ugyanazon madár, mely nálunk is látható, szelídített állapotban a *pavo cristatus*.

Este a veranda falát lepedővel terítettem be, s két lámpát helyeztem eléje; az idő azonban igen csendes lévén, a fa levele is alig mozdult, hozzá pedig a hőmérő is 72° Fahr. volt. Jöttek ugyan rovarok szép számmal, de mégsem annyi, mintha a hőmérsék magasb leendett, vagy szél vagy eső állt volna be.

Szíves házigazdámnak kijelentvén, hogy legalább egy pápaszemes kígyót (*naya tripudians*) óhajtanék, megígérte, hogy azt foghatunk reggel magunk is eleget. S valóban, korán reggel, midőn az egész munkás-sereg az erdőkben már nagyban gyűjtött: mi, néhány csákányos emberrel egy nem messze fekvő dombra mentünk föl, hol számos fehérhangya-halmok voltak láthatók. Ezen állatkák ugyanis 5—6 láb magas halmokat építenek a föld alól felhordott agyagból, még pedig nyálkájokkal oly tömörre, mintha csak homokkőből volna. Ez építmény belsejében sok üres helyiség van, a hol a királyné lakik, valamint a millió s millió munkás-hangya is. Alúlról s az építménynek oldalán látható a lyuk, hol a szárnyas hangyák esténcént kirepülnek, azonban ugyanezen lyukon gyíkok és varangyos békák is hangyát étkezni bejárnak, hogy pedig viszont a gyíkok s varangyos békákról is gondoskodva legyen: benn az üregben őket a pápaszemes kígyó szokta várni.

Tytler úr az embereket a legelső halomnak neki állította; széthányták, s benne két nayát találtunk; a másodikban egyet; a harmadikban ismét kettőt. Egyik sem védelmezte magát, csak nyakát felfújva, fekvő helyében forgolódott; Tytler úr lovas ostorával egypár gyöngye legyintés megölte mind-egyikét. Borszeszes edényembe vándoroltak mind, de aztán

hazamentünk, mert híre jött, hogy a gyűjtemények már nagy mennyiségben kezdenek érkezni. *)

A háznál csakugyan már sok tamil-munkás várt, gyűjteményeiket kosarakban, fazekakban, szelencékben, befőttes- és borosüvegekben, sőt némelyik — nem lévén egyebe — kötényében s kendőjében is hozva. E gyűjtőszereket természetesen ki kellett üríteni, hogy ismét tovább gyűjthessenek; az állatokat pedig, melyek legtöbbször elevenek voltak, át kellett saját készülékembe helyezni. Ezt azonban könnyebb elmondani mint megtenni, mert a mint egy kosár kinyitott: minden oldalról szaladtak és repültek ki belőle bogarak, darázsok, szecskek, sőt gyíkok és kígyók is; s minthogy minden pillanatban új és új munkáscsapatok érkeztek új és új gyűjteményekkel — az izgatottság olyszzerű lett a háznál, minőt életemben soha sem tapasztaltam, pedig sokszor voltam már izgalmas gyűjtések tanúja.

Déli 12 óra körül már minden készülékem zsúfolásig tömve volt állatokkal, elfogyott minden borszeszem is, s ekkor Tytler úr pinceszéjét adta rendelkezésemre, honnét nemcsak befőttes és boros üvegek, de jelentékeny mennyiségű rhum, brandy és arrak is került elő, úgy hogy nyugodtan nézhettem a tömegesen beérkező állatok elhelyezhetése elé.

Reggeli után azonban, a verandán elszökött állatok mennyisége oly számra szaporodott, s ezek oly számban menekültek a szobákba, konyhába és padlásra is, hogy a ceyloni fauna már a háznál volt képviselve. Az emberek nagy részét ott kellett alkalmaznom, hogy az elszökött példányokat fogdossák össze. Lehetetlen volt nem nevetni, a mint Tytler úr maga is egész délután légyecsapóval s ostorra fegyverkezve, nagy izzadság közt a szobáiba menekült rovarokat, békákat, gyíkokat sőt kígyókat is üldözte; de az egész igen nagy mulatságára látszott neki lenni, ki a különös sportot épen úgy élvezte mint saját magam.

Napnyugtakor, egy izgalmas, fáradságos napimunka

---

*) A Ceylonban előforduló négy mérges kígyó közt (*Daboia elegans*, *Daboia polonga*, *Trionocephalus hypnale*, és *Naya tripudians*) az utóbbi a legmérgezőbb. Harapása igen veszélyes; az áldozat néha pár óra alatt meghal. — 1840—50 közt, évenként átlag 300 személy halt meg a szigeten, e kígyó harapása következtében. (*Davys Ceylon serpents.*)

után, az eredménynyel tökéletesen megelégedve, nyugodtunk babérjainkon, *) a verandán élvezve a kellemetes estét.

A panakelly ültetvény, már azelőtt is sok tárgyat szolgáltatott, a ceyloni állatélet ismertetésére; különösen az ültetvény körül elterülő gazdag völgyek, s ős rengetegek. Azonban a természetbúvár ezen élvezetforrása talán nekem nyílt meg utolszor; a jövő nemzedék pedig egyáltalán nem fogja élvezhetni; mert Tytler úr épügy, mint szomszédjai, a rengeteget rohamosan irtván, kávé-ültetvénynyé varázsolja, melyekben aztán, rovarok-, madaraknak, hullőknek nem lesz tartózkodásuk. Számuk Tytler úr állítása szerint már is fogyatékán van, noha van még jelenleg annyi, hogy a szabad természetben, szokásaikat és életmódjukat képesek lehetünk tanulmányozni. Ez pedig a természet barátjára annyira érdekes, hogy az életben alig lehet valami mi hozzáfogható élvezetet s örömet nyújthatna, vagy kellemesb visszaemlékezés tárgyát képezhetné múlt életünk eseményeire. Mindez, nemcsak azért van így, mert a véle összekötött események emlékező tehetségünkön uralkodnak; nemcsak mert a tájkép életét képezik, föllevenítve s megnépesítve a lombokat; hanem azért: hogy elhelyezésükben és szétosztásukban bizonyos neme észlelhető a rendszernek; kelésök s elnyugvásuk ideje is csaknem oly pontos, mint az órakerék járása, minél fogva, ha a tropikus égöv alatt tapasztalásokat szereztünk: minden évszaknak, minden napnak, sőt úgyszólván minden órának ismerjük állatéletét, s a koránynak, nappalnak, estnek és éjnek minden látogatójával bizalmas lábon állunk.

A napszürkület első sugaránál már a denevérek s éji madarak vonulnak vissza rejtekeikbe, hova, a sakal és leopard is, a világosság elől elbúvik; s az elefántok szintén bevonulnak félénken az árnyékba, a mocsárok és folyókról, hol éjen át a fürdést élvezték háborítlanul.

Virrad, s a völgyeket, mindenütt a harmat köde borítja felgomolygó felhőivel; aztán kiderül, a nap sugarai mindenent keresztül törnek, s arany fénynyel borítják az éledő természetet,

---

*) Több mint 20 ezer rovar gyűjtöttem itt, s legalább 1500 más állatot, melyeket a kandyi és colombói gyűjteményekkel együtt szerencsésen el is szállítottam Galléba, s ott egy angol hajóra föl is adtam, jól bepakkolva.

mert a növényélet sohasem oly élénk, mint épen akkor, ha a felkelő nap, egész erejével a harmatban fürdött lombokra süt. Sok virág olyan ekkor, mint opálfüzér, s azt gondolná az ember, hogy a leveleken csillogó harmatcseppek emeraldok s gyémántok.

Az embernek legelőször hesperidák tűnnek szemébe; egy pillangó-faj, mely a harmatos virágok mézein élőködik, aztán a theclák jelennek meg, zománczos kék szárnyaikkal, s a polyommaták, ezen az összes nappali lepkék legkisebbjei; s ekként minden nem egymásután megjelenik, csalhatatlanul s biztosan számítható órában. Így például: nyolcz óra körül a vanessák jelennek meg; aztán a tarkabarka papiliók, míg aztán 11 órakor már a széles levelű növények s virágos bokrok, tánczolva repkedő lepkék ezreivel borítvák, a méhek s darázsok ide s tova donganak, lusta bogarak pedig föl s alá mászkálnak a leveleken s kelyhekben.

A madarak közt legelőször kel szárnyra a holló,*) mert ez, az első szürkületkor már károgova hagyja el helyét, s szárnyesattogva röpked fel s alá; aztán a kajdácok rebbennek ki nagy csapatokban, rikogatva; aztán a gázlok indulnak a folyókra, nyújtott nyakokkal, s ügyetlenül hátratólt lábaikkal.

Az énekesek közt legelső a sárga oriol**) s a ceyloni oriol, ***) melyek dallamos, fuvolaszerű, hangja igen messze elhallszik a hajnal csendjében. Ugyanekkor kezd kukorékolni a bankiwa-kakas is, nem úgy mint az európai kakasok, hanem gazdag, dallamos, hívó hangon, mire a tyúkok mindenütt felelnek, s a pávák is, mintegy mérgesen — hogy nyugalmmuk hálórítatik — be-berikkantanak a kezdődő hangversenybe. A mint megvirrad, a zenérek és pintyek †) szólalnak meg, nem sokára pedig a galambok bűgása s turbékolása is hallható. Épen napköltekor a fecskék elősuhánván, csicseregve vitorláznak a fák tetején s összefogdossák a félig dermedt rovarokat; aztán a bull-bull-madarak kárognak s a nectárinák is jönnek elő, melyek villogó s ragyogó színpompájukban szemkápázató látványt nyújtanak.

*) *Corvus culminatus*.

**) *Cisticola cursitans*.

***) *Hetaerornis cristatella*.

†) *Copsichus, oriolus, pipilo, fringilla*-félék.

Végre a nap magasra emelkedvén, forróság következik s az egész állatélet engedni kénytelen a függélyes napsugarak hevének. Azonban ekkor az aranyzöld s kék szitakötők jelenvén meg, zörögve kergetik apró muszlinezaféle áldozataikat; a kányák és véresék is ekkor indulnak ki, magasan lebegve s vitorlázva, s onnan a magasból szemelve ki az elbűjt apró madarakat, melyekre aztán villámszerűen csapnak le, széttépik, megkoppasztják s megeszik. A mókusok is legélénkebben ekkor ugrálnak ágról ágra, válogatva a gyümölcsök sokféleségében, míg a pálmák tetején a cicadák kezdik zsizsergő éneküket, mintha csak valaki kést köszörülne eszeréptál oldalán.

Hajnal után öt óra hosszáig tart körülbelöl azon idő, mikor az egész természet mintegy él, pezseg és szakadatlan mozgásban van. A levegő tele s tele madárdallammal, sőt az erdők mélysége s bozótok örökös árnya is ének, dongás, röpdösés és mozgás tanyája. Midőn azonban a nap delet jelez, (vagy valamivel előbb még) a jelenet csodálatosan megváltozik s tán semmi sincs meglepőbb a tropikus öv alatt, azon csaknem nyomasztó, halottias csendnél, mely a reggel élénkségét fölváltja. Csaknam minden állat eltűnik mintegy varázsütésre az erdők mélyébe — a madarak árnyékos helyekre; a pillék, mintha csak leforrázták volna, félig bódultan menekülnek az árnyékos fübe, vagy a fák kérgei s moháira, legtöbbször pedig nedvesb helyekre; s végre 12 órakor oly csend áll be, hogy zsebóránk ketyegését is tisztán hallani lehet. A bivaly ilyenkor a mocsárban fekszik, úgy hogy csak bozontos feje s fényes szarva látszik ki, s élvezi a fejedelmi luxust, melynél nagyobbat nem ismer; az elefánt fülével s palmaágakkal legyezi magát, s egészen kimerülten iparkodik elkergetni a legyeket, melyek folyvást kínozzák. Itt is, ott is, egyegy smaragdzöld, sárga vagy szürke gyík fut végig a száraz leveleken, fölkap a fára s minduntalan körülnéz s megáll, tokáját fújva s mozgatva, közben-közben a harkályt hallani, a mint kemény esőrével kalapácsolva a száraz faágakat, nehéz életmódját egyhangúan folytatja, s a folyó partján árnyas lombok közt a jegér tisztogatja tollát s csodálkozva bámúlja a néha-néha fölbukkanó teknőczöket s békákat.

Az ember is ilyenkor fölfüggeszt minden munkát, sőt mozgást is, és alig képes kigondolni, mivel menekülhessen a legmelegebb órák kínai elől. Utazni ilyenkor épen lehe-

tetlen, midőn az állatok is tátott szájjal fújnak s lehelnek árnyas állásokban; a kutyák pedig hason feküsznek előre- s hátranyújtott lábakkal, mintha testök minden részecskéjét érintkezésbe akarnák hozni a hűvesebb földdel.

A mint azonban a nap hanyatlik, a természet is föl-üdül lankadtságából; a rovarok ismét előszállingóznak rejtekeikből, s keresztül-kasúl röpdösnek a virányokon; a madarak szintén szárnyra kelnek, s a nagy állatok a folyók- s patakokhoz vándorolnak — inni és fürdeni. Az útas folytatja útját s a gazda bevégzi reggel kezdett — de abban hagyott napimunkáját.

A madarak, melyek élelmi helyeikhez messze kirándulást tettek, visszaszállnak ilyenkor nyugvó helyeikre; a papagályok siketítő zaj, lárma, rikácsolás és mindenféle örvendezési jelenség közt éji szállást foglalnak a pálmák koronáin, a pelikánok, daruk, s más vízi gázlok s úszók tavaikra vonóznak, vagy az elhagyott vízmedencékbe, s végre a nap leáldozik, s a rövid esthomály következik.

A nap e szakának, szintén megvannak saját állatai. A számtalan rovar, s az ezeken élősködő madarak napi álmukból felocsúdva, ekkor életre kelnek. A nappali lepkék helyét az éjipillék foglalják el ilyenkor; számtalan bogár, szecske, hangya, s effélék kelnek szárnyra, s nyomukban többféle estei fecske, lappanec, vampyr, sőt repülő gyík is jelentkezik, mindenütt prédát keresve.

Végre sötétség terül el, s minden tárgy láthatatlan homályba merül. De ekkor is az állatok suhogása, s a rovarok dongása hallható; sőt a világító-bogarak láthatók is, melyek — különösen igen sötét s meleg éjszakán — milliónként fénylenek, s rendkívüli látványúl szolgálnak.*) Ilyenkor ereszkednek le a nagy vampyrok — (az úgynevezett repülő rókák s repülő kutyák) is, nappali rejtekeikből, hogy pusztítsák a kókusz levét a mángot, a tamarindot, s egyéb becses gyümölcsöket, ilyenkor huhog a bagoly is, tova szállva s vadászni indulva a rovarokra; s ilyenkor mászik elő a leopárd és pálma-macska is búvhelyéből, hogy a madarakat álmaik közepe-
pette óvatosan megfogdossa.

*) A ceyloni lampyris nöpéldányai $2\frac{1}{2}$ —3 hüvelyk hosszúságúak s rendkívül fénylők. Néha, ha rét mellett megy az ember, úgy tűnik föl, mintha tüzeső esnék a vidéken.

Tytler úr szíves készséggel rendelkezésemre bocsátotta a ceyloni törvényhozótestület intézkedéseit, Ferguson és Mitschell jelentéseiket, s egyéb iratokat, melyek a ceyloni kávéültetvényekre s azok történetére világot vetnek. Ezekhez adva mindazt, a mit Tytler úrtól hallottam s személyesen tapasztaltam, következőkben mondható el röviden mindaz, a mi a ceyloni kávéültetvények körül érdekes.

A jelenleg művelés alatt álló, termő kávéültetvények holdját (acre) 30 font sterling átlagra tehetni, s így a körülbelül 150,000 acre értéke $4\frac{1}{2}$ millió font sterling. Ha ehhez, 750 ezer font sterlinget adunk azon másik 150 ezer acre területért, mely nem terem ugyan még, de el van már ültetve, vagy tartalékföldként szolgál: összesen $5\frac{1}{4}$ millió font sterling értékű kávéföldet hozunk ki, mely európai ültetvényesek birtokában van. Ha ehhez, az épületeket, szekereket, ökröket, lovakat s gazdasági gépek s eszközök sokaságát is vesszük s ezt csak 3 millió font sterlingre számítjuk; továbbá, ha ehhez, a benszülöttek birtokában levő 50 ezer acre ültetvényt is csak 1 millió font sterling értékkel adjuk; a ceyloni összes kávéültetvények értéke fölszereléseikkel együtt legalább $9\frac{1}{4}$ millió font sterlingre tehető. Az 1837 óta beruházott s az országban elköltött pénzösszeg rendkívüli nagy, s az utóbbinak nagy része, a benszülött igásbarmok tulajdonosainak s a szekereknek zsebeibe ment; a benszülöttek szintén óriási összegeket szereztek rizsterméseikért, továbbá napszámok s egyéb munkákért; mindezen utóbbi vállalkozásokban az európaiak csak egy pár év óta vesznek némi részt, mennyiben már ezek is tartanak marhákat s szállítanak is rizst Siámból és Cochin-Chinából az országba.

A kávéültetvények acreja az európaiak ültetvényein $2\frac{1}{2}$ mázsától 20 mázsáig ad termést, az átlagot azonban $6\frac{1}{2}$ mázsára tehetni; a benszülöttek kertjeiben pedig 5 mázsára, mindig tisztított, eladásra kész kávé értetvén. *) A szigeten, a termelt egész kávéból mintegy hat százalék fogyasztatik el;

---

*) A rizsföldek: holdankint 10 mérőt adnak tisztán; kókuszültetvény: holdanként körülbelül 3000 diót; fahéj: 80 font terem átlag egy-egy acre területen; areka, szerecsendió, s gyümölcs, ültetvényyszerűen nem termesztetik, csak imitt-amott kisebb mennyiségben. Tengeri zab s árpa a magasb hegyek oldalain jól megterem, de mennyiségét tekintve — nem jöhet még számításba, s a parlamenti irományok közt ezekről sta-

a többi, mintegy három millió font értékben, Európába s Indiába vitetik ki.

Az angol kormány, mint a ceyloni királyok örököse, roppant kiterjedésű földek birtokába lépett s azokat 1833 óta nyilvános árverésen eladogatta a letelepedőknek. Eddigelé 700,000 acre adatott el ily módon, s míg kezdetben a föld acreja alig hozott 5 shillinget, a negyvenes években már 1 font sterlingre emelkedett, jelenleg pedig már 3¹/₂ font sterling átlagra tehető. Az eladott földek fele, körülbelül kávé vagyis hegyi-föld volt, míg a másik fele rizs- és kókusz-föld a rónákon s tengerparton. A kormány a vevőt örökös, megtámadhatatlan birtoklásba helyezi; földadó nincs, csak a jövedelem tizedét kell fizetni nevelési és cultus-czélokra, miből a buddhisták és mohamedánusok is bőkezűen részesülnek.

A portugálok, Ceylonba érkeztkor, kávéfákat már találtak a szigeten, e szerint, nagy vitának tárgya: ha a kávé, Ceylon belföldi növényei közé tartozik-e, vagy csak úgy honosított meg talán a mórok által. *) Annyi áll, hogy Ceylonban hasznát senki sem ismerte s egyedül virágait használták templomok földszítésére. A portugálok, úgy látszik, szintén nem ismerték a kávé hasznát, mert Ceylonban létök alatt soha figyelmökre sem méltatták a nagy számban található kávéfákat, melyeket különben udvaraikon s kertjeikben mindenütt naponkint láttak.

A kávéművelést Ceylonban a hollandok kezdték meg először 1690-ben, épen Jávában megkezdett kávéültetésekkel egyidejűleg. Azonban a hollandok csak a parti rónaföldek birtokában lévén, ültetvényeiket csak ott állították föl leginkább Negombo és Galle körül; természetes, hogy évek mulva úgy találták, hogy a föld sovány lévén, a fákat nem fejlesztheti ki, ezek tehát nem is teremnek, de az éghajlat is meleg, a levegő pedig sós, a tengeri szelek következtében. A benszülöttek az újdonságnak szintén igen ellene voltak s noha a kávé jó volt, sőt kitűnő is, a hollandok arról győződtek meg, hogy mennyiség

---

tistikai kimutatás sem létezik. Hüvelyes európai veteményeket eddig nem igen lehetett még meghonosítani, kísérlet sok történt ugyan, de a fáradság nem fizeti ki magát.

*) Annyi bizonyos, hogy Indiába az arabsok vitték a kávé, időszámításunk első századaiban; de csak mint díszfát, mert akkor még élelemre Afrikában sem használták.

tekintetében lehetetlen versenyezni a jávai kávéval, hol a termelés rendkívül jól sikerült. Így 1839-ben a kávétermeléssel fölhagytak, azonban a benszülött szingálok nem, mert ezek a kávé-bab értékét fölismervén, a kávétermelést kétszeresen fokozott erővel folytatták; midőn pedig az angolok Colombót elfoglalták, a mórok már nagy mennyiségű kávé t hordva oda Kandy környékéről, azt aczélárúkért, szövetekért s holmi csebebecsékért becserélték.

Midőn végre az angolok 1815-ben Kandyt is elfoglalták, az egész ottani vidéken igen sok kávéfát találtak, különösen a templomok kertjeiben, sőt volt egy nagyszerű, jól művelt ültetvény is, a Mahawelli ganga partján, mit maga a király alapítván, palotát is épített benne.

Sir Barnes Edward angol kormányzó, mihelyt a hegyeken keresztül vezető első közlekedési utakat elkészíttette, föl-hívta az angol tőkepénzeseket, hogy kávéültetvényeket alapítsanak, és hogy jó példával maga menjen elől, 1825-ben Paradenia mellett saját költségén állította föl az első nagyszerű kávéültetvényt. Épen ekkor kedvező körülmények is álltak be, mert az anyaország a kávé-beviteli vámot felére leszállítván, a bevétel Angliába óriási lett, s a fogyasztók száma folyton növekedett, annyira, hogy a vásáron India és Ceylon is megjelent s jó kávéja igen jutalmazó áron adatott el, s nagy kereslet támadt iránta.

E közben Jamaikában, San Domingóban s Guianában, az épen fölszabadított rabszolgák dolgozni nem akarván, a nevezett gyarmatok kávétermelése évről évre alább szállt s Ceylonra fényes jövő látszott virradni. S valóban, az egész sziget nagy változáson ment is át, a tőkepénz tüstént feléje fordult, a nyugat vállalkozó szelleme ide lendítette magát, s néhány rövid év múlva, az eddig csak katonai állomásként tekinthetett sziget, egyik legvirágzóbb britt gyarmattá alakult át.

A Gampola és Kandy környékén nyitott ültetvények mindegyike fényesen sikerülvén, be lett bizonyítva, hogy a hegyes vidékeken mindenütt nagy nyereséggel jár a beruházás, s a kávé nemcsak elég termést ad, de kitűnő jó minőségű is.

A tőkepénz oly rohamosan fordult ezen eredmények következtében Ceylon felé, hogy egyetlen egy évben, (1836) több

mint 4000 acre irtatott ki s ültettetett be kávéval, néhány évig pedig évenként közel 40 ezer acre kormányföld adatott el. Kandy és Gampola, úgy Dumbera, Ambogamma, Kotmáli és Pusilawa környékén minden hegyoldal lefoglaltatott, kiirtatott s beültettetett, sőt még a felsőbb hegyek szűk s meredek völgyeiben is ültetvények nyitattak, néhány vállalkozó pedig egész Oováig is fölmenvén, 6—7000 láb magasságban helyezkedett el.

Ekkor még csak egyetlen országút lévén a hegyek közt, a legtöbb ültetvényes a rengetegen keresztül volt kénytelen törni magát; ideiglenes faházakban laktak, s tömördek nélkülözéseknek voltak kitéve. De elég volt pár év, hogy az ösvények jó országútakká alakíttassanak, s kunyhóik helyét, kényelmes házak foglalják el, hol aztán minden képzelhető európai kényelem meghonosult. A rengeteg, comfortnak lön helyévé, hol az európai polgárosodás, de leginkább az irtó fejszék zaja elől, az elefántok s leopárdok tova menekültek; míg a művelés alatti földeket szerető szarvasok, pávák és vadtyúkók, az asztalokat válogatott ételekkel, bőségesen ellátták.

A kávé-mánia végre, 1845-ben érte tetőpontját. A kormányzó, a végrehajtó hatalom tagjai, katonatisztek, főbírák, papok, valláskülönbség nélkül, polgári hivatalnokok, kereskedők s missionáriusok, több mint felerészben a hegyekbe vonultak, földet vettek s ültetvényesekké lettek. A keletindiai társaság polgári s katonai tisztviselői tömegesen jöttek Calcuttából, Bombayból és Madrasból s megtakarított mindenüket ceyloni kávéültetvényekbe süllyesztették; minden európai gőzös tömve volt kalandorokkal, kik valamennyien kávé akarták pénzt szerezni. A kilátás oly kecsegtető volt, hogy a kiadás mennyisége nem is igen jött tekintetbe, s a pénzszerzés nagyságát csak a pénzszerzők tudatlansága s a körülményekkel ismeretlensége múlta fölül.*)

E meggazdagodási visiók közt, egy katastropha következett be, gyorsan mint a villám, mely áldozatait csak azon tudatra ébresztette, hogy koldúsokká lettek. Az 1845-iki pénzválság Angliában romboló hatását Ceylonig terjesztvén ki, a

---

*) Ferguson azt állítja, hogy öt év alatt tíz millió font sterling adatott ki ekkor; — ez összeget azonban kissé túlzottnak hisszük.

tartozások átküldése megszűnt; az árak leestek; a hitel megakadt, s hogy korona se hiányozzék a sok baj betetőzésére, Anglia a védvámokat megszüntette, s a brázíliai és javai kávé a ceylonival egyenlő vámra szállította.

Az elrémülés erre Ceylonban ép oly nagy lett, mint volt a túlságos gazdagodási remény. Ültetvények ekkor minden áron adattak el; az eladási roham csaknem örüléssel volt határos; számtalan ültetvény a beruházott összegnek 5 perzentjén kótya-veteltetett el. Mások, kik távoli s részben még hozzáférhetetlen ültetvényeiket épen nem tudták eladni, ott hagyták, hogy ismét fölverje a bozót s öserdővé váljanak. Az egész kávé-vállalkozás tétlenül pangott három évnél tovább; a tönkrejutottak távoztak; a félénkek visszavonultak, de azok kik áldozni tudtak s akartak, idővel boldogultak megint, nem csak azért, mert az ültetvények jövedelmezni kezdtek, de különösen azért, mert az előbbi katastropha minden tanúsága előttök lévén, az óvatasságot s költekezést a szerint alkalmazhatták előnyösen.

A válság, úgy látszik, a londoni pénzbajok nélkül is bekövetkezett volna; mert Ceylonban 1845-ben a kávévállalat egyáltalán oly szédelgős téren állt már, hogy ez, magában is összeomlott volna néhány év múlva. Sokan mindeneket veszítették; milliók mentek kárba; mindamellett épen az akkori calamitas rohamos bekövetkeztének tulajdonítja mindenki, hogy a kávéültetvények jelenleg igen egészséges és biztos alapra fektetvék Ceylonban, s a kávéműveléssel minden tisztességes ember tekintélyes jövedelmet biztosíthat magának.

Előbb azt hitték, hogy a kávéfa, ha felnőtt, minden gondozás nélkül megtermi gyümölcsét; s az izgatottság közepe az azon véleményben voltak, hogy a kávéfa bizonyos magasságban a hegyek közt mindenütt díszlik. Jelenleg azonban a múlt hibái, a hosszas gyakorlat s kitartó kísérlet következtében a nem jövedelmező vidékek ott hagyattak, s a kávéültetvények kertszerű szorgalommal gondoztattak, sőt a föld trágyáztatik is, hogy a termést folyvást megadja.

Nagy baj volt Ceylonban, s a költekezést óriási mérvben emelte, hogy munkás kezekre biztosan nem lehetett soha számítani. Szingálok ugyan erdőirtásra mindig voltak kaphatók, de arra soha őket nagyobb számban nem lehetett bírni, hogy havibér mellett állandóan dolgozzanak az ültetvénye-

ken. Eként megtörtént sokszor, hogy az ültetvényeket megkapálni vagy a Monsoon esővizet leereszteni nem lehetett; a kávé tehát néha a fán rothadt cseresznyéjében vagy pedig összeszáradt. Jelenleg e bajról is gondoskodva van; társulatok alakultak s ezek Indiából, — különösen a Korománde partokról — bárki számára, csekély provisió mellett, munkásokat hozatnak, kik kötelezik magokat 5, 10, sőt 15 évre is, előre kialakított bér mellett dolgozni. Minthogy ezen tamilok és malabárok családostól telepítettnek meg, több mint valószínű, hogy a sziget állandó lakóivá válván, e körülmény egészen más szint fog adni néhány évtized múlva a szigetnek; már is vagy 40 ezer ily indiai munkás van letelepítve az európaiak ültetvényein, hol mindenütt falu képződik, s sok helyütt pedig már hindu-templomok is épülnek számukra.

Ferguson azon véleményt mondja, a kormányhoz terjesztett jeles jelentésében, hogy a jelenleg művelés alatt levő kávéültetvények, háromszor annyira terjeszthetők, s a termés is legalább 25 perczenttel fokozható, okszerű, tudományos kezelés mellett. Továbbá, hogy ha a kávé ára jelentékenyen le nem száll, s a munkásokat Indiából oly könnyen lehet ezentúl is átszállítani, mint eddig, pár évtized alatt Ceylon évi kávétermelése, a két millió mázsát el fogja érni.

XANTUS JÁNOS.

VII.

Néhány napig szerettem volna még Tytler úr vendég-szerető körében mulatni, hol vadászatra is szép alkalom nyílt, mert nemcsak páva és erdei kakas, de szarvas **) is volt elég a vidéken; a völgy felső részein pedig elefántot is könnyen lehetett löni lesben. Neura Elliába is szerettem volna elmenni, hogy az ott mulató kormányzónál tisztelkedjem, de félttem, hogy kifogyok az időből, miből nem sok volt rendelkezésemre. Útközben még mindenütt össze kellett a folyamatban volt gyűjteményeket szednem, azokat összecsomagolnom s hazaszállítanom. Anarajapura megtekintését azonban semmi esetre sem akartam elmulasztani, hol — mint Ceylon egykori szent városában — fénykorának minden művészete, régi emléke s egyéb fontos nevezetesség is összpontosúl.

Visszaútaztam tehát sebesen Kandybe, minden gyűjteményt P. de Galléba küldtem, s aztán Kandyből fogadott *bandyn* indúltam Kornegalleba s onnan postakocsin Putlamba. Eddig az út mindenütt kitűnő, Putlamból azonban már nem oly jó, de azért az utat Kandytól Anarajapuráig, mi nem kevesebb 92 angol mérföldnél, mégis 1 $\frac{1}{2}$ nap alatt megtettem. Egy *bungalowba* szálltam be, a mely hôtélként szolgál s elég kényelmes; itt több angolt is találtam, a katonai mérnökkar-

---

*) Az első és második közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 25. és 26. számaiban.

**) *Cervus memina*, *C. orizus*, és *Axis maculata*.

ból s közlekedési osztályból; útépitéssel voltak elfoglalva Trincomalie felé.

Útamat nagy részt éjjel folytattam, semmi feltűnőt s nevezetést nem látva; csak az utolsó 8—10 mérföld vált érdekessé, a hol mindenütt régi falak, omladozó félben, dago-bák, templomok, vízmedenczék romjai láthatók minden irányban, csaknem szakadatlan összeköttetésben. A mint a szent városhoz érkezünk, látjuk a régi, oszlopsorokon épült, több mérföld hosszú viadukt romjait is, melyen át a szent menetek az Ambatthálo-templomba vonultak. E viadukt már a Krisztus előtti korban nagy szerepet játszott a ceyloni hierarchia kezében; ezen vonult Mahindo is a szent városba, királyi hadi dísz-szekéren, mit Deveni-piatissa küldött eléje Krisztus előtt 315-ben. *)

Anarajapura jelenleg nyomorúlt falu, pár száz hitvány házzal, melyek közt mint palota emelkedik ki a kormány-épület, bár ez sem egyéb szerény, de kényelmes faháznál, melyben egy pár kormányhivatalnok lakik, egyúttal azonban minden átútazó tisztességes idegennek szállodául is szolgál. Van a faluban egy piszkos, silány bazár s egy pár igénytelen külsejű nagyobb ház, a buddhista-barátok kolostorai, kik valóságok emlékeit tartják fenn s templomaikban a szertartásokat végzik. Van a faluban még egy pálmattetős nagyobb ház, ebben a bennszülött *mudlajer* vagyis a falu bírása lakik. Ez minden, az egykor csodált óriási szent városból; azonban mérföldekre köröskörül láthatni a romokat, melyek százados növényzettel vannak ugyan itt-ott borítva, de azért a város egykori nagyságáról kellő fogalmat nyújtanak.

Mindjárt a főútcza mellett az egykori híres Mahalowa paya-palota romjai láthatók; néhány holdnyi területet foglalnak el még ma is a kőoszlopok, melyek a palotát tartották; a Mahawanso szerint e palota 1600 ily, két öl magas, szépen faragott oszlopra volt építve.

A Mahalowa paya közvetlen közelében sok érdekes pont van; így például Batiya Tissa király mausoleuma; a *Rangse chetiya* vagyis a papok tanácsterme, s a nagy hírű *páva-terem*, mely a keresztyénség első századában épült. Ezek már nagy

*) *Mahawanso* XXXVII. fejezet.

részt romokban hevernek, de igen sok s fölötté érdekes faragvány hever még épségben mindenütt.

Mi azonban a szent városnak fő érdeket ad, az a kebelében levő s élő *Jaya Sri Maha Bodin Wohanse*, vagyis a „dicső, fenséges, legmagasb, legnagyobb szent bú-fa“, melynek története nemcsak Ceylon vallási krónikáiban, de az összes világ előtt is egyik legnagyobb nevezetesség. Azért jöttem én is e helyre leginkább, hogy e fügefát személyesen láthassam s legalább pár levelet hozhassak róla.

Az anarajapurai bú-fa, kétségen kívül a világon egyik legidősebb fa, történeti szempontból; mert a 288-dik évben ültették Krisztus előtt; jelenleg tehát nem kevesb 2162 évesnél. A senegali baobáb-fákat szinte pár ezer évesekre becsülték a természettudósok; a tasmaniai eucaliphusokat, a kaliforniai welingtoniakat s az etnai gesztenyefát szintén 1—2000 éveknek hiszik sokan; de mindez csak állítás, mely úgy is lehet, nem is; míg az anarajapurai bú-fa történeti tény; a történet beszéli el ültetését, s évről-évre a történet mondja el, hogyan gondozták e fát a királyok, sőt egyik dynastia a másik után. A szent fa sorsának története a jelen korig úgy meg van írva s oly hiteles történetekben, a minő hiteles csak lehet valami a világon; kétség tehát korához egyáltalán nem férkezhetik.

Az Angliában levő ellerslii és windsori tölgyek, melyek sok századok viharait látták magok körül elvonulni s melyeket egykor magam is csodáltam, merő bokrok e bú-fával összehasonlítva; s ha igaz is, hogy a somai cyprus már Julius Caesar korában fa volt; s ha igaz is, hogy a getzemáni kert olajfái már állottak, mikor Jeruzsalembeől a saracenusok kiűzettek — még akkor is legalább egy századdal idősb az anarajapurai bú-fa; s az ember, ha az óriást viruló szépségében látja és szemléli: csaknem hinni kénytelen a jóslatban, mely ültetésekor történt: „hogy a szent fa zöldelni s virulni fog mindörökön örökké!“

A rendkívüli fa szentséges és kegyeleti nymbusát, melyel, több mint 20 század óta buddhisták milliói körülövezték legkönnyebben felfogjuk, ha elképzeljük, hogyan s mennyire tisztelnék keresztyének a fát, melyről kétségbevonhatlanul bizonyítva volna, hogy urunk keresztfájából való. A bú-fára királyok rakták le már kincseiket, s messze országok uralkodói zarándokoltak hozzá, mert tudták, hogy a szent fa

ugyanazon fából ültetett, mely alatt Gotama Buddha prédikált, s mely alatt Uruwelayában apotheosisát véghezvitte.

A szent fát, mint már említettük, K. e. 288-ban ültette Devenipiatissa király; az ágat nagy küldöttség hozta Uruwelayából, agyag-edénybe ültetve. A ceyloni király aztán fényes ünnepélyek közt sajátkezűleg ültette el, K. u. 182-ben. A szépen megeredt s már nagy fa körül fal építettett; 223-ban pedig gránitlépcső emeltetett a falhoz; így folyvást csaknem minden király templomot, faragványokat, kolostort s egyebet építettett a szent fa körül, s ültetése óta csaknem minden éve meg van említve a szent fának — a Mahawansoban, s az egykorú khinai, siámi és indiai sanskrit írókban.

Azon kétség is fölmerül már sokszor, hogy hát ha mégis, az igazi bú-fa rég kihalt, s azt csak helyettesítették másikkal. Ily gondolatot azonban egyáltalán nem lehet fenntartani, mert ha történeti adatok nem bizonyítanak is a fa valódisága mellett, képzelni sem lehet, hogy oly eseményt, minő az anarajapurai szent fának halála lett volna, el lehetett volna titkolni 300 millió buddhista előtt. Hisz' ily esemény végtelen csüggedést idézett volna elő, nemcsak Ceylonban, de Siámban, Peguban, Tibetben és Chinában is, — ily esemény oly hallatlan gyászba borította volna a hívőket, minőhöz hasonlót alig értek még buddhista-népek életökben.

A legcsodálatosbb jelenség a bú-fa történetében, hogy bár a malabárok a siámi királyokat sokszor kikergették, s ilyenkor a buddhista-templomok s kolostorok sokat szenvedtek, s az ellenség a legszentebb ereklyéket is Indiába, hadizsákmányúl elvitte: a szent fát a brahminok soha sem bántották; hozzá sem nyúltak; s virágzott s zöldelt az, az általános hadirombolás közben is. A siámi szent könyvek írói, a mily viharos érzéssel ki is kelnek a brahminok rablásait említve: mindig melegen méltányolják a kegyeletet, melyet a szent fa iránt tanúsítottak; s mindig megjegyzik, hogy a szent fához senki sem nyúlt; sőt, hogy azt ápolni és öntözni is engedték.

A mint a fát, ma, tiszteletre méltó óriási nagyságával látjuk, valóban imponál; s az ember szívesen elhinné azt is, hogy a világ kezdete óta áll helyén. Az ágak, melyek messze kinyújtották már a kerítés körfalán át karjaikat, s a százados dűrva faragású kőoszlopok, melyek ez ágakat tartják, — az időttele kopott faragott körfal a fa körül, — az elkopott

gránitlépcsők — a már kivehetetlen alakokkal díszített párkányzat, s a szétmosódott óriási szobrok, de leginkább az idő által csaknem összenyalt bronz-buddhák: azon határozott meggyőződést fészkelik a szemlélőbe, hogy mindaz, mit halunk — szent igaz; de, egy fa nem is lehetne sok századon át oly gyermekies gondozásnak s tiszteletnek tárgya, melynek története hitelt érdemlő nem volna.

A csodálatos fa, mint már említettük, nagy körkerítésben áll; ezen belől egy kisebb körfal vonúl, mely a szent fának tulajdonképen vízmedenczéje, mely mindig nedvesen tartatik. Közvetlenül a fa mellett, s körfalával fődött lépcső által összekötve, templom és kolostor áll, s az itteni papoknak egyéb gondjok nincs, mint, hogy a szent fát gondozzák s tatarozzák. A kolostor újabbkori épület; de építéséhez a régi romokból használtattak faragványok; ezek közt sok van, a mi rendkívüli műbecsű, s a legszebb hindú-faragás példányaival is méltán kiállja a versenyt. A legfeltűnőbb e befalazott faragványok közt, egy nagy félkörű kő, mely éppen a főbejárás fölött látható. Ennél szebb faragvány Ceylonban nincs, szerkezete igen komplikált: öt sor gyönyörű dombor-guirland látható rajta, s közben egy sor elefánt s bival, s egy sor szentlúd, mind a legapróbb részletekig kidolgozva; az elefántok s bivalyok közt egypár oroszlán és bráhma-ökör is kivehető.

A *bú-fa* közelében egy másik nevezetes pont az, hol Elala hőshalála történt, mi gránit-oszloppal van örökítve; s mindjárt mellette egy óriási *dagobának* fákkal benőtt romjai; ezt, Dutugaimunu állíttatta győzelme emlékeül; kissé tovább, igen összeomlott maradványai láthatók az egykori igen nagy-szerű Miresiwettye templomnak, *) melyet szintén Dutugaimunu emeltetett, K. e. 161-ben, midőn királyságát szerencsésen visszafoglalta, ellenségeit pedig megsemmisítette.

A már leírt oszlopos palotához vissza- s onnan keletre fordulva, az egykor nagyszerű *Kuanwelle* utcán, az *Aranypor-Dagoba* tűnik föl, mely egész Ceylonban hasonlíthatatlanul a legnevezetesebb épület volt. Ezen óriási kőhalmazt, melyről a *Mahawanso* oly sokszor, hosszas leírásokban emlékezik: Dutugaimunu király kezdte emeltetni, de csak utóda fejezte be az építést, mely, 20 évnél tovább tartott szakadatlanul.

*) A *Mahawanso* — Marihawettinek nevezi (XXVI. fejt.).

Külső burkolatát a malabárok 1214-ben szétrombolták; de, belőle 150 láb magasságú falazat ma is még fennáll, mely azonban növényzettel egészen be van futva, és a gyökerek dúló hatása alatt napról napra omlik. Az óriási terrasse, mely a dagoba alapjául szolgál, csaknem egészen ép most is, s mindenütt emelkednek az óriási elefánt-fejek, s úgy látszik, az egész felépítményt e sziklából faragott elefántok tartják, mit azonban biztosan kivenni nem lehet, mert az elefántok törmelékben és növényzetben nyakig temetvék. A dagoba körül igen sok, fölötté nevezetes emlék van felállítva, s nagyrészt földel alatt, melyeket az épület romjaiból ájtatos papok mentettek meg, s melyek a szingál-történetre, s vallásos építészetre megbecsülhetetlen adatokat nyújtanak. Számos király szobra is látható ezek közt, s ha nem teszszük is föl, hogy arcképek legyenek: alakra, formára, s öltözetre nézve, tekintve, hogy Krisztus előtti, s közvetlen az utáni századok művei, nevezetes felvilágosítások forrásai.

A kuanwellei útczától még jobban keletre az *abhajagiri dagoba* áll, melyet Walagam Bahu király építtetett K. e. 87-ben a malabárok kiűzésének emlékére. E dagoba, a legmagasb ily emlék (450 láb) volt Ceylonban. 2000 év alatt azonban, oly sok pusztulás, javítás, tatarozás és változtatáson ment keresztül: hogy jelenlegi romjai alig nyúlnak 250 láb magasságig. Épen mint az előbbit, a belőle kinőtt óriási fák gyökerei ezt is erősen pusztítják; folyvást bomladozik, s köröskörül a terrasseon, nagy halom törmelék s téglá hever mindenütt.

Épen ott, hol a két főútcza egymást átszeli, másik nevezetes épület látható, a *Thuparama* templom, hol a *Mahawanso* szerint K. e. 300 évvel Buddha nyakcsigolyája ereklyéül tartatott; utóbb, a mint a IV. században a Dalada Indiából megérkezett: biztosság okáért szintén a Thuparama-templomba helyeztetett, hol azt Fa Hián saját szemével látván is, elbeszéli s leírja mit látott. Ezen épület előtt látható óriási kivájt gránit-döcزرől a papok azt állítják, hogy Dutugaimunu dísz-elefántjainak itató válúja volt; lehet, de erre bizonyíték nem létezik.

Csak egy napot kívántam tölteni a szent városban; de az angol tiszték annyit beszéltek az itt tömeges mennyiségben előforduló szarvasok-, bivalyok- s elefántokról, melyeket

a falu közvetlen közelében, a régi vízmedenczék helyein képződött tavakban, a legnagyobb kényelemmel s tökéletes biztosságban lőni lehet; s annyit beszéltek a Mihintala, Ambustella, s Jayta Wanarama dagobákról, hogy elhatároztam, ottani tartózkodásomat egy nappal megtoldani.

Ceylonban, 6 órakor kél, s 6 órakor nyugszik a nap, egész éven át, egyformán mindig. Mint minden tropikus országban, itt is, az esthomály kevés ideig tart csak, s ha holdvilág nincs, hamar besetétedik; 7 órakor már teljes a sötétség. Korai ebéd után elindultunk négyen az Okropalema vízmedenczéhez, mely a kormányháztól alig $\frac{1}{4}$ óra járásnyira van, s hol $5\frac{1}{2}$ órakor fel voltunk már állítva rejtekhelyeinken, melyekről a tónak az erdő felőli oldalára több irányban lőni lehetett, míg mi észrevétlenül lehettünk.

Helyemet elfoglalva, tüstént a nehéz, penészterhelt levegő tünt föl s vált igen érezhetővé, mely a poshadt mocsáros víz környékét elárasztotta. Társam: Boyton kapitány (mert ketten-ketten álltunk egy lesen) értésemre is adta, hogy ilyenkor sok láz szokván a vidéken uralkodni, több ideig ily helyen időzni nem tanácsos; ők is 4—5 napig dolgoznak itt csak, aztán úgymond egy hétre, a Trincomalie felé vezető magasb vidékre mennek, s ismét visszatérnek, minélfogva bajuk nem igen szokott történni.

E közben tömérdek vízimadár lepte el a tavat, s alligatorok tömegesen kezdtek kiúszni s fölmászni a partokra; ez igen élénk látvány volt; de még élénkebb, a mint társam oldalbalökve az erdő felé mutatott, hol a szélső fák körül, néhány elefánt már tördelte az apróbb ágakat, s evegette a leveleket. — Néhány közülök többször felénk indult, de ismét visszamentek; míg végre valamennyien, a már általok készített járt úton, egyik a másik után a legnagyobb biztosság érzetében a tó felé közeledtek s abba be is mentek; az erdő szélén aztán újak érkezének legelészve, s köztök néhány bival*) és szarvas is.

A tó túlsó partján álló társaink már lőhettek volna több állatra, de megígérték, hogy az első lövést nekem engedik, minthogy én sem bivalent sem elefántot még nem lőttem. Lelkemre kötötték azonban, hogy az első alkalmat ne mulasz-

*) Bos cavifrons.

szám el, hogy besötétedés előtt még ők is lövéshez férközhessenek. De hozzám 100 lépésnyinél közelebb elefánt egy sem jött, az angolok pedig határozottan tanácsolták, hogy 25—30 lépésnél távolabbra semmi esetben se löjék. Végre a túlsó parton állt társaink, úgy látszik, az únalmas szűnyogokat elűnták, mert egyikök elkiáltotta magát stentori hangon: „Look out old fellows, there they go!“ *) A kiáltás értelme csak anticipálta a mi történt, mert az elefántok s bivalok csak e hangokra kezdtek megrémülten felénk közeledni; épen előttünk s körülünk gázoltak ki a mocsárból, s az erdő felé iparkodtak. E közben egy szép elefánt-bikát terítettem le, társam szintén egy jókora elefántot, közösen pedig egy fiatal bivalent is löttünk.

A négy lövésre az állatok megrémülten futottak szét minden irányban; a legtöbb az erdő felé rohant vissza; néhány mellettünk törtetett át a falu felé; míg ismét néhány a tavon gázolt s úszott keresztül. Ezekre túlsó barátaink nyitottak sortüzet, azonban egyet sem ejtettek el, ekkor már sötétedni kezdvén, noha kétségkívül többet megsebeztek.

Én ugyan azt tartom, hogy minden nagy vadat szíven löni legjobb s legbiztosabb; de az angolok, az elefántot mindig homlokba vagy a szemgödörbe lövik — rövid távolságra. Azt mondják: ily lövés legbiztosabb, mert még azon esetben is, ha a golyó az agyvelőbe nem fúrná be magát. (mi rögtöni halált okoz) a homlokon s a velő szerkezetén oly csapást idéz elő, hogy az állat önkívületbe jöve lerogyik, mielőtt tehát magához jöhetne, ha szükséges, újra lehet löni. Ezt hallottam mindenkitől, s olvastam is mindenütt, minélfogva tehát én is, e tapasztaláshoz alkalmazva magam, homlokba céloztam a kiszemelt áldozatra, mely legfőlebb 15 lépésnyire volt tőlem; s a mint a puska eldurant, csaknem abban a pillanatban rogyott össze az idéetlen hústömög.

A tiszték reggel is elmentek lesre, egy másik vízmedenczéhez, s épen a mint én a romokhoz indultam, már megérkeztek; három szarvast lőttek, egyebet nem is láttak.

Szemlémet a tegnapi elhagyott helyen folytatva, legelőször is a Lanka Ramaya-templomot néztem meg, mely türhető épségben van ugyan, de egyáltalában semmi érdeke

*) Vigyázatok, épen ott járnak.

nincs. Ettől éjszakra a Jayta Wanarama *) van, melyet Maha Sen építtetett 330-ban, s még ma is közel 280 láb magas, s alapjától tetejéig zöld növényzettel van borítva, közben százados nagy fák is. E dagoba tömör építészetű kőanyag valóban csodálatra méltó. Átmérője 360, magassága 280 láb, s így a félkörű dom kötartalma, s a terrace anyaga, az angolok becslése szerint nem keveseb 20 millió köblábnál, s Tourner **) kiszámította, hogy korunk könnyű építési rendszere mellett is, jelenleg ily épület előállítására legalább 500 kőművesre volna szükség, hogy 7 év alatt elkészítsék, s legalább egy millió font sterlingbe kerülne. A rá fordított téglából s kőből 8000 házat lehetne építeni, melyek mindegyike 20 láb homlokzattal bírna, s e 8000 ház, 30 — 1/2 mérföldes — utcát képezhetne; vagy lehetne ez anyagból 10 láb magas 1 láb vastag falat építeni, mely Londontól Edinburgig érne. Ez aztán Angol-minúcia, de bizonyosan meggyőző argumentum, s az épület nagyságát könnyen lehet belőle elképzelni.

Ilyenek a templomok s dagobák Anarajapurában; építkezések, melyeknek nagyszerűségét, s a rájuk halmozott munkaerő s költség csodásságát, de egyúttal haszontalanságát is, még az egyiptomi pyramisok is alig múlják fölül. Egyik király a másikat akarta felülmúlni gyermekes vetélykedéssel; nagyobb s roppantabbat épített mindegyik elődénél. Az épületeknek egyáltalán semmi haszna vagy gyakorlati célja nem volt, mint talán az építő emlékezetének megörökítése. Ezt némileg el is érték általok; mert még jelenlegi bomladozó állapotukban is — daczolnak enyészettel, diadalmaskodnak az idő vasfoga ellen: 20—25 századnak történetét regélik a bámuló idegennek.

Sok-sok mérföld távolságban Anarajapura közelében, az egész föld színe, még a rengeteg erdők is borítva vannak e csodálatos város romjaival, néhol holdakra menő terület egészen vörös a szétmállott téglák porától; mindenféle csak bival- s elefánt-fejeket, sarcophágokat, csodás emberi s állatalakokat, s minden képzelhető szobrokat lát az ember; erdőben is, hol egyáltalán nem is gyanítaná; legsudálatosb

*) A Mahawanso ezt Jeta Wahno néven említi.

**) *The Sacred city of the Singhalese.*

azonban a faragott oszlopok sokasága mindenütt, melyek ezrével számlálhatók.

Átmentem lóháton a pár mérföldre levő Mihintala nevezetű faluba is, hol szintén számtalan kisebb-nagyobb rom van, egészen összeköttetésben az anarajapurai romokkal. Itten egyik fő látni való az Aukane Wihara, hol, függélyes gránit-falból, 50 láb magas Buddha-szobor van kivágva, a szobor háta mögött pedig a sziklát annyira kivájták, hogy a szobor a fal előtt szabadon áll, s csak a szobrot talapzat és ernyőként borító gránit-fal mutatja, hogy: egy és ugyanazon darab szikla az egész. Mennyi munkába kerülhetett e feladat megoldása azon korban, midőn még czélszerű szerszámok sem voltak. — Ugyane templomban, mely részben sziklába van vájva, s a paplakok némelyike is barlangszerű, számtalan faragványt láthatni kőben, úgymint tick-fában, melyek az egykori szingálok házi életét úgy, mint művészetét bőségesen feltárják. Különösen szembeötlők a faragványok, a Krisztus előtti időkből, melyek egyházi s hadi dobosokat ábrázolnak, s melyek sokban hasonlítanak a régi egyptomi dobosokhoz, a mint ezeket ábrázolva feltűntetik. Gyönyörű homokkő, sőt gránit és tick oszlopok is láthatók itt, s nagyon különös, hogy csaknem mindegyik nyolcz szögletű, igen karesú, s fejezete gyönyörű dombor-arabesekkel díszítve. A szent lúd szintén több példányban látható, nemcsak faragva, de falfestésben is, s nagyon hasonlít a burmai császárság szent lúdjához, csakhogy karesúbb. — Látni aztán hordárokat, kik vállaikról póznán függő súlyt tartanak, ezek mind szétterjesztett lábakkal és kezekkel vannak ábrázolva, s a szemlélőt szintén az egyptomiak ilyféle alakjaira emlékeztetik; s épen így a nyilasok is, a kik guggoló, hátradőlt helyzetben vannak festve s faragva. A legnevezetesebb azonban e kolostornál egy karesú, magas dagoba, melynek tetejére gyémántozott hegyű bronz nyárs van helyezve. E dagoba K. u. 234-ben építettett, még pedig *Mahawanso* szavai szerint a czélből, hogy „a körülte levő szent épületeket villámcsapások ellen védje.“

Kétséget nem szenved, hogy Ceylonban a legkorábbi cultus-hely Mihintala volt. A sziklás hegy egészen elszigetelt, s mintha csak valaki oda tette volna, úgy áll egymagában a rónavidék közepén, majdnem 1000' magasságra felnyúlva.

A hegy tetején (hová azonban nem mentem föl) egy jó karban levő templom áll, neve Ambustella, s ide a rónáról kőlépcsőzet vezet föl, mely részint a természetes sziklából van faragva, részint kőből beleillesztve. Ez is óriási munka, s lehetetlen nem bámulni példátlan türelmét s kitartását az embereknek, a kik létrehozták. Ezernél több lépcső vezet föl a hegycsúcs legmagasb pontjáig, s a lépcsők mindkét oldalát faragott elefántok, bivalok, lovak s lúdak szegélyzik, melyek közül még igen sok ép állapotban látható. A 200-ik lépcsőnél a fölmenetet terrasse töri meg s erről egy a sziklába vájt *Etwihara* nevezetű templomba lehet bemenni, hol egy szentélyben Buddha homlokáról egyetlen szürke hajszál tizennyolcz század óta őriztetik. A *Mahawanso* említi, hogy Baatija Kaja király, midőn e templom elkészült, egész belsejét gyöngyökkel s drágakövekkel ékesített szőnyeggel boríttatta be, s az egész lépcsőt szőnyeggel húzatta be, hogy a zarándokok lábaikkal a köveket ne érintsék. A templom oldalán számos Sanskrit Páli felírás látható, melyek a különféle uralkodók bőkezű ajándékait jelzik. Jelenleg azonban mindezek nem léteznek már, sőt a Buddha-hajszál is (melynek eredete különben sem bizonyos) egyszerű tickfa-ládácskában őriztetik, s néhány apró értéktelen gyönggyel van csak a szekrény ékesítve.

Egész kirándulásom alatt, a romok közvetlen közelében is számos vadállatot láttam, miből magam is meggyőződtem, hogy itt még példátlan nagy mennyiségben tanyáznak. Több bivalt láttam árnyékos helyeken legelni, számtalan szarvast ugrasztottam föl, a mint toronyirányt a bokros helyeken keresztül lovagoltam; Mihintalánál, egy mocsáros vízmedenczében, reggel 9 órakor, négy elefántot is láttam, melyek, mihelyt észrevettek, a kerekeket gyorsan megoldták. Egyébiránt biztosságban ott maradhattak volna, mert puska nem volt velem, csak egy revolver.

Részint leírván, részint megemlítvén imént azon szám nélküli templomok és dagobák romjait, melyek e vidéket elborítják, a szó szoros értelmében önkénytelenül is azon kérdés merül föl, mennyi pap kellett egykor e roppant mérvű vallásos intézetek fentartására s kezelésére? E kérdésre a választ több okiratban és egykorú leírásban *) megta-

*) Fa Hian: *Les hommes de leur maisons.* — *Kajaratnakári, Kajaváli és Mahawanso.* — Hardy: *Eastern Monachism.* ch. XIII.

láljuk, sőt a buddhista papság első szerkezetét s koronkénti fejlődését is.

Gotama Buddha már életében intézkedett a papságról, sőt azt is elrendelte, hogy egy papnak 12 arasz hosszúságú s 7 arasz szélességű cella építtessék; csak egyetlen egy ruhája legyen; nőtlenséget fogadjon s alamizsnából éljen. E szabályt minden buddhista országban pontosan követték, így Ceylonban is; de utóbb nagyobb kolostorok épültek s kissé több kényelemben is részeltettek a papok, különösen olyanok, kik egyes templomokban mint plébánosok helyeztettek el. A templomok a szertartási költségek fődözhetőse céljából nagy javadalmakkal láttattak el, de magoknak a papoknak vagyonnal bírni soha sem volt megengedve, sőt egy reverendánál többet sem volt nekik szerezni szabad, a rajtok levőt mindaddig kellett viselniök, míg piszkos lett s csak aztán kaptak újat.

A koldulás- és alamizsnából élösködés pedig oly annyira elengedhetetlen szabálylyá nőtte ki magát, hogy a környékbeli papok mindennap a ceyloni királyok udvarában ebédeltek, néha ezernél is több. A *Mahawanso* gyakran említi, hogy ünnepélyes alkalmakkor a király személyesen szolgált föl nekik, hogy népének ez által példát adjon, hogy a papokat élelmezni kötelesség.

Jelenleg egész Ceylonban 4000 buddhista papnál több alig van. Azonban alig volt vagy van az ismert világon bálványimádási rendszer, melynél annyi pap alkalmaztatott volna, mint épen e minden szenvedélyesség nélküli egyszerű buddhaismusnál. Fa Hian a negyedik században útazott Ceylonban, s azt mondja, akkor 60,000 pap volt a szigeten, hogy az anarajapurai egyik templomban 3000, a másikban 2000 pap segédkezett. Ez állítást a *Mahawanso* is eléggé megerősíti.

Második este ismét kimentünk mind a négyen lesbe, de egészen más vízmedenczéhez s egészen más irányban. Ha egy helyütt az ember lövöldözött s állatokat agyon is lött, oda néhány napig nem igen mennek, azután azonban lassankint ismét odaszoknak, ha látják, hogy a veszedelem elmúlt.

Ezúttal oly medenczéhez mentünk, melybe az erdőaljból ér csergedezett, s tehát a víz aránylag tiszta s iható volt. A vadállatok is tudni látszottak ezt, mert bár, midőn a helyszínére érkeztünk, még öt óra alig múlt, már is több bival

fürdött a tóban, s két elefánt is legelészett partján. Probáltuk, de nem tudtuk őket megcserkelni, zimatot vettek s elügettek az erdőség felé.

A mint helyet keresve föl s alá járkáltunk a tóparton, csaknem minden lépten kisebb-nagyobb krokodilusok *) ugráltak be a gazos partról a tóba, annyi volt s épen úgy ugráltak, mint néha reggel vagy este, ha árok mellett járunk, minden lépten-nyomon békák ugrálnak előlünk a vízbe. A krokodilusokkal már évek igen hosszú sora óta lévén ismeretségben, tudom, hogy tőlök mitsem kell tartani, gyáva, félnék állatok, s a mi csodálatost professorok beszélnek felőlök, mind csak mese. Soha egyetlen constatált tényt sem deríthettem ki a hely színén, melyben igazolhatnák, hogy akár, krokodilus, akár alligátor embert megtámadott vagy bántott volna valaha. A Lauria folyón Mexikóban sokszor órákig néztem, a mint asszonyok övig állva a vízben, mostak, míg a krokodilusok közöttük úszkáltak; magam pedig Louisiánában és Alabámában nem egyszer vettem el erővel alligátortól a vízi madarat, melyet lőttem, de melylyel amaz tovaszaladt a sekély vízben, a nélkül, hogy valaha kísérletet tettek volna ellentállásra.

Állásunkat társammal még el sem foglaltuk, midőn a túlsó oldalon lövést hallottunk, ott már találtak szarvast, s meg is lőtték. Nemsokára felénk is két elefánt közeledett, két félig kinőtt példány, alig tíz lépésre tőlünk akartak lemenni a tóba. Boyton füttyentett, az elefántok felénk fordultak, s mintha csak egyetlen puska sült volna el, oly egyszerre terítettük le mind kettőt. Ha villám csap is le, nem végezhetne volna öldöklő munkáját tökéletesebben.

Elefánt ez este nem jött le több a tóhoz, az erdőszélen azonban többet láttunk legelészni, némelyik fele-útig jött el, aztán ormányát fölemelve szaglálódzott és sebes ügetésben társaihoz visszafutott. Jobbnak tartották bevárni a sötétséget. Azonban különféle fajú szarvas, bival, róka-féle állatok, sőt néhány sakáll **) is jött hozzánk; én egy bivalt lőttem, de ellubiczkolt a kákában isten tudja hová; bizonyosan a krokodilusoknak lett martaléka; társam szintén lőtt egy kis szarvast, s a túlsó parton még egy második szarvast is lőttek. Egy

*) *Crocodylus biporcatus* és *C. palustris*.

**) *Canis aureus*.

sakállt azonban csúfosan elhibáztam, rá dupláztam 15 lépésről, de mindig magasan löttem fölötte; társam szintén ily csúfosan egy bivalt hibázott el, ennek, az igaz, csak feje tetejét lehetett látni a gazban.

Arra gondolva, mennyi nagy vadat láttam ott mind két nap, azt kelle hinni, hogy azokat nagy mennyiségben lehetne elejteni. Ez azonban tévedés; mert a tiszték mondták, hogy itt hónapok óta nem vadászott senki, s azért jöttek úgy össze az állatok; ha azonban a vadászatot folytatják, mindennap kevesebb lesz a vad, egy hét alatt elpusztúlnak a vidékről mind, oly helyre menekülvén, hol nyugalomban, békében élhetnek. Azonban az is igaz, hogy a vadász ott is fölkeresheti őket, mert messze nem távoznak, legfőlebb néhány mérföldnyire, aztán pedig ismét visszajönek.

Az elefántvadászat, vagyis inkább az elefánt-lövöldözés — mennyiben a sport a vadászmulatságban kitartást és bátorságot fejez ki — nem igen nevezhető szerintem sportnak. Nem is igen kell ehhez valami kitűnő célzási ügyesség; az ember csak végig néz a fegyver csövén, óriási fejére pattant a szerencsétlen baromnak, s a rengetegek fejedelme el van ejtve. Ezt minden vasárnapi vadász megteheti, épen úgy, mint a legjobb sportsman. Igazolja ezt azon óriási mennyiségű elefánt, melyet csaknem fél század óta Ceylonban elejtettek, a nélkül, hogy e közben bárkinek valami jelentékeny baja történt volna; pedig sokszor történt az is, hogy egy vagy két ember nyílt mezőn egész csorda elefántra lövöldözött.

Noha — mint előbb már említettem — egyes angol katonatisztek ezer, sőt sokkal több elefántot is löttek, s noha a kormány 1851-ben 3000 elejtett elefántért fizetett jutalmat, 1862-ben pedig egyedül Galle és Hambaugtotte déli tartományokban 2000 bőrt jutalmazott, s noha ezenkívül sok ezer Indiába is szállítottott élve: e mérsárlás közepette is van e hitvány sportnak jellege Ceylonban, mely azt lényegesen megkülönbözteti, sőt épen igen előnyösen különbözteti meg azon nagyban történő mérsárlásoktól, melyek utóbbi időkben a délafrikai elefántvadászatokon elkövették.

A ceyloni szokás szerint ugyanis az elefánt homlokon, szem körül, halántékba vagy ormánya fölött lövetik, ezek mind oly helyek, melyek sértése az állatnak multhatatlanul halálát okozza, s 100 eset közül 99-ben el lehet mondani,

egyetlen egy golyó elégséges az állat életének kioltására. Ezzel ellentétben az embernek csaknem hajaszála borzad, Cumming Gordonnak s a hozzá hasonló barbároknak délafrikai elefántvadászatai leírását olvasva, kik hason csúszva közelítik meg az elefántot hátulról s robbanó golyókkal lövöldözik teste azon részeit, hol halálos seb nem is ejthető,*) s végtelen kínokat okoznak az állatnak.

A ceyloni elefánt-lövöldözés leíratott már angol hírlapokban s folyóiratokban, valamint önálló utazási munkákban is; de ha ezeket forgatjuk, az állat életmódjára s szokásaira vonatkozó adatokat bennök hiába keresnök; egyebet nem igen találhatni ott, mint graphikus leírását az öldöklési tényeknek, s néha a nagy veszedelmet is, melyben a vadállattal szemközt forogtak, akként tüntetve azt gyakran az olvasó elé, mintha az elefánt isten tudja mily vad, vérengző, sőt boszúálló állat lenne.

Mind e czímek kétségkívül csak azon *betyár*-elefántokra alkalmazhatók, azon úgy nevezett „falu rozsaszaira“, melyek a csordából kiválva s egyedül kóborolva,**) magoknak sokszor mindenféle bolondságot megengednek, mint például nálunk a kóbor bikák. Ily kóbor elefántok száma azonban igen csekély, ezek közt egy-egy található. Azt állítani, hogy az elefánt elbújva leskelődik a közelgő emberre s vérét szomjazva megtámadja s széttapossa: leggyöngédebben szólva, gyermekes állítás, mely talán csak azért bocsáttatik szélnek,

---

*) Cumming Gordon egy elefántot hátulról lőtt meg s üldözöbe vette, a sánta elefánt nem sokára nagy fához dülleszkedett s fájdalmasan bögött. Gordon eléje leült s kávéját főzve, észlelte az állat fájdalmait. Aztán további hőstetteit ekként folytatja: „sokáig figyelvén, elhatároztam végre, hogy próbát teszek sebezhető helyein. Egészen közelébe menve, számos lövést tettem oldalába, nyakába, lapoczkájába s fejébe. A három csak fejét mozgatta és sebhelyeit szívogatta orrmányával, meddig elérhető. Aztán, boszankodva, hogy oly sokáig él, másik oldalán kezdtem lövöldözni rá, s hollandi puskámból bal vállába s nyakába hat golyót lőttem, úgy szintén oldalába s hasába is hat golyót bocsátottam. Ekkor aztán nagy könyvek gördültek szemeiből, melyek hol bezáródtak, hol felnyíltak. Az elefánt végre reszketni kezdett egész testében, aztán görcsöket kapva s oldalára rogyva, kimúlt“. Ne kérdeznök: vajon melyik volt a nagyobb barom kettejük közül?

***) Az angolok az ily kóbor elefántot *rogue*, a szingálok *hora allia* néven ismerik.

hogy az elefánt leterítése annál nagyobb fegyverténynek, bátorságnak s hősiességnek tűnjék, pedig bizony ebben se fegyvertény, se bátorság, se hősiesség nincs.

A vadászok alkalmi kegyetlensége óvatosságra tanította s vigyázóvá tette az elefántot, de ez is csak védelmi óvatosságból áll, s inkább rettegés és félelem jelenségeit tapasztaljuk nálok, ha meglegjük, mint támadási hajlamot.

Egyes utazók igen ritkán is találkoznak Ceylonban elefántokkal, hacsak korán reggel s későn este nem, midőn épen vízre mennek vagy vízről jönnek, s ha esetleg nappal csordára bukkanik az ember, ily csorda sem lép föl támadóan, hanem ha lehet megszökik, ha pedig nem lehet, megállván, egyes példányok lábaikkal topogatnak, s ez az egész demonstratió, ha az ember útjokból ilyenkor kitér: örülnek az elefántok s eszök ágában sincs követniök az embert.

Cserkészvadászok, kik egyenesen keresésökre indulnak, szintén oly helyzetben szokták az elefántokat találni, mely az elhíresztelt vérengzési hajlammal egyáltalán összeférhetetlen. Ha békében hagyatnak, magokviselete félénkséget s szelidséget tanúsít, s minden léptök lustaságot és közönyt árul el; mi valószínűleg nemcsak a nagy hőség miatt történik, hanem leginkább azért, mert az egész éjet fürdés és multság közt töltvén, keveset aludtak. Ily nappali meglepetések alkalmával ugyanis néhány közülök legelész s tördeli a gyöngye ágakat; mások lomhán legyeznek magokat leveles ágakkal; míg ismét mások állva vagy fekvé alusznak; a borjúk pedig ide s tova futkosnak a csorda közt, mint az ártatlan együgyűség symbolumai, a békesség s megfontoló komolyság közt.

Csaknem minden elefánt mozgatja valamely tagját, ha nyugszik. Némelyik fejét hajtogatja körben, vagy az egyik oldalról a másikra. Némelyik lábát lóbálja előre hátra, míg mások nyakukat csapdossák óriási füleikkel s ide oda mozgatják testeiket. Vannak olyanok is, melyek térdeiket meghajtva lebuknak s ismét fölegyenesednek órákig folyvást. Mindezt magam is tapasztaltam Colombóban, de vadászok szerint, ez a vad elefántoknak is elmaradhatatlan szokásuk; mert, ha nappal az erdők mélyében meglepetnek: mindig van köztök számos példány, mely tagjait a mondott módon lóbálja vagy mozgatja; sőt, miként Tennent beszéli, a vad elefántok fogás közben is, a mint a *korálba* kényszerítették, a jelenet

rendkívüli izgatottsága közben, többen sarokba szoríttatva, lábaikat folyvást lóbálták.

Úgy látszik, az is egészen constatált tény, hogy az elefánt a magányt szeretvén, a zajt, s emberek betolakodását egyáltalán gyűlöli. Az ember közeledését nem szemeivel veszi észre, (látó érzéke nem valami kitünő; de a sűrű erdőben különben sem láthatna messzire;) az ellenség közeledését finom szaglásával, s még finomabb halló érzékével fedezi föl; az egész csorda aztán tovább áll, az erdőség még mélyebb s rejtettebb helyiségeibe. Különben ha a támadás több oldalról közeledik, az is megtörténik, hogy az elefánt helyben marad, s ilyenkor csodával határos, miként tudja magát, óriási testalkatának daczára elrejtteni. A hajtók sokszor fel alá járnak mellette néha pár lépés távolságban, s az elefánt még sem kel föl. Sokszor csaknem lába között vannak már a hajtók, midőn a levelek közül, kivillogó kis szemeiket észreveszik; ilyenkor aztán látván, hogy fölfedeztetett — az önfentartás hatalmas ösztöne alatt, s a nélkül, hogy figyelembe venné, a legnagyobb veszély hol van: tova ront, s úgy letapossa a sűrűséget, mintha locomotivet szalasztottak volna rajta keresztül.

Ha nyílt téren, például réten, *patánán* vagy rizsföldön lepetnek meg több oldalról, s menekvésök nem igen biztos: a csorda rendesen zavarba jő, tétováz a teendők fölött, s néhány jelentéktelen mozdulat után csapatba futván össze, rémülten tekint a közelgő ellenségre. Aztán egypár bika közülök kiválván, előlép, lábaival dobog, s bög, de mindezen demonstrációnak daczára, az első lövésre megfutnak. Vannak azonban egyes esetek, midőn az ily előre lépő bikák, különösen ha megsebeztek: már a vadászt is megtámadták, s feldöntötték. De oly annyira szokatlan náluk a támadás, s oly ügyetlenek erejük fölhasználásában, hogy nem volt még Ceylonban eset, hogy támadójukat, ha egészen lefegyverzetten hatalmukba esett is, megölték volna. Lábuk egy nyomása, ormányuk egy csapása, vagy agyarok egy szúrása az elégségesnél is több lenne, hogy az ellenséget megöljék, mégis a hatalmukba került vadászok $\frac{3}{4}$ része úgy szólván épen menekül meg, míg alig $\frac{1}{4}$ részök szenved kisebb-nagyobb sérüléseket. Oly biztosan számít minden vadász az elefánt tehetetlenségére, hogy nyílt helyen is 15—20 lépésnyiig közeledik véle szemközt, honnan kétszer löni is elég idő van, s ha

a vadász siker nélkül lőtt is, megszaladhat; ha pedig elesik, vagy az utána iramodó elefánt feldönti, tudja: hogy az állat őt köröskörül szájalommal megnézegetve, ormányával kissé meghentergeti, hogy aztán fejedelmi megvetéssel ott hagyja, s kövesse a csordát.

Az elefántnak folytonos lövése Ceylonban leginkább mulatságból s pusztító sportból történik; mert az e célból elejtett példányok kétszeresen fölülmúlják a kormányi jutalom miatt lőtt példányok számát; pedig a ceyloni elefántok közt igen kevés az agyaras példány; ilyen a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, s ekként lövésök egyáltalán haszontalan. A húst semmi célra sem lehet használni; ott hagyják a rothadásnak, hogy a vidék tiszta légkörét megfertőztesse. A bőrt Ceylonban szintén nem tudták még eddigelé kikészíteni, s talán egyedül a nyelv az, mit a vadászok megesznek, de ez is — általános monda szerint — kemény s közel sem oly jó, mint a házi marháké. Az elefánt fogát néhány gallei mór szétfürészeli, s kés- vagy villanyeleket készít belőle; ez étkezési szerszámok is inkább különöseks, mint szépek, s nagy hidegben repednek, de azért kapósak; mindenki vásárol ilyest, ki Galléban megfordúl.

Annyit beszélvén már a ceyloni elefántokról, nem lesz talán fölösleges, ha Tennent egy szép leírását is ide igtatom, melyben elbeszéli, hogyan fogják Ceylonban elevenen az elefántokat.

XANTUS JÁNOS.

VIII.

Tennent 1855—65 közt a ceyloni kormány végrehajtó hatalmának egyik tagja lévén, több elefánt-fogásnál személyesen jelen volt, s ezek egyikét, a Kornegalle szomszédságában a Kimbul-folyó mellett rendeztet, következő — szerfölött érdekes módon — írja le: *)

Mindaddig, míg az elefántok, a belföldi királyok, királyi hercegek s templomok számára, melyek díszmeneteiben nagy szerepet játszottak, kis számban fogdosattak, ily fogdosás betanított nőstény csal-elefántok segítségével történt, s oly emberek ügyessége, bátorsága és fufangossága segítségével, kik e mesterséget századok óta apáról fiúra s unokára úzták, s az országban külön kasztot is képeztek. Midőn azonban az európai hódítók megérkezvén, az előnyöket felfogták, melyeket a hatalmas, erős, okos és fölötte tanulékony állatok erdőtisztítás, útkészítés s általán minden közmunka véghezvitelénél nyújthatnak: a portugallok s utánok a hollandok is nagy mérvben szervezték az elefántfogdosást; kormányköltségen nagyszerű kerítések emeltettek, melyekben gyakran egy hajtásra több száz elefánt elfogatott s biztosított.

Mindkét fogdosásmódnál a siker egyedül attól függ,

---

*) *An account of the Capture of Elephants in Ceylon*, by E. Tennent. London, 1859.

Elephant

mennyire ügyesek a fogdosók, a vad elefántnak tapasztalatlanságát s rettegését előnyökre felhasználni; mert minden kísérlet megghiúsulna, ha valaki közönséges erőszakkal akarná megfékezni az oly hatalmas, erős állatot, mint épen az elefánt.

Azon emberek, kik foglalkozásukra nézve elefántfogók, s kik *panikeáknak* neveztetnek, a szigetnek éjszaki s éjszakeleti részeiben levő mór-falukban laknak; már sok évszázad óta falvaikba vezették mindig a fogott elefántokat, melyeket aztán a mórok félig-meddig megszelidítvén, alkalmilag Indiába szállították az ottani számos uralkodó számára, kiknek udvari fényét az elefántok régi idők óta különösen emelték.

A *panikeák* ügyessége az elefántok megkeresése- s üldözésében csaknem csodaszzerű, s azért szolgálataikat európai sportsmanok mai napság is sokszor felhasználják, ha a rengetegben vadásznak. Oly ügyesek ők, hogy csaknem a vadászeb szagláló tehetségét kell náluk föltételeznünk, mert az elefánt nyomait egyenes irányban, hegyen, völgyön keresztül üldözik; hogy az állat merre ment, száraz gaz tetején is meglátják, vagy az erdőben, száraz leveleken is fölfedezik nyomait, hol magunkfélék egyáltalán mitsem látnának. Ha a nyomot néha elvesztik, körbenjárnak mint a vizsla, vagy a kopó, s a tévesztett nyomot okvetetlenül újra felfogván, azt újult erővel s kitartással üldözik.

Ha az elefántot beérik, bátorságok ép oly nagy, mint előbb üldözési s kémlési ügyességek volt. Ha a vadásznak, kinek szolgálatában állanak, ügyességében bíznak: egyenest az elefánthoz futva annak hátúljára egyet tenyerökkel csapnak; ilyenkor az állat megfordul, s szemközt fogadja a golyót.

A *panikeák* a félelmet egyáltalán nem ismerik; sőt vakmerőségek annyira megyen, hogy ketten, (minden egyéb segítség nélkül), a legnagyobb elefántot is elfogni megkísérik. Egyetlen eszközök a bivalyörből font kötél, s föladatuk abból áll, hogy ezzel az elefántnak egyik hátulsó lábát meghurkolhassák, Ezt úgy érhetik el, ha az állatot, a mint maga is mozgásban van, folyvást nyomon követik, vagy, midőn az állat pihen, s hol egyik hol másik lábát fölemeli s lóbálja, ha hason csúszva melléje lopódnak. Néha akként is czélt érnek, ha az elefántnak megszokott gyalogútjára hurkot vetve, azt levelekkel betakarják, s midőn aztán az állat bele

lép, a fán leskelődő panikeá a hurkot, melynek vége akkor már a fának derekához van erősítve, meghúzza. Az első meglepetésben, aztán a fa alatt lesben álló másik ember az elefántnak másik lábát is meghurkolja, s ekként két oldalról a földhöz csavarják, midőn a küzdelemben már kifáradt. A panikeák ekkor a fogoly közelében levélszint építenek magoknak, hol élénk tüzet tartanak folyton, mitől az állat nagyon fél, sokszor nedves gazzal füstöt is élesztvén, mit az elefánt épen ki nem állhat. Így foly ez éjjel-nappal, míg csak a szegény állat meg nem szelidül. A szomjúság elfogadni kényszeríti ellenségeitől a vizet; aztán éheznek; s eledelt is kénytelen elfogadni tőlök; végre megszokja őket; látja, hogy élete tőlök függ; megadja tehát magát, s aztán elvezetik; de még mindig kötve s többnyire szelid elefántok közt.

A panikea egyetlen ténye sem múlja föl azon vakmerő bátorságot, melyet akkor fejtenek ki, midőn ily félig vad, elkínzott elefántot falujukba, sőt néha hajókhoz, a tengerpartra is elvezetnek. Ilyenkor az állat még sokkal mérgeesebb, mint hogy ellenségét hátán ülni engedné, s még annyira sem szelid, hogy erővel vezetni vagy hajtani lehetne. Ilyenkor vagy ingerlik, s ez által azon útba terelik, melyre óhajtják, vagy élelemmel s vízzel csalogatják előre.

Egyes elefánt meghurkolása s megszelidítése már magában is szép dolog az igaz, s fényesen igazolja az ember fensőbbiségét s hatalmát, melylyel a világnak minden teremtményén uralkodik. Azonban mindez nem is hasonlítható azon vakmerő bátorsághoz, melyet a panikeák kifejtenek s tanúsítanak, midőn *korálba* hajtott több száz dühös elefánt van együtt, s ezek közé kell menniök, s ezeket kell egymásután meghurkolniok.

Ezt úgy tehetni csak érthetővé, ha ily korál-fogást, milyent pár év előtt Kornegalle mellett láttam, elejétől végig elbeszélek. A közlekedési osztály mérnökkara ugyanis elefánt-fogásra készülteket tett, hogy a colombói elefánttelepet szokás szerint új állatokkal elláthassa. Maga a kormányzó, valamint számos más főtisztviselő is részt vettek családjakkal a kirándulásban; mi férfiak lóháton indultunk, a hölgyeket palankinokban szállították hordárok. Még apró gyermekeinket is elvittük, kiket hordárok puttonyok- és kosarakban czipeltek hátaikon, fejkük fölött pedig

pálmalevelekből ernyő volt készítve, hogy a nap heve ellen védve legyenek.

Nyolcz órai lovaglás után a Kimbul folyóhoz érve, a számunkra rögtönzött házak előtt szállottunk le, épen a korál közvetlen szomszédságában. A férfiak számára külön ház volt építve; s külön másik, a hölgyek számára. Külön, nagy étkező terem, valamint konyha, istálló s cselédépületek is voltak berendezve, valamennyi a nap heve s zivatar ellen egyenlőn biztosítva, erős építése s czitromgazból font vastag teteje által.

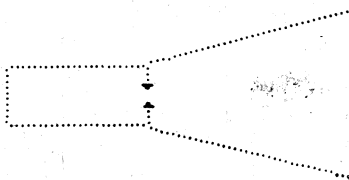
Az elefánt-fogás hajdan kényszermunka útján történt, ez is a feudális szolgálmányok közé tartozott. Azonban ezen igazságtalan kényszermunkát Earl Ripon már 1832-ben megszüntette, minek következése az lett, hogy míg az előtt erőnek erejével is alig lehetett pár ezer embert összefogdosni, hogy elefántot hajtsanak; ma már ezrével kell visszaküldeni az embert, mert a nép oly mulatságnak tartja az ily vadászatot, hogy ingyen, önszántából, önkénytesül jelenik meg (sokszor 20—25 ezer is), s minél tovább tart a vadászat, annál inkább ki van elégítve. A kormány egyedül a vadászat körül fölmerülő tényleges pénzkadásokat fődözi, ilyenek: a kötelek, lánzsák, fegyverek, dobok, sípok, löpor, s több effélék; valamint a mesteremberek munkája is a szükséges épületeknél.

A vadászat természetesen oly időben tartatik mindig, midőn a nép munkával elfoglalva nincs; azaz: a vetés és aratás közti időben; ilyenkor az elefántfogást mindenki nagy ünnepnek s nagy mulatságnak tekinti, de a népnek anyagi érdeke is járul hozzá, mert az elefántok a rizsültetvényekben még mindig jelentékeny károkat tesznek, a nép tehát örömmel nézi, ha pár száz pusztítóval kevesebb marad a vidéken. Ide járul még az is, hogy a népet a papok a hajtásokban tömeges részvétre szintén lelkesítik, még pedig két érdekből: 1-ör mert az elefántok a szent-ficusokat pusztítják, melyeknek leveleit különösen szeretik; 2-ör mert a kormány a fogott elefántokból mindig ajándékoz néhányat a papságnak, oly templomok számára, melyek elefántokkal még nem bírnának. A falusi bírák s községi előljárók pedig mindig nagyon büszkék arra, hogy ennyi-annyi hajtót hoztak magokkal, s az angol kormány e buzgó előljárókat gyakran kitünteti, ezüst

vagy arany érem ajándékozásával, mit az illetők nyakokra akasztva nagy büszkén viselnek. Ekként az ünnepélyes mulatságra rendkívüli néptömeg szokott összetódulni, sőt a templomok is elküldik legszebb, betanított elefántjaikat, melyek a fogásnál szintén nagy szerepet játszanak. Az emberek aztán a korál építésén s a házak elkészítésén éjjel-nappal dolgoznak fáradhatatlanul; s mértföldről vágnak a korálhoz ösvényeket minden irányból, míg más sok ezren, hetekkel már a fogás előtt, az erdőt a korál felé hajtani kezdik s éjjelenként nagy tüzeket tartva fenn, ne hogy az elefántok visszatörjenek.

A korál építésénél különös gond arra fordítatik, hogy a bemenetnél a kerítés bokrok közé helyezett, s egyáltalán természetes kinézésű legyen, hogy az állatok minden gyanú nélkül menjenek be. A bokrok a kerítés többi részéről eltávolítatnak, s a fákat csak imitt-amott hagyják meg árnyék-tartóként. A korálban folyóvíznek is kell lenni, hogy az állatok a szelidítés tartama alatt ihassanak s fürödhessenek. A korál kerítéséhez 10—12 hüvelyk vastagságú fák használtatván, 3 láb mélyen veretnek a földbe, s a földszintől 12 láb magasságúak; minden ily karó közt épen annyi hely marad, melyen egy ember nagy nehezen keresztül bújhat. A karókat aztán keresztgerendákkal erősítik meg, ezeket pedig rotáng-fonadékokkal kötik össze, s végül, hogy a kerítés minden eshetőségre tökéletesen biztosított legyen, minden két-három öl távolságra földbe ásott óriási villákkal támasztják meg.

A bekerített terület, melyet ez alkalommal leírni megkísértek, mintegy 800 láb hosszú volt, s fél annyi széles. Egyik végén nyílt bejárás hagyatott oly csapóajtóval, melyet kötelek segédelmével bármely pillanatban el lehetett pontosan zárni. A kapu mindkét szögletétől jobbra s balra közel $\frac{1}{2}$ mértföldre nyúlik tovább a kerítés, és pedig elágazó irányban, mi a bejárásnak ilyen tölcésalakot ad :

A kerítésnek e külső folytatása különös gonddal el volt rejtve bokrok, fák s bozót közt, úgy, hogy egész hosszán át egyáltalán lehetetlen volt meglátni, míg csak az elefánt fejével nem ütközött neki.

A korált álvány fejezte be, mely két óriási fa közt árnyékban állítottatott föl, épen a kerítésnek hosszabb oldala külső közepén. A mintegy 15 láb magas állvány jó ülésekkel láttatott el s ezekből az egész korál minden pontját pontosan be lehetett látni.

Szükségtelen is talán megjegyezmem, hogy az épen leírt korál kerítésének erőssége daczára, egy nagy csorda felnőtt, dühös elefánt egész erejének egyáltalán nem állhatna ellen, a minthogy történt is már eset, midőn az elefánt-csorda az ily kerítést áttörve megmenekült. Azonban számítani mindig lehet — nem a kerítés ellentállására — hanem az elefántok félenkségére s rémültségére, valamint azon körülményre is, hogy az elefánt ilyenkor egyáltalán nincs erejének érzetében, míg a panikeák furfangosságá s vakmerősége határt nem ismer.

Minden készen levén, a hajtók elkezdik munkájukat. A mint már említettem, a hajtás hetekkel előbb kezdődött 20—25 mértföld távolságról, minden irányból; s a kitarítás, melylyel a hajtók ezt véges végig nem csak türelemmel, hanem lelkesedéssel is teljesítik, valóban bámulatos. Az elefántok, tudvalevőleg, nyugalmat, magányt s békét szeretnek; a mint tehát a zajt közeledni hallják, visszavonólnak épen ellenkező irányban, s így minden oldalról a korál felé közelednek. Ezt csak úgy lehet elérni, hogy a hajtók, a hajtás első napjaiban csak annyira zajongnak, mennyire épen elégséges, hogy az elefántokat a kívánt irányba tereljék. Ily módon néhány nap alatt számos csorda tereltetik össze, aránylag oly kis területre, melyet aztán a hajtók tökéletes élő ember-lánczczal övedznek körül. Éjjel aztán körös-körül minden nesz nélkül tüzet élesztenek, nappal pedig a kört minden zaj nélkül kisebbre és kisebbre kerítik, míg végre az elefántok a korálnak közvetlen közelébe nyomatnak.

Ha ilyenkor az állatok gyanúskodván, a visszatérésre mozdulatokat tesznek: rögtön alkalmaztatnak erélyes rendszabályok, hogy a szökés meggátoltassék. Az egész kör vonalán minden 10 lépés távolságra tűz élesztetik s tartatik

fenn éjjel nappal; az egész kör vonalát pedig e célra kirendelt 4—5000 ember kitisztítja, hogy a közlekedés mindenütt gyors, akadály nélküli legyen. Az előljárók ilyenkor éjjel-nappal örököndnek embereiket lelkesítve, nehogy hanyagság következtében, az elefántok megszökése által hetek munkája kárba vesszen. Ily elővigyázat mellett aztán az elefántok minden kitörési kísérlete rögtön meggátolható, mert pillanat alatt bármely fenyegetett ponton a fegyveresek megtízszerezhetők. Ilyenkor az egész bekerített kör, mintegy 3 a. m. hosszúságú, s a két vége a korál kiágazó szárnyaira támaszkodik.

Míg a hajtás idáig jutott el, az előkészületek 30 ezer embernek 6 heti idejébe kerültek. A hajtás épen az napon jutott e stádiumba, melyen mi a hely színére érkezve, helyeinket az állványon elfoglaltuk. A számos szelíd elefánt, melyeket a kormánytelep s a templomok küldtek, hogy ezek is rokonait rabságba ejteni segítsék, körültünk volt kipányvázva. Hír szerint a körben 5 külön csorda volt szorúlva, melyek összes darab-számát a hajtók 140—150-re becsültek. E perczen mind az 5 csorda össze volt már keveredve s az elefántok a hajtók állítása szerint, a folyó mentén volt sűrű bozótban hallgatództak, a kerítésnek közvetlen szomszédságában. Hangot sem lehetett ekkor hallatni, szomszédjához is csak leglassúbb suttogásban beszélt mindenki, sőt a 30 ezer ember is oly mély csendben tartotta magát, hogy jól hallhattuk, midőn az elefántok valamelyike a folyónál ágat leharapott vagy letört.

A mély csend közepett egyszerre lövés dördült el, jeléül a hajtás megkezdésének. Ezt éktelen lárma, dobpergés, sípolás, és lövöldözés követte, az egész kör minden részén. Hogy az elefántok merre vannak: világosan lehetett tudni mindig; a mint ugyanis ide-oda rohanva, valamely ponton menekülni akartak: ily helyütt rémséges lövöldözés, lárma és dobolás támadt, a megrémült állatok pedig mindig vissza tereltettek.

Végre az ágak törése, s a bozót ropogása közeledésüket jelentette, s nemsokára, az egyesült csordák vezére a bozótból az elefántokat alig 20 lépésnyire hozta a nyitott kapuhoz. Pillanat még, s valamennyien berohannak a kapun; — egyszerre azonban megfordulva s visszarontva az erdőbe, a folyó mellett volt menhelyökbe vonultak. A felügyelő, ki a kötele-

ket, a kapu fölött, a fán kezelte, az elefántok visszafordulásának okát jelentvén mondta, hogy a vezér előtt vaddisznók futottak keresztül, tudott dolog pedig általánosan, hogy az elefánt, mire sem haragszik úgy, mint a vaddisznóra. A felügyelő bennünket egyúttal arról is értesített, hogy jelenleg az elefántok annyira izgatottak s dühösek, hogy szerinte jobb volna nem kockáztatni a fogásnak sikerét, hanem békében hagyni estig az állatokat, midőn aztán fáklyák segítségével a sikert kétszerezni fogja s a sötétség is nagyon előnyös lesz.

Napnyugta után a jelenet rendkívül érdekes lett. Az egész nap füstölt tüzek most, a sötétségben, lángvörös fényt árasztottak. A hajtók úgy mint a nézők mély csöndben figyeltek, oly annyira, hogy egyes rovarok dongását is meg lehetett hallani. Egyszerre aztán, dobok pergése és puffogás nyitotta meg a zajt, mibe, minden oldalról puskaropogás vegyült. A tüzekre nagy mennyiségben száraz levelek és gyántás fák rakattak, úgy hogy az egész kör, lángtengernek látszott, kivéve a korál felőli részt, mely készakarva sötétségben és mély csöndben tartatott, s a szegény állatok ez irányba menekültek a kízó rémitő eszközök elől.

Rohamosan törtek a korál felé; a sűrű ropogott, az ágak pedig törtek lábnyomásuk alatt. Néhány pillanat múlva a vezér a kapu elé érkezve, pillanatra megállt, vadul körül nézett, aztán eszeveszetten rohanván be a nyitott kapun, a csorda is utána özönlött.

Ekkor, mintha csak varázsszóra történt volna, a korálnak eddig tökéletes sötétségben tartott mind négy oldala megvilágított fáklyákkal, s nemsokára, tűzrakásokkal is. Az elefántok, először a korlátnak végéig futottak, de a hatalmas kerítés által megállítatván, visszafordultak, hogy arra menjenek ki, merre bejöttek, azonban a kaput ekkor már zárva találták. Rémülésök valóban megható volt; bögték trombitáltak szegények; aztán, sebes vágatva a kerítést körülfutották, de köröskörül látván a lángtengert s a sokezer embert; kétségbeesett támadással a kerítést kitörni megkísérelték, azonban, égő fáklyákkal és lándzsákkal visszaverettek, minden kísérletnél ily fogadtatásban részesülvén.

Néha, csomó bagomolyodva álltak meg, vad csodálkozással s rémüléssel nézegetve minden irányba; aztán, nekiszárgultak egészen más iránynak, mintha csak az jutott volna

eszökbe, hogy arra talán menekülhetnének; de innen is eltereltetvén, visszatértek vesztett reményök helyére a korál közepére.

A jelenet rendkívülisége nemcsak a nézőket érdekelte, hanem érdekelte s pedig igen nagy mértékben a körülünk kipányvázott szelid elefántokat is. A csorda első megjelenésénél már rendkívüli érdekléssel nézegették a jelenetet. Különösen két nagy állat, mely épen előttünk volt kipányvázva, rendkívüli izgatottságba jött, fejét hajtogatva rázta, lábaival pedig topogott s a mint a vad elefántok trombitáltak, folyvást indulni akart. Végre, midőn az elefántok a korálból ki akartak törni, de rémitő zajjal visszaverettek: mindkét szelid elefánt kötelékét széttépve, a kapu felé rontott, a kerítésen be akart törni, de nem tehetvén, az erdőségbe rohant; az egyiket két nap múlva, a másikat pedig csak egy hét múlva sikerült befogni, nöstény elefántok segítségével.

Az elefántok közel egy óra folyásig folyvást új s új kísérleteket tettek a menekülésre, bögvén s trombitálván keservesen, minden visszaveretés után. Ismételve megkísérelték kitörni a kapun is, mintha csak tudták volna, hogy ott, hol bejöttek, ki is lehet menni, de csalódtak, s ilyenkor képzelhetetlen düh s rémület mutatkozott rajtuk. Lassankint azonban kitörési kísérleteikkel kezdtek felhagyni, s aztán csak egyesek mutattak még kitörési hajlamot, végre pedig az egész csorda kimerülve, s rémülten egy helyre húzódott össze, s a borjakat középre fogva a korál közepén minden mozdulat nélkül hallgatódzott.

Az öröket ekkor megkettőztették, s a tüzeket is jól meg rakták, hogy napkelteig minden rendben legyen; különösen a kapura fordított nagy gond.

A hajtásba eredetileg öt külön csorda került, de az elefántok jellemző szokásához képest ezek mind külön jártak a hajtásban, s még ha annak vége felé együtt voltak is, egyáltalán nem keveredtek össze, hanem többnyire mindig különváltan maradtak; így történt, hogy a végső hajtásnál csak az egymás után futott két csorda rohant a korálba; a három utánok következő pedig már nem mehetett be, mert a kaput elzárták, hogy a bentlevőket biztosítsák. A három kívül maradt csorda aztán visszafordulván, a folyó melletti nagy bozótban bújt el. A hajtók, de leginkább felügyelők jól tudták

ezt, s tüstént meg is tettek minden képzelhető intézkedést s elővigyázatot, hogy a kint maradtak ne szökhessenek meg. A hajtók előbbi helyökre rendeltettek, a tüzeket jól meg- rakták s megkettőztették, mi pedig theáztunk s lefeküdtünk a *bungalowokban*.

Minthogy háló-helyiségeink a koráltól alig voltak pár száz lépésnyire: az éj kezdetén álmainkból gyakran óriási lárma s lövöldözés riasztott fel, midőn az elefántok egy-egy váratlan támadást intézván a kerítés és kapu ellen, vissza- tereltettek. Hajnalhasadtakor azonban, midőn a korálhoz lementünk, minden csendes volt már, sőt a tüzek is kialvóban; a fölváltott, kimerült éji örök szanaszét feküdtek a földön, s jóízűen alva horkoltak. A kerítés azonban épen úgy el volt lepve emberekkel, mint éjjel, kik puskákkal, lándzsákkal, dobokkal fegyverezve, fáradhatatlanul álltak helyeiken, minden pillanatban készen a munkára, mely tőlök netalán kívántat- nék. Az elefántok a korálnak közepén álltak csomóban; most már nem mutatkoztak rakonczátlanoknak, hanem inkább nyugodt kimerültség látszott rajtuk; — mind az, mit tapasztaltak s láttak, csodálkozásukat s rettegésüket közönynyé látszott változtatni.

Csak 39 elefánt került a korálba, ezek közül 8 igen nagy, kettő ellenben oly kicsiny, hogy alig lehetett idősbb néhány hónaposnál. A nagyok közül az egyik *rogue* (vagyis kóbor, betyár) volt, s minthogy egyik csordához sem tartozott, megtúrték ugyan közelökben, de közéjük nem bocsátották.

Kívülről ekkor készülteket tettek, hogy a szelid elefán- tokat a vadak összefogdoshatása végett a korálba vezessék. A hurkok is készen voltak, a többiektől messze pedig a *kodiják* foglalkoztak, vagyis a társadalmon kívül álló azon legalacsonyabb kasztbeliek, kik döglött állatok bőreiből köte- leket fonnak, mert ilyesmivel másnak foglalkozni nem szabad; e kodiják napok óta készítették már a hurkokat s köteleket nyers bőrből.

Végre a kapu karóit elzáró keresztgerendák lassan félre húzatván, két nagy szelid elefánt lassan bevonult; mindegyik- nek nyakán hajesárja s egy segédhajesár ült. Nyakukon sok- szorosán font kókusz-kötelekből s nyers bivalybőrből készült rendkívül erős nyakravaló volt alkalmazva, melynek mind- két oldalán a kész hurkok voltak láthatók. Ez elefántokkal

egyszerre s mögöttök elbújva, a hurkolók vezére, vagyis a *kuruvi* mászott négykézláb, rendkívül vágyva, hogy az első elefántot ő hurkolhassa meg, mi mindig jutalommal van összekötve. Állítólag 70 éven felüli száraznak látszó kis emberke volt ez, ki már az utolsó kandyi királyt is szolgálta hasonló minőségben; nyakán két ezüst trombitát hordott, a melyeket bátorsága s kitünő szolgálata elismeréseül uralkodójától kapott. Őt fia követte, kik hasonló hírneves ügyesek voltak, mint az öreg.

Nem kevesebb, mint 16 szelid elefánt volt ez alkalommal rendelkezésünkre, s köztök olyan is, mely csak a múlt évben hurkoltatott, jelenleg pedig már segítette rokonait összefogdosni. A kormány colombói telepéből volt jelen egy óriási elefánt is, mely a hollandokat s az angol kormányt mint csaló elefánt folytonosan több mint száz év óta szolgálta; a másik egy 50—60 éves *Imbi* nevű nőtény elefánt volt, igen hírhedt fogó, s a fogást ép oly gyönyörrel élvezte, mint bármely sportsman. Ezek ketten a korálba lépve, nesztelenül, közönyös egykedvűséggel közeledtek a foglyok felé; imitt-amott megálltak, s egy-egy ágacskát letörve, eszegettek. A mint a csorda felé közeledtek, ez mozgásba jött, s oly állásba tette magát, hogy a közeledőket fogadhassa.

Imbi volt a vezető, s midőn ez a korálnak közepe felé ért, a vén elefánt tőle elmaradván legelészni, megállt. *Imbi* aztán előremenve, egészen közeljött a bámuló csordához, melyből a vezér előállván, ormányát kinyújtotta, azzal *Imbi*-nek fejét megtapogatta, megfordult, s a csüggeteg csordához csatlakozott. *Imbi* nyomban követve őt, szorosan melléje állt s nyalogatta — mi alatt elég időt szerzett, hogy hasa alól egy ember a vad vezéreléfántnak hátulsó lábát meghurkolhassa. Az elefánt azonban az őt fenyegető veszélyt tüstént észrevette, a hurkot lerázta, s az ember ellen fordult, ki vakmerőségéért ugyancsak megadózik, ha *Imbi* pártfogásába nem veszi. Ez ugyanis ormányát tüstént felemelvén, a vad elefántot dühös fújással a csorda közé szorította, mikor is aztán az öreg, ki némi sérülést szenvedett, a korálból kisegítettvén, helyét fia foglalta el.

A csorda ismét együtt lévén, a két szelid elefánt a legnagyobb vad elefántnak bátran nekiment, a csordába furakodva úgy, hogy a kiszemelt óriási elefántot épen kettejük

közé szorították. Ez menekülésre egyáltalában nem tett kísérletet; de félni látszott nagyon, mert lábait nyugtalanul emelgette föl és le. A fiatal hurkoló oda csúszott, a nyitott hurkot két kezében tartva, míg annak másik vége Imbi nyakraalójához volt erősítve. Most kileste a pillanatot, melyben a vad elefánt hátsó lábát fölemelte, s a hurkot villámgyorsasággal rászorítván, futott, megmenteni életét — átmászva a korál kerítésén. A két szelid elefánt tüstént megfordulva a kapu felé vonúlt, s míg Imbi a vad elefántot a feszített hurok-kötélen a csordából kihúzta: a vén elefánt a csorda s a hurkolt állat közt foglalt fenyegető állást, ne hogy segélyére a csordából egy állat is mehessen.

Hogy a kötelet fához lehessen kötni, Imbi legalább is 30 lépésnyire vontatta foglyát, mely rémséges ordítással ellenkezett, ide-oda ugrált, s dühében összetaposott mindent maga körül. Imbi azonban mindezzel nem törődött; húzta az elefántot, s végre a kötelet egy vastag fa törzsén kétszer körül is tekerte. E közben rendkívüli ügyességet fejtett ki; a kötelet ugyanis mindig feszesen tartván, a mint azt a fára tekerve másodszor körüljárt, a magas feszes kötelet szépen átlépte, nehogy benne megbotolják. Azonban az elefántot a fához közelebb vontatni ekkor már képtelen lévén (pedig ez mulhatalanul szükséges volt, hogy a fogoly tökéletesen biztosítva legyen): öreg társa ekkor a csordát ott hagyva, a hurkolt elefánt mellé állt, s ezt addig taszigálta oldalba, míg egészen a fa mellé szorította, minek folytán Imbi aztán a kötelet folyvást húzhatta, míg végre a hajcsárok s kuruwik jól a fához kötözték. Aztán a másik hátsó lábát hurkolták meg, s ezt is fához erősítették, mint a másikat; s végre mindkét hátsó lábát békóba fonták, a hurkok alá ezután pálmából font hevederek helyeztetek, hogy a sebek nagysága, mennyire csak lehető — mérsékeltsék.

A két csalelefánt ezután foglyukat ismét szorosan közbevette, hogy a hurkolók a szegény állatnak első lábait is megkötözthessék, s e kötelek egy másik fához erősítették; az elefánt ekként ellenkező oldalon álló fákhoz feszesen lévén megkötve, egészen biztosítva lett. Ekkor aztán az elefántokkal útnak indultak, hogy a mütétet másik kiszemelendő áldozaton ismételjék.

A hurkolt elefánt mindaddig, míg a szelidek közelében

voltak, meglehetősen nyugodt volt, s tűrhető megadással viselte kínjait és szenvedéseit, a perczen azonban, a mint azok távoztak, s a megkötözött teremtés magára hagyatott, ez szabadulására a legkétségbeejtőbb s valóban hajmeresztő kísérleteket kezdte. Ormányával érintette s tapogatta a köteleket, a végnélküli csomókat feloldozni próbálta; aztán hátra dőlt, hogy első lábait a hurkokból kiszabadítsa, ezután fejére dőlt, hogy hátsó lábait rántsa ki a békókból, s mindezt oly óriási erőlködéssel tette, hogy a rengeteg nagy fák ágai remegtek s rázkódtak. Aztán sírt s bögött ég felé emelt ormánnyal, aztán oldalára vágta magát, s fejével a köteleket verte; aztán fején s térdein egyensúlyozva magát, hátsó lábait emelte föl s nyújtogatta. Így tartott ez órákig, néha azonban kis időre elsöndesedett. Aztán ismét, mintegy új ösztön által kergettetve dühöngni kezdett, míg végre is a haszontalan erőlködést végkép megszüntetvén, a szegény állat mozdulatot sem tett, hanem elterült a földön, mint a kimerültség s kétségbeesés valóságos jelképe.

Ez alatt Kanghani, az öreg hurkolónak fia, a kormányzó páholya előtt megjelent, hogy az első elefánt megkötéséért a szokásos jutalmat átvegye, s nemcsak a kitűzött jutalmat kapta meg, hanem egész Rupee-*) esővel árasztatott el, mire rendkívül jó kedvvel távozott vad mestersége folytatására.

A csorda ekkor már szájalomra méltó elcsüggedés képét láttatta; az állatok szorosán egymáshoz támaszkodtak, a közös veszély s szerencsétlenség érzetében. Néha egy-egy merészebb példány kivált a csordából, néhány lépést előrement, mintegy kémlelve, vajon mi fog még történhetni; a többi igen óvatosan követte az ily kémlelőt, először lassan, utóbb sebesebben; néha pedig egészen váratlanul, dühös rohamot is kísérlettek a kerítés ellen.

A nagyszerűnek s nevetségességnek csodálatos kombinációja rejlett e rendkívüli mozdulatokban. A látható roppant testi erő s izmos lábszárak mellett a rendkívül nevetséges, ügyetlen mozgás; s a látszóan ellentállhatatlan s fékezhetetlen dühösségi roham mellett, a rögtönös félelmes, reszkető visszavonulás: mindez igen különös, meglepő látványt tárt elő. Néha örülten nekirontottak a kapunak; hátuk ilyenkor

*) „Rupee“: indiai angol ezüstpénz, értéke 80 kr. — Xántus.

púpos volt, farkuk fölfelé meresztve, fülök szétterjesztve, ormányaik pedig magasan előre, a fej fölé nyújtva, bögték, trombitáltak, — s midőn ekkor a kapukat pillanat alatt össze-vissza törhették, — néhány fehér kendő lobogtatására s egy-egy dobütésre úgy megrémültek, hogy a gyermekek hangos kaczagása kíséretében egy párt fordúlva, valamely fának árnyéka alá egy csoportba bújtak össze ismét.

A jelen volt nép leginkább gyerkőczök- s fiatal legényekből állt, s rendkívüli ügyességet tanúsítottak mindig, ha az elefántok a kerítést megtámadták. A legkisebb gyermekek is ormányon találták pálczáikkal az elefántokat, mit az állat ki nem állhat, valamint azt sem, ha ekként kiáltanak rá: *whupp, whupp!* Mivel sem lehet az elefántot inkább ingerelni.

A másodiknak kiszemelt áldozat épen oly módon kötötetett meg, mint az első. A szelid elefántok a kiszemelt nőstény állatot közbe fogták, Kanghani alája bújtt s meghurkolta; aztán kivontatták, fához csavarták, s megkötözték. Ennél azonban egy igen nevezetes eset adta elő magát: A mint ugyanis első lábát megkötözték s a kötelet a fához akarták erősíteni, ormányával a kötelet megfogva, s szájába is véve nem eresztette el; kétségkívül el is rágja néhány pillanat alatt, de az öreg elefánt tüstént a kötélre lépett, s addig nyomta s oly erővel a földhöz, hogy a fogoly kénytelen volt a kötelet szájából kieresztetni.

Ekkor aztán még három pár szelid elefánt jött a korálba, s egyszerre négy elefánt volt fogás és kötözés alatt. Először azon elefántokat fogták össze, melyek eddigelé leginkább vitézkedvén, a rohamok vezetésében magokat kitüntették. Egy-egy elefántnak biztosítása, azon percztől kezdve, midőn a szelid elefántok melléje álltak addig, míg megkötözve magára hagyatott: egyre-másra, valamivel többet vett igénybe félóránál.

Igen feltűnő volt az egész működés alatt, hogy a vad elefántok a hajcsárokot s kuruwiket, kik a szelid elefántokon ültek, soha sem vették figyelembe, és soha sem is kísérlették meg azokat leszórni üléseikből, mit könnyen megtehettek volna. A szelid elefántok nem egyszer mentek a csorda közepéig, hol szorosán a vad elefántok közt, perczekig is időztek, ilyenkor akármelyik vad elefánt lehúzhatta volna üléséből a hajcsárt vagy kuruwit, de erre egyetlen kísérlet sem történt.

A vezér-elefántok a csordából egymás után kivontatva, s megkötözve lévén, a fák alatt feküdtek vagy álltak egyenként; a megmaradtak izgatottsága s félelme pedig folyvást növekedett; de bármily részvétellel s szánalommal viseltettek is elvesztett társaik iránt: a félelem miatt egyiknek sem mertek védelmére kelni. Midőn egy-egy alkalmi rohamnál aztán megkötözött társaik mellett megálltak, egymást ormányaikkal érintették, a megkötözöttek nyakát símogatták, vállalaikat veregették, minden képzelhető módon kifejezni iparkodva sajnálkozásukat a megkötözöttek szerencsétlenségén, de a kötelet elrágni akarni egyiknek sem jutott eszébe.

Az egyes vad elefántok kedélyhangulata rendkívül különböző és valóban figyelemre méltó volt. Némelyik csak kevés ellentállást tanúsított, s aránylag hamar megadta magát; míg mások dühökben úgy vagdalták magokat a földhöz, hogy minden más állat ily esésben mindenét összetörte volna. — Némelyik dühöngésének fákon s bokrokon engedve szabad folyást, összetaposott s széttépett mindent, mihez csak férhetett, még jókora fákat s jelentékeny ágakat is, miket darabokra szabdalva, minden irányban fejük fölött szórtak szét. Némelyik küzdelme közt egyetlen hangot sem hallatott; mások dühösen trombitáltak, kétségbeesetten bögtek, s fuldokolva ordítottak és sírtak, míg végre magokat megadva, mély hangon nyögtek s keservesen siránkoztak. Némelyik heves, izgatott menekvés kísérlet után földhöz vágta magát, hangját ugyan nem lehetett hallani, de annál inkább látni könyeit, melyek szeméből árban folytak le arczán. Ismét mások oly rendkívüli módon eltorzították mérgökben testöket, hogy mi — kik az elefántot hajthatatlan kemény hústömögnek képzeljük, csaknem hihetetlennek tartottuk a mit láttunk; midőn tudniillik hátukat, fejöket mindenféle grotesk formákba görbítették. Egyik például lefekve arczát földhöz nyomta, míg első lábai előre voltak nyújtva, egész teste pedig meg volt fordítva, s hátulsó lábai szintén kinyújtva — ellenkező irányban.

Csodálatos volt az is, hogy ormányát, daczára a szenvedélyességnek, melylyel ezt a mozgalomban használták, érzékenyen egyik sem sértette meg. Egyik ormányát olyanra fonta össze-vissza, mint a kukacz a halász-horgon; másik összehajtogatta, mint az óratoll, aztán sebesen kiegyenesítette;

s e műtétet órákig folytatták. Az egyik csendesen fekve kétségbeesésében folyvást a földet verte ormánya hegyével. Lábaikban oly rendkívüli érzékenységet tanúsítottak valamennyien, mi, tekintve a lábak idomtalanóságát s vastag bőrborítékát, valóban csodálatos volt. A hurkolók bármely perczen kényszeríthették lábaik fölemelésére, csak gyöngeszővel vagy száraz levéllel kellett lábaikon érinteniök; úgy látszik, lábaik igen csiklandósak. A hurkot is tüstént észrevették, mihelyt a láb körül helyeztetett, s ha ormányaikkal el nem érhatték, másik lábukkal tapogatták s gyúrták le, ha csak lehetett.

Egy szokás az egész csordánál általánosnak mutatkozott. Minden hurkolás és kötözés műtete közt ugyanis az egész csorda minden elefántja folyvást száraz földet szedett ormányával, s azzal saját testét befújta, miközben első lábaival a földet indulatosan taposta. A fákhöz kötözöttek közül is sokan fekvő helyzetökben minden földet fölszedtek, mit ormányaikkal elérhettek, s ezt testökre fújván, ormányukat torukba nyújtották s onnan vizet szíván ki, ezt az elszedett föld helyén támadt gödörbe fújták, mi által nemsokára sáros, nedves lyukban heverésztek. Csodálatra volt méltó, mennyi vízzel rendelkeztek ez állatok gyomraikban, midőn már 24 óra óta nem ittak, s örökös rémülés közt egyáltalán ki voltak merülve, fáradtság és szenvedések következtében.

A szelid elefántok magaviselete az egész fogdosási műtét alatt a bámulást a legnagyobb fokra csigázta. Világos volt és szembetűnő, hogy ők a helyzetnek minden mozzanatát fölfogták, sőt talán czélját is a működésnek, s a módokat, melyekkel az elérhető volt. Ők, a sport minden részletében legnagyobb élvezettel vettek részt, soha sem tanúsítottak engedetlenséget, rossz kedvet, vagy rossz akaratot a különben szívtelen működésben, hanem úgy láttak a működéshez, mintha valóban kedvteléssel tették volna, s mintha nekik az végtelen gyönyört s kellemes időtöltést okozna. Óvatosságuk ép oly csodálatos volt, mint ösztönük s fufangjuk; soha sem szeleskedtek; soha sem jöttek zavarba; soha sem botlottak meg a száz és száz kifeszített kötelek tömkelegében, s midőn néha a megkötözött foglyokon múlhatatlanul át kellett lépniök, ezt oly ügyesen s gyöngéden tették, hogy soha sem hágtak egyre sem, sőt a szenvedőket nem is érintették. Ha veszély

mutatkozott, azt a szelid elefánt önkényt sietett elhárítani. Egyik nagy elefánt, a mint már a fához akarták kötni, visszafelé kezdett futni a fa körül, magával hordva s legombolyítva a kötelet. A szelid elefánt tüstént belátván az előnyt, mit a vad elefánt ez által a hurkoló fölött nyerhet, minden vezényszó nélkül oda sietett, a vad elefántot megállította s visszalökdöste fejével s oldalával, míg az végre szorosán a fa mellé kötöttetett.

Nem egyszer történt, hogy a vad elefánt a kötelet, melyet a hurkolók épen lábára akartak illeszteni, kinyújtott ormányával megfogta. Ilyenkor a szelid elefánt mulhatatlanul közbelépett mindig, megfogta saját ormányával a vad elefántét, s lerántotta a kötélről. Egyik alkalommal pedig, a mint egy hatalmas elefántnak lábát sok kísérlet után sem lehetett meghurkolni, habár másik lába már hurokban volt is, Imbi melléje állt, s lesve az alkalmát, midőn az elefánt lábát fölemeli, saját lábát vetette közbe, s a fogolyét mindaddig nem eresztette a földre, míg az tökéletesen meghurkolva nem volt.

Az ember csaknem azt gondolná, hogy ily esetekben a szelid elefántok rokonaik félelme- s ellentállási kísérleteiből tréfát, gúnyt űznek. Ha előremenni nem akartak, nyomták őket; ha kelleténél gyorsabban mentek: visszalökdösték szégyenyeket. Ha egyik-másik daczból vagy méregből földhöz vágta magát: addig piszkálták ormányaikkal, sőt fejükkel is, míg föl nem keltek; midőn pedig szükségessé vált, hogy valamelyik fekvé maradjon: rá térdeltek s addig fölkelni nem engedték, míg tökéletesen meg nem kötöttetett.

Ha valamelyiknek épen dolga nem volt, ilyenkor tüstént leveles ágat szakítván, azzal magát a legnagyobb gyönyörrel s élvezettel legyezte. Ilyesmi fölötte érdekes látvány; az ügyesség, melylyel az elefánt az így rögtönzött legyezőt kezeli, s a műtét alatt kifejtett elegancia s grácia ép oly csodálatos mint neveltség. Ormánya hajlékonyságánál fogva az ágat hátrafelé suhintja kör és vízszintes mozgásokban, melyek úgy látszik megszokott szabályszerűséggel történnek; midőn aztán valamennyien neveltük: ezt is észrevevén, a legnagyobb szivélyességgel bólíngatott felénk. Ily alkalmakkor néha azzal is mulatták magukat, hogy porral hintgették hátukat; azonban okosságuk ily alkalmakkor is föltűnt, mert hátukra csak akkor fújtak port s földet, ha a hajesár nem ült helyén,

különben ilyesmit soha sem tettek, mert úgy látszik tudták, hogy ilyesmi hajcsár-barátjuknak nem igen lehetne kellemetes.

A szelid elefántok egyike, mely sok jó szolgálatot tett, s melytől az egész csorda nagyon félt, agyaras s a Dehigame-templom tulajdona volt. Agyarait ez soha támadásra nem használta, hanem épen agyarainak segélyével fúrhatta be magát a csordába oly helyütt is, hová különben fejét sem bírta volna beékelni; ezenkívül az agyarak akkor is nagy segítségére voltak, ha valamely fekvő elefántot kellett fölállítani. Némely esetben, midőn a többi szelid elefánt valamely rakonczátlan vad elefántot rendre hozni nem tudta: az agyaras elefántnak merő megjelenése rettegésbe hozta a zavargót, s ez minden további ellentállási kísérletek nélkül megadta magát.

Bármennyire csodálja is a hurkolók vakmerő bátorságát s azon ügyességét az ember, melyet a korálban kifejtének: mindazok után, miket elmondtunk, mindenki átláthatja, hogy ilyesmit csak a szelid elefántok fődözése mellett fejthetnek ki. Ha ezek nem húznák s vontatnák a foglyokat s óriási erejükkel a hurkolókat nem támogatnák: alig volna képzelhető, hogy ily csordából csak egyetlen elefántot is minden bátorságuk s ügyességök mellett kifoghassanak.

A két kis elefánt-borjú közül az egyik mintegy 10 hónapos lehetett, a másik valamivel idősb. A kisebbiknek búbos feje volt, tele még barna gyapjúforma szőrrel s a kis teremtés a képzelhető legmulattatóbb látványt tárta elénk. Mindkettő mindvégig a csorda közepén tartózkodott, ők a kerítések elleni rohamok alkalmával is e helyet foglalták el, midőn pedig a csorda összebújva pihent, a kicsinyek mindig az öregeknek lábai közt futkostak ki és be; s nemcsak saját anyjuknak kedveztek, hanem a többi nőtényelefántnak is, s ezek viszont mindnyájan, kivétel nélkül nyalogatták s gondozták a kicsinyeket.

A legkisebbik borjúnak anyját mindjárt kezdetben hurkolták meg, s a mint Imbi vontatta, a kis teremtés folyvást anyja mellett lépdelt, egész a végzetes fáig, hová anyját kötözték. A hurkolók először mulatságosnak találták a borjú mérget s dühöngését, mit alkalmilag a legnevetségesbb módon tanúsított; de midőn anyjának második lábára a hurkot vettetni nem engedte, hanem gyöngé ormányával a hurkolókat agyba-főbe kezdte verni, a kötelet pedig lábacskaik közé

fogta: kénytelen voltak a piczinyt visszakergetni a csorda közé. Lassan vonúlt csak vissza és sírt keservesen; minduntalan pedig visszatekintgetett s bögött. Aztán a csorda legnagyobb nőstényéhez szegődve ennek első lábai közt foglalt helyet, s onnan folyvást anyja felé nézegetett, ez alatt pedig a fogadott anya is folyvást nyalogatta szegényt, s tőle telhetőleg kedvezett neki. Midőn azonban anyját a hurkolók magára hagyták, tüstént oda szaladt, mellette foglalt helyet, s mindenkit ütött-vert, ki feléje közeledett, végre őt is megkötözték s egy szomszéd fához erősítették, melyhez nemsokára a másik borjú is köttetett. E két borjú volt az egész csordában a leglármásabb; szünet nélkül bögtek, rúgdalóztak s támadtak; s minthogy testök is sokkal hajlékonyabb volt, rendkívül eltorzított mozgásokat vittek véghez. A legfurcsább azonban e borjúk magukviseletében mégis az volt, hogy a legnagyobb dühöngéseik közben is minden ételt s vizet elfogadván, legnagyobb étvágygyal ettek s bögtek egyszerre.

Midőn végre minden elefánt kötve és biztosítva volt, a látvány egészen keleties színt öltött. Néhány ezer czifrábnál czifrább öltözötű benszülött lézengett a kerítések körül, minden képzelhető fegyverrel, s ijesztő szerszámmal kezében. Ezeknek családjaik is a kerítés körül táboroztak, szintén eljövén nézni az ünnepélyes mulatságot. Apró gyermekek s ünnepien öltözött leányok ezrei voltak itt láthatók, míg a kerítésben, a fák alatt a fogoly elefántok nyögtek és sírtak, némelyike most is még nagyon izgatott állapotban szabadságáért küzdve, míg mások már csak földet szórva fejükre folyvást kiterjesztett fülekkel a zenét hallgatták, mely páholyunk előtt megszólalt.

Kezdetben az öreg állatok megvetéssel fordultak el minden fölajánlott eledeltől, vagy azt össze-vissza gázolták mérgökben. Utóbb azonban némelyik a kísérletnek nem állhatva ellent, nagy étvágygyal kezdte elkölteni a leves banána-szárazakat, melyeket eléjük raktak. Egészben azonban, ha a szelid elefántok által tanúsított ügyességet, s több mint okosságot bámultuk: a foglyoktól sem lehetett megvonni csodálkozásunkat azon valóban méltóságos magukviseleteért melyet szerencsétlenségökben tanúsítottak. Egész magukviselete merőben ellenkező volt azon adatokkal, melyeket a sportsmanektól hallunk, midőn az elefántokat hamis, dühös

vértszomjazó, bosszút lihegő állatoknak tüntetik föl. Meglehet, hogy üldözőiktől s a golyóktól olykor menekülni iparkodván, néha talán védelmezik is magokat; itt azonban minden mozdulatuk csak ártatlan s tehetetlen félenkséget árult el, minden erőlködésök s ellentállási kísérletök után, melyben vérszomjat vagy bosszúállást szintén nem tanúsítva, magokat végre is félenken s kétségbeesetten megadták. Vergődésök inkább szánalomra volt méltó; levertségök s csüggedésök szívrendítő; az embernek háta borsódzott, nyögni és sírni hallva a szegény teremtések. Nem is lehetett volna mindezt művelt embernek eltérni, ha befogatásuk nagyobb kínzással történik, vagy ha a foglyok jövő sorsa s hivatása rossz bánásmódot s kegyetlenséget helyezett volna kilátásba.

Délutáni három óra is elmúlván, minthogy már a korálba terelt elefántok mind biztosítva voltak: készületet tettek a kapu kinyitására, hogy a kiint maradt, elbújt elefántcsordákat is behajtsák. A korál területét kitisztították, s a kerítés körül táborzó nép mély csendre intetett. A kaput elzáró rudakat szétszedték; minden elővigyázatról pontosan gondoskodva volt. Azonban a kerítésnek belső növényzete, különösen a bejárásnál az elefántok gyakori rohamai következtében egészen le lévén taposva, félni lehetett, hogy az új csordák ezt észreveszik és mielőtt a bejárást elzárhatnák, visszafordulnak: négy nagy szelid elefántot állítottak a bejárás mellé belőlről, hogy a kapu elzárására rendelt embereket szükség esetén védelmezzék.

Mindezen intézkedés befejeztetvén, a jel megadatott. A kaputól legtávolabbra örködő hajtók dobszóval, lövésekkel s éktelen lárma közt nyomultak előre; különösen az elbújt elefántok mögött kezdődött a rettentő lárma s röppentyűzés. Sok ezer torok nógatta az elrémült állatokat előre, s tüstént hallottuk is ropogni a bozótot s dobogni a földet, s az elefántok nemsokára egy tisztásra törtek, mint ugyanannyi puffogó locomotiv nyomulván előre. Vezetőjük egy több mint 10 láb magas óriási rőstény volt; ez a szűk kapun a csorda egy részével berohant; a másik rész ellenben visszafordult a kapunál, ettől balra kanyarodott, a szárnykerítés mellett pedig végig rohanva, a hajtók tömör láncolatát keresztül-törte s megmenekült.

A mint a többi a kapun berontott, a szelid elefántok a

bejárást elállták, s mielőtt a vadak visszafordulhattak, a kapu már tökéletesen el volt zárva, s az emberek is kimenekültek szerencsésen.

Az előbbi fogásban megkötözött elefántok új rokonaik megérkeztevel rendkívüli izgatottságba jöttek, valamennyien lábraálltak, s ormányaikat a száguldó csorda felé kinyújtva, ismét a szabadulásra tettek rendkívüli kísérleteket.

Lehetetlen izgalmasbb jelenetet képzelni, mint midőn az újon érkezett vendégek a kerítés körül robogva, emelt fővel s magasra kinyújtott ormánynyal bögték és sikoltottak, a zavar, düh, hatalom s tehetetlenség vlóságos jelképeiként. Köztök volt egy, kétségkívül a megmenekült csordához tartozó, mely csordájától a nagy melegeben választatott el. Valahányszor ez szerencsétlenségének osztályrészesei közé vegyült, ezek őt, mint hozzájuk nem tartozót, mindig nagy méreggel és fölháborodással elkergették.

A másodsor behajtott elefántok magaviselete a már leírttak modorától lényegesen különbözött. Ezek éjjel menvén a korálba, a tűz, füst, és minden oldalról hallszó zaj következtében elrémültek, és sokkal előbb adták meg magokat. A második hajtásbeliek azonban világos nappal érkeztek a korálba, s a növényzet is le lévén már taposva, köröskörül a kerítést jól láthatták, s e körülmény miatt a veszélyt is sokkal nagyobbnak sejtetvén, sokkal mérgesebbek is voltak. Ezek dühöngéseikhez képest az első hajtásbeliek csupa szelid, józan állatoknak látszottak; a későbbiek a kerítések elleni támadást is többször s nagyobb nyomatekkal kísérelték meg, sőt egyszer már döngették s feszegették is fejeikkel a kerítést, s csak úgy lehetett őket eltávolítani, hogy égő fáklyákat vagdaltak fejükhöz. A különösen nagy bátorságot tanúsított vezéreléfant ekkor, néhány lépésnyire megállva, sokáig nem tudta elhatározni, ha támadjon-e újra vagy visszavonuljon a többi után. Festőnek ekkor rendkívüli tanulmány lett volna ezen állat, a mint meredt szemekkel, kiterjesztett fülekkel s fölpúposított hátgerinczezel megállt, egyik első lábát a levegőbe magasán tartva, s azon veszteljes hangokat hallatva, miket „trombitálásnak“ neveznek.

Az új vendégek megkötözött, nyögő rokonaik mellett is sokszor elrobogtak; de figyelembe sem vették őket. Néha egyik másik mellettök pillanatra megállt, s rájuk tekintett, de aztán

ismét tovább állt eszeveszetten a többi után; nem egyszer az egész csorda is keresztünyargalt a megkötözött elefántokon, melyek nyomorúságosan elterülve heverték a földön.

Csak napnyugta felé történt, hogy az új elefántok a rémséges futkosásba, s a kerítés elleni szünetnélküli eredménytelen rohamba belefáradva, a korál közepén elrémult s mozdulatlan tömegbe gyülekeztek össze. A tüzek ekkor fölgújtattak újból, az örök pedig sokszorososan állítottak föl, minthogy a hajtók ezrei is már rendelkezésre álltak; aztán mindenki lefeküdt.

A harmadik nap az új foglyok hurkolásával s kötözésével kezdődött, legelsőnek a vezér szemeltetvén ki. Imbi és a nagy agyaras vették közbe s aztán egy 15 éves fiú sikeresen meghurkolta. Imbi tüstént megindulva, az új áldozatot vontatni kezdte. Azonban a nehéz föladat erejét fölülmúlván, letérdelt, hogy a vontatást testének egész súlyjával elősegítse. Az agyaras látván a nehézséget, a fogoly elé állt, s lépésről lépésre hátralökdöste fejével mindaddig, míg Imbi a fáig húzta, s a kötelet a fa köré tekerte. A fogoly igen félt s rettegett, úgy látszik, egész tudatával bírt a veszélynek, mely őt környezte. Fejét folyvást a hurkolók felé fordítva tartotta, s mindig a szelid elefántok előtt akart járni, s ezek minden óvatosságának s elővigyázatának daczára is, az első hurkot lábáról lekapva darabokra szakgatta. Midőn aztán végre is lekötözték, bögése és ficzkándozása valóban rendkívüli volt. Fejét egészen szügye alá hajtva feküdt, mint tuskés borz; aztán fölkelve első lábaira nehezedett, a hátulsókat pedig föl-emelte, s úgy lóbálta magát oldalról oldalra, hogy a nagy fák melyekhez kötve volt, minden ágaikban rezegtek s a leveleket hullatták.

Ekkor, mielőtt a békózást tovább folytatnák, rendeletet adtunk ki, hogy az oldalunkon álló apróbb fák s bokrok, melyek kilátásunkat kissé elzárták, minthogy most már a bejárás kerítésének eltakarására úgysis szükségtelenek voltak, távolitassanak el. Tüstént öt szelid elefántot hoztak a korálba e célra, melyek a fák erejét azonnal próbálgatni kezdvén, ormányaikkal a fákat jobbra-balra hajtogatták, s mindig előre-előre tolták fejökkel. Aztán a kedvező pillanatot bevárva, midőn a fa már egészen előre hajlott, lábaikkal rá léptek, s a jelentékeny nagyságú fákat is egész súlyjok ránehezítése

által földre nyomták; ez meglévén, a folyondárokot s ágakat darabolták szét s agyaraikkal összeszedve a kerítés mellé rakták, az ágaitól megfosztott meztelen fát pedig ismét föl-eresztették.

Az utolsók közt volt azon magános elefánt, mely a keresztültört s elmenekült csordából tévedt a többi közé. Midőn a fa mellől, hol épen meghurkoltatott, el akarták vontatni, ormányával a fába fogódzott s földhöz csapta magát. A templom agyarasa s még egy másik nagy elefánt rendeltetett oda segítségül, s a négy elefántnak kombinált ereje s furfangossága daczára is, csak nehezen, hosszú fáradozás után lehetett e helyzetből elvontatni. Kétségbeesetten védelmezte magát minden töle kitelhető módon, s hogy a második hurok ráillesztését megakadályozza, leült, hátsó lábait maga alá szedte; első lábait pedig ormányával védelmezte, agyba-főbe verve azzal a közeledő szelid elefántokat. Midőn végre lenyomták s lekötözték, szomorúsága megható volt; előbbi vadsága tökéletes csüggedéssé változván, oldalán feküdt elterülve, fuldokló sírás és könnyek közt, melyek egész arcát elborították.

Az utolsó műtét abból állt, hogy a kötelek megtágítása után a foglyok két-két szelid elefánt közt a folyóhoz vezettettek. Ez igen egyszerű műtét. A fogoly mindkét oldalához egy-egy hatalmas nyakravalóval ellátott szelid elefánt állván, a fogolynak nyakára szintén ily nyakravalót alkalmaztak, s mindhármat aztán hatalmas békóval kötötték össze. Így a fogoly két társa közt tökéletes biztosságban volt. E műtét folyamában sokszor lehetett látni, a mint a szelid elefánt ormányával karját védelmezte a hajcsárnak, ki a foglyokra a nyakravalót akarta helyezni, de ezek a hajcsár karjára dühösen vagdalkoztak ormányaikkal. Ez megtörténvén, levették a hurkokat a fogoly lábairól, a folyóra vezették őt, hol aztán ihatott s fürödhetett kedve szerint, s az engedelmet erre valamennyi a képzelhető legnagyobb mohósággal föl is használta. Aztán mindegyiket fához kötözték s mindegyikhez hajtsárt rendeltek, kik gondozták s etették a leginkább kedvelt növények leveleivel s ágaival.

A jelenetekre, melyeket híven leírni megkísérlettem, visszagondolva, az ember könnyen átérzi, hogy ily jelenet mennyire összehasonlíthatatlanul érdekesebb azon nagyúri

multságoknál, melyeken gyáva szarvasok s özek százai hajtának mézszárlásra, s hol a szegény állatok védelmet még csak nem is kísérelhetnek, mert az ellenséget nem is látják, csak a puska ropogását hallják. Mennyire érdekesebbek ily jele-
netek azon afrikai vad sportoknál is, hol a sport minőségét a kiontott vér mennyisége szabja meg mindig. A leírt jelene-
teknél egyetlen kegyetlenség az állatok megfélemezése, s noha, néha egyes halálozás is elkerülhetetlen: az állatnak minél kevesebb fájdalmat okozni a főfeladat; részint hogy nagyon dühössé ne válják, részint hogy hamarább s könnyebben szelidüljön meg. Az egész leírt jelenet pedig azon csodásnál csodásb jelenséget mutatja kézzel foghatóan, hogy a vad állat az emberi értelemmel s bátorsággal, a saját fajabeli állatok elnyomására is önkényt, jó kedvvel szövetkezik. S végül az egész természetben semmi sem igazolja oly élenken az ember fenségét — még a czethalak vadászata sem — mint épen a leírt jelenetek.

A két kis elefánt-borjú kisebbikét a kormányzó nekem ajándékozván, az nemsokára lakásomra hozatott Colombóban, hol az egész háznépnek kedvence lett. A kocsist különösen megszerette, s többnyire véle lakott az istállóban. Utóbb azonban a konyha lett kedvencz tanyája, hol naponta tejet s gyümölcsöt kapott, s maga is elég hulladékot talált csemegének. A rendkívül élénk s mozgékony állatka minden-
kivel játszani szeretett; néha a kertben sétáltomban hozzám jött, s vékony ormányával karon fogva addig hizelgett, míg a gyümölcsösbe vezettem, hol aztán elemében érezte magát. Esténkint néha a sarlósok köteg füvet bíztak rá, hogy vigye a lovaknak, ilyenkor oly fontosan lépdegélt, s oly büszke volt arra, hogy valamit ő rá is bíztak, hogy szinte egész nevet-
séges volt. Néha az ebédlőbe is bebocsátottuk, hol mindig kapott csemegét s gyümölcsöt; utóbb azonban a credenzhez is megtalálta az útát, s nem egyszer magányosan is bement, s minden poharat s üveget levert, hogy a narancshoz férhes-
sen — mit szenvedélyesen szeretett. — Ilyféle csíntalanságok miatt aztán rajta túladni kénytelen lévén, átküldtem a kor-
mány elefánt-telepébe, hol anyja ismét pártfogása alá vette, s jelenleg szépen növekszik.

IX.

Anarajapurából egyenesen Colombóba utaztam, s pedig a Malvatte oya-folyó mentét választva, mely út szintén igen jó, s nem hosszabb a másiknál. A nyugati tengerparthoz már közel, épen Taikun nevezetű falu szomszédságában, egészen gránitból faragott, közel 300 öl hosszú s 15 láb magas óriási viadukt mellett haladtunk el, melynek segélyével egykor a folyó vizét el akarták a Katucarri vízmedenczébe vezetni, mely egész Ceylonban legnagyobb, közel $1\frac{1}{2}$ mfd. területű. Egy ceyloni vízmedencze sem keltett annyi figyelmet s közérdeklődést, mint e bámulásra méltó mű. A vízmedencze legmélyebb alapja 300 öl átmérőjű, s nem kevesebb mint 15 mfd. távolságra kikutattatott már iránya, s minthogy vidéke egészen sík terület, az általa öntöztetni czélzott térség rendkívül nagy kiterjedésű. Jelenleg a medenczében 10 népes helység helyei láthatók, azonban csak kettőben laknak emberek.

A medenczét úgy a hollandok mint az angolok is nagy gonddal fölméretvén, mindent elkövettek, hogy helyreállítsák, ha a lehetőségnek körén kívül nem esnék. A medenczének története is érdekes, a mennyiben semmi vizsgálódás sem tudta azt határozottan földeríteni, a *Mahawanso* s egyéb nemzeti történetiratokban még csak említés sincs róla soha. Az utóbbi fölmérések, de különösen a színvonalozások egy ténynt hoztak napfényre, mely aztán a történeti kutatásokat úgy mint a gazdasági spekulációkat tetemesen lehütötte. Az derült ki ugyanis a mérésekből, hogy az építők a színvonalat egyáltalán nem vették tekintetbe, mert a viadukt a helyett, hogy a vízmedenczét megtöltené, okvetlenül minden vizet a folyóba vezetne be, mert a folyó jóval alantabb fekszik a vízmedenczénél. E szerint úgy látszik a viadukt egészen haszontalan munka volt, s ebből azt következtetik, hogy a szingál történetírók a kísérlet megghiúsulta következtében hallgatták el az építést, s így azt sem lehet tudni, ki építette ezen óriási, de kificzamodottan tervezett művet.

A nyugati partnak e része épen nem vonzó tekintetű, s mint állítják, éghajlata nem is épen egészséges. Csaknem

mindenütt törpe akáckiákat lát az útas, imitt-amott mustár- s egy-egy erdei almafát; *) az alsó növényzet többnyire bivalytüskéből áll, **) melynél a különös az, hogy a kiágazó tövisek sokkal hosszabbak magánál az ágnál, melyből kinyúlnak. Szarvas igen sok lehet a vidéken, mert számtalant láttam az egész úton, hol csak víz és leveles fa létezett, s némely vízmedenczében annyi krokodilust is láttam, hogy a szó legszorosb értelmében nyüzsögtek a vízben, s a part is egészen el volt átalok lepve.

A vidéket csaknem kivétel nélkül tamilok lakják, s miként láthatni, a földet mindenütt nagy szorgalommal s kitartással művelik. Eredetileg a hollandok telepítették ide elődjeiket, akkor várat is építtetvén ide, s megszállva tartván katonasággal, hogy a tamilokat a szingálok ellen védelmezhessek.

Putlámig azután az út mindenütt a tengerparton vezet, s jobb is, mert osztrigákkal van macadamizálva, de kellemesb is, mert a víz közelsége s a kókusz-pálmák árnyéka a melegséget elviselhetőbbé teszi. A város közelében hosszú, magas földnyelv nyúlik a tengerbe, mely „lóhegy“ név alatt ismeretes, és (a mennyiben Hippurus vagy Hipporos a „lóhegy“-gyel ugyanazonos) Plinius szerint Annius Plocamus s emberei ugyancsak itt kötöttek ki, mint Claudius császár követsége a ceyloni királyhoz. ***)

Putlamban aligha nem a vendéglő udvarában s a mórok temetője körül díszlő híres baobáb-fák †) képezik a legnevezetesebb látni valót. A fák legmagasbika is alig van 100 láb magas, s mégis némelyiknek törzse körméretben 40—50 lábnyi. A fák azonban hamar kidőlnek; minden viharban egypár kifordul helyéből; mi arra mutat, hogy gyökeik nem fészkel mélyen a földben. A lakosok bőségesen gondoskodnak arról, hogy a fák pótolva legyenek; újakat ültetve bőségesen a kidőlt példányok helyébe.

Putlam történetileg is igen nevezetes hely; mert Wijahó,

*) *Salvadora persica* és *Feronia Elefantum*.

**) *Acacia latronum*.

***) Mac Pherson szerint ez esemény Plinius VI. könyv. XII. fejezetében van leírva.

†) *Adansonia digitata*.

úgy látszik, épen itt szállt partra 543-ban K. e., mielőtt Ceylont meghódította; 1839-ben a Tamana Neuera nevezetű paloták romjait is fölfedezték a szomszédságban, hol Wijahó első éveiben királyi lakását tartotta. *)

A putlamiak foglalkozása a történelem előtti legrégebbi időktől fogva halászatból és sófőzésből állt, mi ma is nevezetes keresetet biztosít nekik. A város előtt igen szép tengeröböl terül, melyet egész hosszában a már említettük „lóhegy“ nevezetű földnyelv kerít be, mely azonban a földképeken Calpenty n fészigetnek neveztetik. A fésziget szintén nagyon be van népesítve, leginkább tamilok s mórok által, kik, mint a putlamiak, szintén csaknem kivétel nélkül sófőzéssel s halászattal foglalkoznak. A tengeröböl folyton gyülekezési s menhelye millió és millió halnak, s valóságos kifogyhatatlan halbányája a lakosságnak.

A vidék e jövedelmi forrásokon kívül különösen kókuszpálma természetére alkalmas; e fák itt rendkívül jól díszlenek, s igen nagy termést adnak; az olaj-, kötél- és toddy-kivétel utóbbi években folyvást emelkedett, s a kereskedésnek legközelebb a *trepang* **) adott nagy lendületet, mely a fésziget sziklás oldalain nagy bőségben fordul elő; ezenkívül pedig egy moha-faj ***) , mely igen szép vörös festék készítésére használtatik. A két utóbbi czikk csaknem kizáróan Khinába szállítatik s árban is folyvást emelkedik.

A Calpenty n-öböl sok tengeri haláról már a legrégebbi időkben is nagy hírű volt; a régi portugálok s hollandok csodálkozás és lelkesedés szavaival emlegették a mesés mennyiségű halat mindig, mely Ceylonban általában; de különösen Calpenty n-öbölben található. Nagy sófőzés is lévén a halászattal összeköttetésben, képzelhetetlen mennyiségű halat sóznak be, s szárítanak itt évenként, mit legnagyobb részben aztán bálókba s hordókba pakkolva Indiába, továbbá Burmába s egyéb ázsiai országokba szállítanak. Az öböl vize inkább sekély, s a bejárás zátonyokkal borított, miért nagy hajók az

---

*) E fölfedezés részletesen olvasható a Royal Asiatic Society évkönyveinek VI. kötetében, s minden a *Mahawansoban* említett épület azonosítatik a feltalált romokkal.

**) *Holothuria*.

***) *Rocella fuciformis*.

öbölbe nem igen vitorlázhatnak ugyan, de a vizeket annál több kisebb ázsiai vízi jármű lepi el, számtalan Dhoney-, Ballam- és Prahú-féle hajó sűrög s forog itt az öbölben folyvást, s a ki- és berakodás fölötté élénk színt ad a tengerpartnak.

A halászat körül különös fontosságú czikk a czápaszárny, mely Chinában különösen kedvelt csemege, s mit mindig jó áron lehet eladni, valamint a Chondrus-féle mohát is, mit Chinában levesben esznek, ép úgy mint a fecske-fészkeket. *)

Teknőcz is sok van a félszigeten, de különösen az öböl előtti apró szigeteken, hová az év bizonyos szakában tojásait lerakni rándúlnak. A vendéglő előtt vagy hatvan ily nagy teknőczöt láttam kerített helyen, darabja 2—2¹/₂ mázsás lehetett. Volt köztök néhány úgy nevezett karai is, vagyis azon faj, melynek héjából a mórok fésüket, lánczokat, függőket s egyéb pipere s ékszer-tárgyakat készítenek Colombóban s Galléban, hol a gőzhajókon érkezett európaiaknak ily készítményeket mindig jól el lehet adni. A teknőczök legnagyobb része azonban hegyes orrú zöld teknőcz volt, melyek húsa igen jó, s az angolok is nagyon szeretik, különösen levesnek.

Egyetlen baj, mi a halászatnak nagy akadályául szolgál: az öbölben a tengeri kígyók sokasága, **) melyek különösen a legsekélyebb vízben tanyáznak, hol a hal a legtöbb. A halászok e kígyóktól nagyon rettegnek, s hallottam úgy Colombóban, mint itt is, pedig tekintélyes uraktól, hogy marásuk legtöbb esetben veszélyes, sőt gyakran halálos is.

Az öbölben képzelhetetlen mennyiségű kagylót találnak, sőt mondhatni, az egész tengerpart borítva van velök, minden vihar millió számra sepervén ezeket a sekély partra. A kagylók nemcsak utak készítésére adnak olcsó és páratlan felső borítékot, de belőlök kitünő meszet is lehet égetni, s a lakosok ezt használják is építkezésre.

Mind e természeti előnyöket a hollandok is már annyira méltányolták, hogy Calpentyn-félszigeten erődöt építettek, mely ma is még igen jó karban s lakható állapotban van.

*) E fecske-fészkek sem egyebek, nyálkás, ragadós tengeri mohánál, melyből a fecskék a barlangok sziklafalaira fészkeiket építik.

**) Hydrus major.

Szőlőt is ültettek itt, mely meglehetősen díszlik is, másutt azonban a szigeten a szőlő ültetését még nem kísérelték meg.

Végül van még Putlamnak egy — s nem is épen utolsó nevezetessége: szent Anna szobra ez, az itteni missionáriusok háza előtt. Az a hír szárnyal e szoborról, hogy csodákat művel, s ezt a nép annyira hiszi, hogy ezrenként járnak búcsúra a szoborhoz. Ha ezt csupán katolikusok tennék: semmi különös sem lévén benne, meg sem említenők; de a dologban épen az a csodálatos, hogy katolikus legkevesb a búcsújárók közt, hanem többnyire mahomedánusok és hindúk, kik a nélkül, hogy szent Annában egyáltalán hitet helyeznének: szent Anna e faragott képviselője iránt nagy tisztelettel viseltetnek, nagyon ragaszkodnak hozzá, föltétlenül bíznak benne, és saját nyelvükön *Hanna Bibi Czanak* hívják.

Putlamtól folyvást délirányban haladva, Chilaw nevezetű falúba érkeztünk, mely régen, mint Salabham szerepelt Ceylon történetében. Alapítása után azonban nemsokára (a XIV. században) a tamilok elfoglalták, s azóta tulajdonképen soha sem volt a szingálok birtokában, mert noha névleg visszafoglaltatott is, tényleg a móroknak kezeibe került, kiktől a portugálok vették el; aztán a hollandoknak jött birtokába, s végre belőle ezeket is kiűzték az angolok. Chilawnak különben semmi fontossága nincs, a közeli erdőben azonban mintegy 20 mértföldnyi kör létez, teledestele régi városok s emlékek romjaival. Itt található többek közt a Kaymel folyó partján az egykori nagyhírű Dambedenia is, mely III. Bahu Wijayó királynak volt 1235-ig székvárosa; továbbá a Dedru Oya folyó éjszaki partján Yapahu, mely 1301-ig volt a királyság fővárosa. Az elsónél még igen sok gyönyörű faragott oszlop látható, azonban egyéb műemlékek már részint elpusztultak, részint eltávolítottak. Yapahunál a romokból még igen nagyszerű részletek állnak fenn, többek közt egy 14 láb magas gyönyörű faragott kapu, jobbra-balra érdekes gránit-collonáddal, s ezek fölött mesterséges és ízletes stylű friezek. Van aztán egy óriási ablak, egészen mór stylben, melyen a világosság csipkeszerűen faragott kőtáblákon hatol át; az ablak fölött pedig szent lúd és nöstény orosz lány, szintén épségben, s jelentékeny mű mind a kettő. *)

*) Tournour és Haafner leírásából. E munka igen kimerítően ismerteti e régiségeket.

Chilawtól Negombo városig az út folyton kókusz-pálmaligetek közt halad, hol már úton-útfélen a ligetektől mindenütt házak s kunyhók villognak elő, és helylyel-közzel népes faluk terülnek az út mellett. Imitt-amott a primitív kókusz-malmok recsegését hallja az ember, a mint az olajt préselik, s a lomha bivalok köröskörül forognak.

Madampé nevezetű falunál jó karban tartott dagoba áll az út mellett, előtte fényes oltárral. Mindez Tanavilla Abhaya tiszteletére emeltetett, ki egykor mint király a vidéken uralkodott. A néphagyomány *) azt mondja, hogy öngyilkos lett, miután annyi jót tett a vidéken, hogy a hálás hindú alattvalók ez emlékekkel örökítették meg, sőt oltárt is állítottak, melynél jötevőjüket, mint félistenséget s a helység védszentjét imádják.

Negombo, vagyis régi nevén *Nagabúh* (mi azt jelenti, hogy: „kigyó-bálványzók városa“) jelentéktelen hely volt a portugálok megérkezéig. Ezek szép fekvésénél fogva sanitariummá szemelték ki, s erődöt építettek belé. A hollandok azonban kereskedési előnyököt fődöztek föl benne, cinnamon-ültetvényeket alakítottak itt s az e célra megtelepített chaliák védelmére négy egész üteggel fölszerelt várrá alakították. A várakozásnak sokáig meg is felelt, a legjobb fahéj igen jelentékeny mennyiségben itt termeltetett, s a vár körül élénk város alakult, hol nagy számú európaiak folytattak üzletet. Itt is azonban a fahéj-termelést hasonló sors érte, mint Colombóban, miről föntebb már emlékeztünk, minél fogva jelenleg a nagyszerű s egykor világhírű cinnamon-ültetvények helyén kókusz-erdők lengetik koronáikat. A város azonban ma is igen élénk, s a vár jó karban van, noha jelenleg helyőrsége nincs; a hollandoknak a város körül minden irányban elterülő villái s díszkertjei pedig arra mutatnak, hogy a lakosok közt ma is még jelentékeny a vagyonosodás.

Végre másfél napi csaknem folytonos kocsizás után megérkeztem Colombóba.

Doktor Ondaatje barátom ekkor, ígérete szerint már csaknem mindent beszerzett számomra, mire fölkértem. Példányokat a magokat földbe ásó, továbbá a vándorló halakból; kézrekerített több nevezetes kigyót s rovar s népismeii gyűjteményem számára igen érdekes és nagy értékű szöveteket is

*) A *Rajavali* és *Mahawanso* mindezt nem említi.

szerzett, melyek az egykori ceyloni nemzeti királyok udvariban szoknyákül viseltettek. Igen finom sásból vannak szövve, s színekben szövött madarakkal s egyéb állatokkal ékesítve. Ki voltak állítva a m. n. muzeum népismeij gyűjteményében s onnan mindkettő az iparmuzeumba jutott. Ezenkívül szerzett számomra több talipot-levélre karczott könyvet páli és sanskrit nyelven, de ezek közt legnagyobb értékű volt a *Mahawanso* első kötetének egy régi másolata, szintén páli nyelven, talipot-pálma leveleken. E nevezetesség ma is a muzeum népismeij gyűjteményében van, s az úgynevezett „nagy hősök leszármazását s történetét“ tartalmazza csonkítatlanul.

A *Mahawanso*t s *Rajavalit* annyiszor idézvé már, ideje, hogy ezeket is, de különösen az elsőt röviden megismertessem. Nem sokan lesznek olvasóim közt, kik e nevezetes történeti kronikát ismernék, sőt valószínűleg sokan lesznek, kik nevét sem hallották soha.

Európai tudósok a legközelebbi időkig, mindig azt állították, hogy a szingál emlékiratoknak ép úgy mint a hindúknak egyáltalán semmi érdekek nincs és semmi történeti anyagot sem nyújtanak a kutatásra; hogy mint vallásos iratok, inkább fanatikus mesék vagy, románczok mint nemzeti kronikák. Ez volt a portugall írók véleménye is, melyet a hollandok rendesen utánmásoltak, sőt az angolok is minden további vizsgálódás nélkül elfogadtak, még e század első éveiben is azt mondván, hogy a szingálok kronikáira az ország régi történetei körül mit sem lehet adni. Ha valamely író a *Rajavaliból* a ceyloni királyok chronológiáját összeszedte is, ezt többnyire csonkítva adta úgy, hogy csak a legnevezeteseb eseményeket mutatták be, de ezek okait, előzményeit s következéseit senki sem értette. 1816-ban egy névtelen angol munka jelent meg, mely annyira ment, hogy Ceylon királyainak történetét néhány sorban adva utána jegyezte, hogy ez is nagy részben mese, mert az ország múltjáról semmi bizonyost sem tudhatni.

Az ezután következett írók elődjeik állításait másolták le, s nem is értvén a szingál vagy páli nyelvet, minden további scrupulus nélkül csak azt jegyezték meg, hogy Ceylonnak régi — számbavehető hitelességű története nem létezik.

Csak 1826-ban történt végre, hogy az európai tudósok

szemei megnyíltak. Egész India múltját ekkor kezdték mesékből, mondákból, pénzek s régi emlékek fölirataiból összehátolni; Prinsep ekkor fogott a buddhista fölírások megfejtéséhez; Hodgson Nepaulban ugyan ezen törte fejét; sőt Körösi Csoma Sándor is buddhista emlékiratok magyarázásával fáradzott Tibetben, — midőn egyszerre szétpattant bombaként terjedt el a hír, hogy Ceylonnak folytatólagos írott története van, mely a legnagyobb hitelességű nemcsak, de egész India történetének, szintén gazdag forrása. Ceylonban ekkor Tournour György volt a közlekedési osztály polgári mérnöke, nevezetesen a Saffragam-kerületben, hol egy igen nagy tudományú buddhista pappal megismerkedvén, ezzel a mulgiri galla-templom Wiharájában őrzött levéltárat átkutatták, hol a keresztyén időszámítás előtti időkben származott rendkívül fontos kéziratokra is akadtak, s Tournour aztán egész életét ezen irományok tanulmányozására s földolgozására fordította.

Szükséges itt megjegyeznünk, hogy minden szingál könyv közt a Mahawanso a legnevezeteseb, mely tulajdonkép a szigetnek rimes versekben írt kronikája s közel 24 század történetét tárgyalja, K. e. 543-ik évtől egész 1758-ig. Azonban páli nyelven lévén írva, a legutóbbi évekig csak papoknak volt róla tudomásuk, s homályos és mystikus volta miatt utóbbi időkben tanulmányozását még ezek is abban hagyták.

A mystikus módor felvilágosításául, s a kihagyások vagy hozzáadások érthetése végett (mit a rimes versezet már magával hordott) a páli írók rimes verseikhez csaknem minden esetben commentárokat is írtak, mely szó szerinti magyarázata volt a mystikus szövegnek, s fölvilágosította az érthetetlen mondatokat. Mindenki tudta régtől, hogy a Mahawansoval is párhuzamosan folyvást írtak ily commentárt, vagyis szingál nyelven Tikat, mégis oly annyira közönyös volt mindenki, s oly annyira elhanyagolták mindkettőnek tanulmányozását, hogy már csaknem egészen feledékenységbe mentek úgy, hogy Turnour 1826-ig egy emberrel sem beszélt, ki az egész Mahawansót figyelemmel elolvasta volna, csak papokkal találkozott alkalmilag, kik a Mahawanso Tikájáról*) gyermekkorukban hallottak valamit.

*) Turnour G. Mahawanso. I. köt. 2. lap.

Végre azon nevezetes könyvek közt, melyeket Turnour a saffragami pap közbenjárására megkapott, volt egy *Tika is*, mely a *Mahawanso* érthetetlen helyeit magyarázta. Turnour ekkor már a páli és szingál-nyelveket tökéletesen értvén, tüstént hozzáfogott a legnagyobb önbizalommal a rég feledékenységbe szállt *Mahawanso* angol fordításához, s ekként neki köszönhetjük, hogy bebizonyította, hogy Ceylonnak önálló páratlan nemzeti története van.

A cím: *Mahawanso* szóról-szóra azt jelenti *a nagy harcosok leszármazási története*, s tulajdonképp a történeti munkának csak első kötetére alkalmazható, mely K. e. 543-tól egész K. u. 301-ik évig terjed, s az első királyok történetét foglalja magában Wijayótól Maha Sen'ig, kinek halálával, a *Mahawanso* szerint, a nagy királyok uralkodóháza sírba szállt. A munkának e részét Mahanámo írta, és pedig Dhatu Sena király rendeletéből a második században. A munka az akkori anarajapurai nagy levéltárban szerkesztetett, a rendelkezésre álló nagy mennyiségű eredeti okiratokból. *) A régi arab utasok emlegetik is gyakran e könyvtárt, s különösen a történetírókat, kik Anarajapurában a király rendeletére történetet írtak.

Noha a *Mahawanso* Ceylonnak legrégebb történetét írja meg: a sziget sanskrit neve (Lanka) a hinduknál már sokkal régebben ismeretes volt, különösen a hindu költeményekben gyakran szerepelt, s a nevezetes *Ramayana* nevezetű hősköltemény, mely tudvalevőleg egyik legrégebb hősköltemény a világon, annak Rama által véghezvitt meghódíttatását írja le. A *Raja-Tarangini* nevezetű történeti krónikában (mely tulajdonképp *Kasmir Mahawansójának* nevezhető) Ceylon igenis előfordul még a ceyloni *Mahawanso* kezdete előtti időben. A *Raja-Tarangini* ugyanis megemlíti, hogy Megavehama kasmiri király K. u. 24-ik évben Ceylonba utazván, a szent ereklyéket meglátogatta, s az *Ádám-csúcson*, Buddha lábnyománál a ceyloni királylyal személyesen is találkozott. Ez a *Mahawanso*ban is le van igen hosszasan írva, valamint számos más esemény is, melyre a *Raja-Tarangini* hivatkozik. Egyáltalán a hindu, kasmiri, tibeti és khinai egykorú írókban, Ceylonra vonatkozólag mi sem találtatik, mi a *Mahawansó*ban

*) *Joun. Asiat.* XXVII. köt. 401. lap.

is meg nem volna; eltérés sehol sincs, sem az időre, sém pedig az események lényegére vonatkozólag.

A Maha Sen után következett fejedelmeket a szingálók *Súlú Wanse* vagyis *kisebbfajta hősök* néven nevezik, s e korszak Prakrama Bahu király által állíttatott az előbbivel egyöntetűvé 1266-ban, de természetesen a folytonosan írt történetekből, s a 2-ik korszak aztán egész 1758-ig rendesen folytattatott. Az utolsó fejezetek Kirti Sri kandyi király parancsára irattak, a Siámba biztosságba szállított, s ismét haza hozott történeti okiratokból, minthogy Kirti Srinek előde I. Raja Singha apostata lévén, épen midőn a portugálok a sziget nyugati részeit elfoglalták, írtotta kegyelem s irgalom nélkül a buddhista papokat, a szent ereklyéket pedig az *Ádám-csúcsra* szállítatván hindu fakirok gondjaira bízta, valamint a buddhista templomok nagy részét is hindu templomokká alakítván, beléjük bálványokat rakott. *)

Hogy a *Mahawanso* jól fordíttatott le, nem szenvedhet kétséget; mert Turnour fordításának megjelenése óta, már négy angol tudós vizsgálta át az eredeti krónikát és *tikát* sőt le is fordították mind a négyen, s egyes szavakat kivéve, hibát nem fődözhetek föl, legalább olyant nem, mely lényeges lenne.

A *Mahawanso* nemcsak a leghitelesebb, de legrégibb korig is felvezető története ugyan Ceylonnak, de a mellett nem egyetlen története. A III—VII. század közti történetét ugyanis a *Rajavali* nevezetű történeti könyv írja le igen részletesen; a VIII—XI. század közti történetét pedig a *Rajaratnakári* nevezetű másik sok kötetes munka, **) — még

---

*) A *Rajavali* e korszakot hosszasan s élénken írja le. (Fordította Knighton, 1845. London.)

**) Ezeket együtt s mindegyikét külön is kiadta s magyarázatokkal ellátta Upham (London, 1833.), a ceyloni legfelsőbb törvényszék bírása. Ugyane két történetet, a *Mahawansoval* együtt, mint folytatóságos és egymást kiegészítő történelmet lefordították s kiadták Knighton (London, 1845.) és Pridham (London, 1849.). Ezenkívül a *Mahawansot* fordította s kiadta Londonban Sir Alexander Johnson s Pereira Lambert. Ezentúl a *Pujavali* nevezetű, a X—XIII. századbeli nevezetes történelmet lefordította s kiadta Turnour, s a szintén nevezetes középkori történetet, mely *Nykaysaugraha* néven ismeretes, fordította s kiadta Mudiausee Vilibald, London, 1849.

ezek mellett a XIV—XVIII. századokban, számos más történelmi munka készült, melyek a templomok könyvtáraiban számos példányokban meg vannak mind; s minthogy ezek is a főtörténelmi munka adatait nemcsak megerősítik, hanem azokat körülményesen s részleteiben is leírják: Ceylon *huszonnégy század* folytonos, meg nem szakított, sőt a legnagyobb hitelességű történelmi följegyzésekkel dicsekedhetik. Mind e történelmi adatokból s az ezeket megerősítő s kiegészítő okiratokból Turnour igen nevezetes munkát állított össze, melyben százhatvanöt ceyloni nemzeti királynak leszármazását s uralkodásuk történetét adja legnagyobb pontossággal; ebből azt is láthatjuk, hogy a százhatvanöt király a szingálok királyi trónján 2341 évig uralkodott. E munkában, mely közel tizenöt évi szakadatlan búvárkodás eredménye, Turnour a mindenik uralkodó alatt történt eseményeket külön-külön fejezetben összecsoportosította s a munkából minden ceyloni városnak vagy emléknek s templomnak alapítója, úgy azok alapítási éve is kiolvasható, s a nagy vízmedenczékét illetőleg is minden fölvilágosítás megtalálható. Így ő fényesen megezáfolta a fölületes tudósok állításait, kik azt mondták, hogy Ceylonnak oly történelmi adatai egyáltalán nincsenek, melyek biztos kútfőkül tekintethetnének. *)

Holmi jelentéktelen jellegű adatokról nem is szólva, csak pár általános történelmi tényről teszünk említést, hogy a *Mahawanso* tökéletes hitelét kétségen kívül helyezzük. A *Mahawanso* ugyanis leírja Sandrakoptus király udvarát s azon szertartásokat is, melyekkel ott Megasthenes, Seleucus Nicatornak követe K. e. 323-ik évben fogadtatott. Van továbbá a *Mahawanso*ban a buddhismus történetéről Indiában igen részletes chronologiai kimutatás, mely a K. e. 590—307. korszakot foglalja magában, s e közben részletesen leírja Nagy Sándor expedícióját is Indiába, valamint Megasthenesnek egy másik követségét is Palibothrába, a Ganges mellett. Mindez igen nevezetes összeköttetés nyugat és kelet történelme közt, mely összeköttetésről a hindu történelem mit sem látszik tudni, valószínűleg, mert mind e nyugati összeköttetés buddhista fejedelmekkel történt. A ceyloniaknak azonban a

*) Turnour e harmadik nagy munkájának czime: *Epitome of the History of Ceylon*. London, 1846.

prasiusoknál Megadhában s egyéb indiai államokban, melyekben a buddhismus fészkelte, nagy érdekeik voltak már csak azért is, mert Mahindo — a ceyloni buddhismus megalapítója — Sandrakoptusnak *) volt unokája.

Dr. Ondaatje egy tudós buddhista paphoz vezetett el, ki az iskola-tanácsnak volt tagja, s kitől számomra a *Mahawanso* egy kötetét vevén, ezt annál kifizetni voltam. A papnak nevezetes könyvtára van, s mily sajtóságos látvány az ily pálmalevelekre karczott lapokból összeállított könyv! Azonban láttam igen érdekes és szép, százakra menő köteteket, melyek aranymetszetűek voltak, s aranyzsinórral fűzvék, sőt némelyik (leginkább a XIV—XVII. századbeli) igen érdekes festett kezdőbetűkkel s címlapokkal is díszítettek. A buddhisták mai nap is a *talipot*-levélre írt könyveknek adnak nagy előnyt, mert ez készítési módjánál fogva sem meg nem penészedik, sem a moly meg nem támadja. Ily könyv, e két veszélyt tekintve, akár örök időig is eltarthatna; sőt a régi-ség színén mit sem változtat, egyforma marad mindig.

A pap lakása mellett kis kolostor volt, hol buddhista papnövendékek épen ily *talipot*-levelek készítésével foglalkoztak s 10—12 éves gyermekek is segítettek nekik. Az *olák* vagyis lapok a *talipot*-pálmának pár nappal előbb fakadt fiatal leveleiből vétetnek, levágatván még mielőtt sötétzöld színöket s izmos ereiket megkaphatták volna. Hogy a levélnek hajlékonysága biztosíttassék, pár napig tejben, aztán vízben áztatják, s miután ez is megtörtént, hengerrel két síma deszka közt sajtolják, hogy felszíne egyforma símaságot kapjon. Aztán a szükséghez képest 3—4 hüvelyk széles és 2—3 láb hosszú szalagokra vagdaldván, a lapokat két végökön átlyukasztják, s ennél fogva összefűzvé, a már kész, de még be nem írt könyvet újra sajtóba teszik. E levelekre aztán vasvagy aczél-stylussal könnyen lehet írni, csaknem úgy, mint palakötáblára; a levelek nem foszlanak, s nem is hasadnak. Az írás egyelőre nem látszik, s nem is olvasható, mert a karczott hely a levéllel egyszínű, az ily beírott lap pedig oly forma, mintha a levelet minden irányban szű ette volna.

---

*) A hindu *Purána* (Wilson fordítása) Khandraguptának, a *Mahawanso* pedig Kaudakoptának nevezi ez uralkodót; de az azonos-ság kétségbe nem vonható.

Hogy a karczolás látható legyen, a lapokat égetett kókusz-
héjból s pálma-olajból készített festékekkel kenik be kis szivacs
segedelmével, aztán a lapról a festéket gyöngö olajjal lemos-
sák. E műtét következtében a lap felszíne világossárga s
fényes lesz, a rajta levő írás pedig fekete s olvasható, mintha
csak nyomtatva lenne.

Az olaj s égetett kókuszdió szagának tulajdonítják, hogy
ily könyvet penész s moly soha sem támadja meg, s épen e
czélból nemcsak a buddhisták, hanem a mórok s hindu-
tamilok is az iskolákban inkább íratnak gyermekeikkel stilus-
sal talipotra mint papírra tollal. Az iskolákban természetesen
szingál vagy angol betűkkel írnak; valamint a kormány által
kiadott tankönyvek is angol, szingál és tamil nyelven
vannak nyomtatva. A páli nyelv csak a hierarchia nyelve, s
ezen kívül néhány oly tudós érti, ki ezzel mint szakember
foglalkozik.

A mi a ceyloniak irodalmát illeti, ez náluk is csaknem
épen úgy fejlődött, mint a legtöbb más országban. A nemzeti
életnek s befolyásnak a hierarchia állván élén, az irodalom-
nak is vallásos színe van. A legrégebb időktől a tanulás- és
tudományadta befolyás a papoknak lévén kezében, nekik
hivatásuknál fogva kényszerű kötelességek volt megtanulni a
sanskrit s utóbb páli nyelvet, minélfogva természetesen
többet tudtak mint bárki más; tudásukat kizsákmányolták,
s hatalmat s befolyást gyakoroltak föl- úgy, mint lefelé, s a
társadalom minden mozzanatának ők adtak irányt, a művé-
szetet s minden egyebet vallásos irányban terelve.

A nemzeti királyok mindig meghajoltak a tudomány
előtt; átlátták hatalmát s befolyását, s a papságot mindig
támogatták. Megbízták egyenesen a nemzeti történet írása- s
könyv- és okirattárak alapításával, azok nevelése s föntartá-
sával; s e czélból a papságnak nagy terjedelmű birtokokat
ajándékoztak, az egyes buzgóbb papokat pedig minden kép-
zelhető kitüntetésekben részesítették.

E könyv- s irattárakból a malabárok s portugállok
vérlázító vandalismusa következtében igen sok elpusztult,
de azért a kolostorok s templomok wiharáiban ma is van
még elég, hogy abból a ceyloniak nemzeti irodalmáról
magunknak kellő fogalmat alkothassunk. E könyvek leg-
nagyobb része természetesen vallásos tárgyú, van azonban

köztök minden képzelhető egyéb tárgyú is, s némelyik oly régi, hogy származása csaknem Ceylon történetelőtti korába vihető föl; s ezek leginkább vallástörténelmi munkák.

Az utóbbiak csaknem kizárólag páli nyelven *) írvák, míg a csillagászati, matematikai és természettani tárgyú munkák sanskrit nyelvűek; az általános irodalom egyéb termékei pedig elu nyelven szerkesztvék, mely a szingáloknak tulajdonképeni irodalmi nyelve. Nem is egyéb ez szingál nyelvénél, hanem a közönséges társalgásinál sokkal finomabb, a mennyiben páli- és sanskrit-szólamokkal van keverve.

A régi könyvek közt a sanskrit és páli nyelven írottak oly nagy mennyiségben fordulnak elő, hogy csaknem azt lehetne mondani, hogy a szingáloknak saját nemzeti irodalmuk nem is igen van; még a saját nyelvökön írt könyvek sem egyebek fordításnál sanskrit- s páliból; az eredeti művek legnagyobb része rímes költészet s értéktelen balladaforma versezet.

A páli könyvek eredeti betűkkel írvák, s csaknem mind, néhány nyelvészeti s nyelvészet-magyarázati munka kivételével, buddhismusról értekeznek. A régi nagy páli nyelvtan ugyanis már századok előtt elveszvéen, számtalan értekezéssel pótoltatott, s ékként jött létre egy egész nyelvtani irodalom.**)

A rímelés oly általános szokásban volt már régen is, mint szokásban van ma; nemcsak a legendák s vallásos tételek, de még a nyelvészeti munkák s ezekhez való commentárok legtöbbje is rímes versekben írtak; valószínűleg azon okból, mert azt tarták, hogy a rímes vers tovább megmarad a fejben s könnyebb betanúlni emlékezetből.

A páli nyelven írt szentkönyvek közt első helyen a Pitta Rattayan, három szent kosár áll, mi a buddhisták tanait,

*) A páli nyelv, mely Siámban s Ávában is a buddhistáknak irodalmi nyelve, dr. Mill jeles értekezése szerint nem egyéb *Magadha Prokrit*nál, a sanskrit nyelvnek egy classikus szólásmódjánál, mely a hindúk költészetében is nevezetes szerepet játszik, sőt a szent drámákban is csaknem kivétel nélkül használtatik. — Burnouf és Lassan a 30-as években szintén írtak nevezetes értekezéseket a páli nyelvről; de ennek legkimerítőbb ismertetése Turnournak a *Mahawanso* fordításához írt előbeszédében olvasható, melyben ez bebizonyította, hogy a páli csaknem a sanskrit nyelvvel egyidős.

***) Bővebben értekezik erről Hardy Spencer. (Colombo, 1848.)

fegyelmét, s Buddha minden prédikációját magában foglalja. E munka oly óriási terjedelmű, hogy állítólag 592,000 stanzát tartalmaz; a hozzá való commentár pedig, mely *Athakatha* néven ismeretes, s az V-ik században készült, szintén 361, 551 versszakból áll.*) E munkák természetesen nagy terjedelmök-nél fogva igen ritkán találhatók csonkítatlan példányokban, azonban a nagyobb templomokban egyik vagy másik mindenütt meg van, néhol mindkettő is. A Pittakák legnépszerűbb s legismertebb része a legendaféle elbeszéléseknek, melyekről azt állítják, hogy Buddhának egykori *sutrái* vagyis vallásos beszélgetései. Ezek külön kiadásban is megvannak *Pansiya panas-jatakapota* név alatt, mi annyit jelent, mint *ötszázötven születés*. A Buddha egész életével összeköttetésben álló eseményeket írja le beszély formában, s különösen azok népszerűek, melyek saját átváltozásait írják le, mielőtt Buddhává lön. Hardy azt állítja, hogy ezen elbeszélések a zsidók *Talmudjához* feltűnően hasonlítanak, mert aphorismák és tételek mellett az isteni szöveghez philologiai magyarázatokat is adnak, s mondákkal és példabeszédekkel világosítják a tanokat, melyek nemcsak a szentek s hősök, de a lelketlen állatok számára is készültek. E könyv szingál fordításban is megvan századok óta, s oly népszerű, hogy a szingálok olvasását sohasem únják.

A többi páli könyvek cosmográphiáról s a mindenség elméletéről értekeznek — buddhista szempontból. Aztán a kasztok különféle szerkezetéről, jogairól s kötelességeiről; továbbá helyirati elbeszélések-, orvosi tanácsok- s katekizmus-féle munkákból állanak.

A természettani, cosmographiai, orvosi és sebészi könyvek kivétel nélkül sanskrit nyelvűek, vagy e nyelvből fordítottak, s a szingálok egyedül így jutottak azon kevés csillagászati ismerethez, melylyel bírnak: de a régiek fogalmai

*) *Fides penes Authorem*: Hardy Spencer. Ő azonban húsz évig volt Ceylonban, a páli irodalommal sokat foglalkozott s könyvtára is volt, 467 művet tartalmazó, mind ceyloni irodalmi termékekből. Ezekből 80 sanskrit, 150 elu, a többi páli nyelvű volt, s ezeket Hardy megismertette röviden, s feltűnő, hogy a könyvek czímei a tartalmat ritkán árulják el, a czím többnyire csak egy vagy két szóból állván, mint például: *Világosság, Fény, Drágakövek, Virágok, Virágfűzér, Koszorú*, stb.; a szerző neve s az évszám csak ritkán lelhető a könyvben.

szerint az astronomia lényegét még mindig a jóslatban s álmomagyarázásban tartják, a csillagok pedig s más égi tünemények még mindig csak az előbbieknak segédtudományául tekintetnek.

A sziget jelenlegi lakóinak értelmi hanyatlását összehasonlítva a régi lakosokkal mi sem igazolja inkább, mint épen, ha a régi s modern nemzeti irodalmi termékeket egymás mellé helyezzük. Leszállva a vallási viták komolysága-, s a történelem és valódi tudomány méltóságáról, jelenkori írói kizáróan költészettel s mulattatással foglalkoznak; balladákat s úntató helyleírásokat ismertetvén, százszor és százszor ismételt nehézkességgel. Azt az egyet azonban elismeréssel kell említenem; hogy a jelenkori szingál írók bármennyire népies, tréfás vagy satyrikus modorban írjanak is, szemérem-s erkölcssértő túlságokba nem csapnak, mint Indiában; s ha képzelő tehetségek nem valami finom s kifejtett is, durvaság s gyöngédtelenség bennök soha sem fordul elő. *)

A szingál nyelv oly hajlékony, hogy minden kigondolható rímre igen alkalmas; ezt a versírók fel is használták, s minden képzelhető versformát kigondoltak, melyek a lakosság közt igen népszerűek, s nagyon el vannak terjedve úgy, hogy alig van szegény vagy gazdag az országban, ki néhány balladát el ne tudna szavalni vagy énekelni. **)

A komolyabb hősköltevények Buddha tiszteletére irattak, de vannak a hindu istenségek tiszteletére is nagyobb számban, különösen Patine, Siva, Vishnú és Ganesa kedvencz tárgyai a modern szingál-írók hősköltevényeinek. ***)

A szingál-irodalomnak régibb termékei csaknem mind történelemmel foglalkoznak, ilyen a *Rajavali* s a *Rajaratnakári*; aztán nyelvészeti és szótárféle munkák is vannak, valamint helyirati, orvostani s rokontartalmú művek is; azonban valamennyinél a gyakorlatiasságnak, találékony észjárásnak s eredetiségnek hiánya világosan szembetűnő. Valamennyi mindig az érzelemhez és szívhez szól; nem tartják föladatuknak, emelkedettebb hangulatba hozni az olvasót: egyetlen irányuk: hogy az olvasó bámúljon, s úgy szólván egészen

*) L. Roberts: *Oriental litterature*, 191. lap.

**) Ugyanott.

***) Ugyanott.

vaduljon el az előadottak hihetlenséggel határos elbeszélésén. *)

Az írók gondolatszegénysége jelenleg gyakori ismétlésekre viszi őket. Új s új könyvek jelennek meg nagy számban, de ezek legnagyobb része csak régi, népszerű munkák új kivonata, felfrissítése, s új köntösben föltalálása. A hivatott és szakképzett írók száma a sziget újra-alakulásának körülményei közt naponként fogyni kezd; mit leginkább azon intézetek rohamos hanyatlása segít elő, hol azelőtt a buddhisták ambíciója irodalmi tevékenységre sarkaltatott. A kolostorok s templomok hanyatlása hanyatlásba hozta a nemzeti irodalmat is. Ha az irodalom utilitárius és életképes irányt fog venni — a kolostoroknak végórája fog ütni Ceylonban, a mennyiben befolyásuk s fontosságuk többé nem leend.

X.

Colombóban csak egy napot időztem ezúttal, s dr. Ondaatje barátom családjától érzékeny búcsút véve, visszasettem Galléba, hová minden további baj nélkül szerencsésen meg is érkeztem épen azon póstakocsin, a melyen önnét 18 nappal előbb kiindultam, s így az egész ide stova utazás mint az olvasó láthatja, nem sok időbe, de annál több pénzbe került. Az utazás egész Kelet-Ázsiában, különösen Ceylonban nagyon költséges; a gallei hotelben például 13—14 ezüstforint kell naponként s ha az ember gyorsan utaz, 25—30 forint is elkél naponként; kocsi, ló, vasút, posta, hotel, minden drága; csak az ember olcsó, ennek a hátán azonban utazni nem lehet, valamint erdei gyümölcsön élni sem.

Galléba érkeztemkor az amerikai consul a korálokat már bepakkoltatta; ládákat is készíttetett, s aztán gőzerővel fogtunk az általam útközben gyűjtött szerzemények bepakkolásához. Galléban Prescottt úr szintén szerzett sok halat a halászoktól, kik, a mit fogtak mindennap bevitték neki, válogatás végett. Így a gyűjtemény igen tekintélyes lett, mit nagy gondal pakkoltam is be. A nagyobb tengeri állatokat s kigyókat természetesen borszeszbe kellett elhelyezni, de nagy edény

*) Turnour.

nem lévén kapható, bádogszelenczéket kellett készíttetnem, bár a piacon nem volt egyéb gyöngö s fölötte hajlékony fehér bádognál. E miatt nagy aggodalmam támadt, hogy az edények folyni fognak, ha a ládákat a vasúton dobálják; ezért bezáratlanul hagyván őket egész éjen át, nagy meglepésemre úgy találtam, hogy a szelenczék egy csepp borszeszt sem eresztenek keresztül, minélfogva aztán lezáratva s leragasztatva személyesen kísértém a vámházba, s onnan egy angol hajóra, mely kávéval néhány nap múlva Londonba készült vitorlázni.

Nagy kő esett le szívemről, midőn minden a hajón lévén, fölszabadúlnak éreztem magam a felelősség terhe alól, mely nyugodnom is alig engedett, jól éreztem magam ekkor, s a siker és teljesített föladat érzetében gond nélkül kezdtem csomagolni saját podgyászomat, hogy a minden órán várt európai gőzös készen találjon. Ily hangulatban lepett meg másnap reggel még ágyamban az angol vitorlás kapitánya, jelentvén, hogy az egyik láda igen folyik. Ugrottam tüstént, s bádogost, asztalost és arak árúst összeszedve, a hajóra siettem. A ládát fölbontva, abból vagy $1\frac{1}{2}$ iteze arak csakugyan kifolyt egy hasadáson a pléhszelencze tetején, mit a bádogos állítása szerint — nem jól ragasztott le. A hibát helyreigazítottam tüstént, s aztán, hogy meg legyen nyugtatva, az alkoholos ládákat minden oldalakra forgattattam, s úgy hagytam bizonyos ideig, de valamennyi száraz volt, a szeszt jól tartotta. Erre aztán a kapitányt megkértem, hogy a ládákat Londonig ne mozgassa helyeikből, s nyugodtan távozván, másnap délután én kelet, az angol vitorlás pedig nyugat felé indultunk. A gyűjtemény szeszbe helyezett része azonban daczára minden elővigyázatnak, nagyrészt elromolva érkezett Pestre — 9 hónapi út után. A cultus-miniszterium utasítása volt, hogy mindent vitorlás-hajóval küldjek, hacsak vitorlás-hajót találhatok. Ha szabad választásomra lett volna bízva: gőzhajóval küldöm a ceyloni gyűjtményt, s bizonyos, hogy nem lett volna ideje elromlani. Egyébiránt a korállók, s egyéb gyűjtemények jól érkeztek, s már magában ez is igen jelentékeny.

Hátra van most, hogy Ceylon nevezetes állatairól is szóljak valamit, legalább oly állatairól, melyek a sziget specialitásai közé tartoznak.

Ceylon faunája kétségtől leggazdagabb a halakban, mi sajátságos fekvésénél fogva nem is lehet másként. Gazdagsága feltűnő a tengeri halak képzelhetetlen sokféleségében, s alig van furcsa hal-alkat, mely partjain elő nem fordulna; a korallzátonyok minden ragyogó színű tengeri halat magokba ölelnek. Azonban a *marina fauna* mégis, csaknem egészen azonos az indiai ichtyológiával, mely már sok és jó munkából meglehetősen ismeretes, míg a sziget édesvízi faunája csak részben, s ezért sajnálni lehet, hogy nagy számban gyűjtött édes vízi halaim a hosszas tengeri szállítás alatt csaknem mind megsemmisültek.

Több példányban volt gyűjteményemben egy *anabas* nemű hal, mely a kiszáradt vízmedenczékben található, midőn fenékek oly kemény, hogy minden irányban megreped, s rajta nemcsak járni, de lovagolni is biztosan lehet. Midőn a víz e medenczékben rohamosan apadni kezd, e keszegforma hal az iszapba bújik, s a mint a medencze vize szárad, folyvást mélyebbre fúrja magát, úgy, hogy a száraz évszakban 3—4 láb mélységből is ássák e halakat; ha ásóval a földet kivetik s az szétmállik, közüle 6—12 hüvelyk hosszú, jó egészségnek örvendő ily halak ugrálnak ki elevenen.

Igaz, hogy más tropikus országokban is fordulnak elő ily jelenségek, hol a száraz és esős évszak váltakozik, de sehol sincs eset, hogy a halak 3—4 láb mélyen rejtőzzenek oly megkeményült földkéreg alá.

A *Protopterus*, *) mely a Gambia-folyót lakja, s mely Owen szerint a halak minden szerkezetével el van látva, de mégis valóságos tüdeje van: midőn, kis víznél, a folyó medrébe tér, rendszeren a part melletti iszapba szokott rejtőzni.

Azonban ezen állat mindig nedves iszapban tartózkodik, s 10—15 hüvelyknél mélyebben még nem találtatott. Ily helyzetben merevedve várja be az esős évszakot, midőn a folyónak áradásával tevékeny mozdulatait ő is ismét megkezdi.

Abyssiniában is van egy hasonló jelenség a Mareb halival, mely a Nilus-folyam egyik legfelső ága. A Mareb ugyanis, a mint a Taka-sivatagon átvonul, száraz évszakban néha

*) *Lepidosiren aunelectans*, Owen, Linn. Trans 1839.

egészen kiszárad, s a halak ilyenkor a nedves homokba bújnak. E halak közt egy meztelen kis hal is található, egészen különböző a Nilus minden ilyenmű halaitól, mely néha két, sőt több láb mélyen is található a vizes homokban. *)

Guiánában, Délamerikában, a gömbölyűfejű haszár, vagyis a *Callichthys littoralis*, bárha különös lélekző organuma nincsen is, a száraz évszakban szintén iszapba vagy sárba temetkezik; **) valamint Surinámban a Loricáriák pár faja is éppen ily életmódot követ.

De magammal is megtörtént a következő eset Mexikóban: A csöndes tenger partján, nevezetesen Manzanillo kikötőben, hol akkor nagy szárazság uralkodott s az emberek sófőzés végett mindenütt vizet kerestek, s e czélból kutakat ástak; egy reggel emberek jöttek hozzám s hívtak, hogy menék velök a közeli Cuyutlán lagunába s nézzem meg, mi történt. Odaérve láttam, hogy a laguna száraz, s minden irányban repedező fenekén kútat kezdtek ásni, több mint hat láb mélységben pedig krokodilusra akadtak, mely merevedett helyzetben volt nedves de nem sáros talajban. A mint a krokodilust kiemelték, azonnal látható volt, hogy eleven; de nem mozdult, s csak pár óranegyed múlva jött magához annyira, hogy felénk s reánk kaffogott.

Ceylon róna vidékein, hol kisebb-nagyobb medenczék nagyobb számmal fordulnak elő, a benszülöttek minden száraz évszakban ássák e halakat. Mr. Whiting, a keleti tartomány polgári főnöke beszélt Tennentnek, hogy véletlenül kétszer volt szemtanúja a benszülöttek ily működésének; egyszer Moelevitoe, máskor Kottiar mellett a vízmedenczében. Mindkét helyütt az agyag kemény volt, noha kissé nedves, s a mint az emberek ásóval kihányták, darabokra törve, belőle számos 9, 10, sőt 12 hüvelyk hosszú halak hullottak ki, melyek nemcsak egészségesek és elevenek voltak, de a napon igen élénken ficzkádoztak is.

Megmerevedett helyzetben ily hosszabb életképesség Ceylonban nemcsak a fönntemlített halaknak s krokodilusok-

*) Quatremere: *Memoires sur l'Egypte*, I. köt. 17-ik lap, — és Legrand: *Hist. d'Abyssinie*, — továbbá Solaim: *History of Nubia*.

**) Handkock: *Fishes and reptiles of Demerara*.

nak sajátága, hanem megvan az némely édesvízi puhánynál s vízi bogárnál is. A ceyloni édesvízi puhányok legnagyobbja az *Ampullaria glauca*, például minden csöndes vízben található a szigeten, sőt a vízmedenczékben, a rizsföldek árkaiban és még a rizsföldeken is. Ily helyeken egy csomó meszes héjú tojást szokott lerakni, 100 sőt 150-et is egy-egy csoportban, mindig a puha sárban, hol a víz elpárolgása bekövetkeztével a száraz évszakban lejobb s lejobb búvik, s végre az esős évszak beálltával fogságából megszabadul. A *Melania paludina* egy másik édesvízi puhány, épen így búvik el a rizsföldeken, s az eső beálltával épen s egészségesen jelen meg.

Hunter *) már régen felállította azon általán elfogadott véleményt, hogy a *hibernatio* vagyis téli dermedtség, noha a hideg következtében történik, mégsem egyedül a hideg miatt van, hanem részben azért, mert a hideg évszak megfosztja az állatot minden eledelétől s megélhetési módtól, s így a természet már eleve gondoskodott az állat szerkezetében, hogy ily idő bekövetkeztével életműködését bizonyos időig felfüggeszthesse.

Rendkívüli forróság a tropikus ég alatt néhány állatnemre s igen sok növényre épen azon hatást teszi, mit a rendkívüli hideg az éjszaki égöv alatt; s azért igen valószínű a föltevés, hogy a dermedtség a forró égöv alatt csak hasonmása a téli álomnak éjszakon, mindkettő hasonló okokból történik. A fagy, mely a Mississippi alligátorait hónapokon át tartja fogva, valamint csaknem minden hüllőt az éjszaki égöv alatt: ép úgy megfosztja őket minden élelemtől s tevékenységtől, mint a szárazság s nagy hőség a ceyloni krokodilust, halakat s puhányokat. Az európai *süldisznó*, mihelyt az őszi dér bekövetkezik, téli álomra kénytelen menni, mert minden élelmétől megfosztatott; s így tropikus rokona is a *madagaskari tenrek* (*Ceutetes ecaudatus*, Illiger) álomba merül, ha a nagy forróság kedvencz eledelétől megfosztja.

Az ampulláriák s más édesvízi puhányok leszállása a ceyloni medenczék s rizsföldek iszapjába némileg parallel példa a *helixek* és más szárazföldi csigákkal. A magyarországi ehető csiga például, mihelyt a csipős ősz bekövetkezik s a dér kedvencz eledelét megpörzsölte, föld alá búvik vagy mély

*) Hunter: *Observations on parts of the Animal Oeconomy.*

lyukakba, vagy levelekkel tölt gödrökbe; házikóját aztán betapasztja s ily helyzetben van, egészen felfüggesztett életműködéssel, míg csak a komló s a neki eledeltől szolgáló egyéb növények tavasszal ki nem hajtanak. Igy Ceylonban is, a mi ehető csigánk közeli rokona a *helix Waltonü*, mihelyt a száraz, forró évszak bekövetkezik, bezárja házikója nyílását, nehogy a nedvesség s lé azon kipárologhasson aztán tétlenségben nyaral egész az esős évszakig.

A *chilii bulimus* példányai Angliában gyapotba s szivarládába pakkolva, két év múlva elevenen találtattak; egy suezi csiga pedig, mely 1846-ban a Brittiish Muzeumban állítattott ki, 1850-ben, vagyis négy év múlva új burokkal behúзва észleltetett, s a mint meleg vízbe bemártották, házából tüstént kibújt. Aztán, november 15-én 1851-ben, megdermedt ismét, s csak 1852-iki márcziusban múlt ki, összeszáradva. E kivételek azonban kétségkívül Hunter véleményét igazolják; mert azon állatnemek, melyek Európában téli álomba merülnek, a dermedtségnek mi nyomait sem mutatják meleg égöv alatt, hol élelmök soha sem hiányzik. Hangyák például, melyek Európában télre megdermednek, Indiában tevékenyek egész éven keresztül, hol élelmök soha sem fogy ki. A ceyloni kis emlős, a *Sorex montanus*, mely ép úgy, mint európai rokonai, rovarokon táplálkozik, oly helyen lakik, hol a klima sajátsága egész éven át bőségesen ellátja őket eledellel, s ezért soha sem alusznak, mint európai s éjszak-amerikai rokonaik. A denevérekről ugyanezt mondhatni; ezek az éjszaki telet átaluszszaák, mert rovarokat nem fogdoshatnak, de a trópusok alatt örök tevékenységben élnek.

Igy áll a dolog a medvével is, mely a világ egy részében sem alszik téli álmot, csak ott, hol a nagy hideg a hozzájuthatást kedvencz eledeléhez lehetetlenné teszi. Más részt a teknőcz, mely Granadában s Venezuelában a nagy hőségben sárba temetkezve megdermed, Ceylonban mindig tevékeny életet folytat, mert élelme mindig van bőségben. De ha Angliába viszik, ott ugyanezen teknőcz télen át megdermed, mert megszokott eledele hiányzik.

A ceyloni már említett halakra nézve kétségkívüli, hogy midőn a víz elfogyván, úszni, mozogni s élelmet keresni nem tudnak, épen azon hatás következik be gyakorlatilag, mint midőn az éjszaki vidékek halait a fagy s jég fogva tartja; s

pillanatig sem kételkedhetünk azon, hogyan állhatják ki az egyik krizist, midőn tapasztalásból tudjuk, hogy valósággal kiállják a másikat. *)

Mint fejezetünk kezdetén említettük, a ceyloni édesvízi halak még koránt sem ismeretesek oly tökéletesen, mint ezt jól rendezett és fél század óta már az angolok birtokában levő országban várni lehetne, **) annyit azonban tudunk már az édesvízi halakról általán, hogy a szigeten előforduló halnemek a *Leuciscus*, *Mastacemblus*, *Ophicephalus*, *Polyacanthus*, *Helastoma*, *Silurus*, *Anabas*, *Eleotris*; s ez elősorolt nemekből láthatni azoknak túlsúlyát, melyek kisebb-nagyobb ideig víz nélkül is képesek megélni. S ha e tényt összeköttetésbe hozzuk azon tavak, folyók s vízmedenczék viszontagságos helyzetével, melyekben e halak laknak, kell, hogy a teremtésnek különös bölcsesége akaratlanul is föltűnjék előttünk, hogy teremtményeit akként képezte, hogy különös helyzetök és sajátos körülményeikhez szabott alkotással bírván, tovább legyenek élni képesek.

Hal a szigetnek minden vizében, sőt még az ottani árkokban s mély rizsföldeken is oly bőségben találhatik, hogy Knox leírása szerint ***) néha a száradó félben levő medenczékben bokáig érő halmennyiséget láthatni, úgy szólván víz nélkül. E medenczék évenként többnyire kétszer teljesen kiszáradnak, s mégis, a Monsun fordultával, az első eső után néhány napra e tavak s medenczék annyira telvék hallal, hogy alig férnek el a vízben. A legkülönösb tünetemény ebben az, hogy nemcsak apró, de felnőtt 2—3 fontos halak is nagy mennyiségben tűnnek elő ilyenkor. E körülmény hatalmas, kemény dióul szolgált a természettudósoknak évekig, míg végre az általunk már leírt mód földerítettett, hogy tudniillik

*) Jesse: *Gleanings in Natural History* című igen tanulságos munkájában egy aranyhal történetét beszéli el, mely egy márványbasainban tartatván, a vízzel együtt egyetlen jégtömeggé fagyott. A mint azonban a vizet lassan felolvasztották, a hal ép oly eleven lett, mint azelőtt s nagy élénkséggel tovább uszkált.

**) Ez kétségkívül azon körülményre róható leginkább, hogy a ceyloni édesvízi halakat európaiak nem eszik meg, mert mind sár s iszapizűek. Ezért vásárra nem is kerülnek, hanem a benszülöttek csak magok használják eledelül. Természetvizsgálók is, tudományos czélből, csak néhány év óta halásznak rendszeresen.

***) Knox: *Historical Relation of Ceylon*, I. 8. l. II. 7. l.

e halak veszély elől miként rejtőznek el s miként élednek újra tevékenységre.

A hit sokáig az volt, hogy az ily nagy számban megjelenő halakat az eső hozza, vagy forgószél emeli ki máshonnan s lerakja Ceylonban. Ez azonban egyáltalán nem áll; noha vannak rá esetek, hogy esővel is hullanak halak, mindenütt az egész világon.

Az időben, midőn a ceyloni bűvő halakat vizsgálták, s a halesőkkel hozták összeköttetésbe, sok nevezetes adat gyűjtetett a halesőkre vonatkozólag is, s azért a hitnek egyideig volt fentartása korán sem veszett kárba. Nevezetesen bizonyos dr. Buist gyűjtven évekig ily adatokat, azokat értekezés alakjában a *Bombay Times*ben közölte; s ezek sokkal érdekesebbek, sem hogy e helyütt elhallgathatnók, még pedig annál inkább, mert nálunk is vannak elegenden, kik, hogy esővel felülről halak nagy mennyiségben hullhassanak le, kétségbe vonják.

Dr. Buist előszámlálván több constatatált esetet, melyekben délamerikai tengerszemekből s kihalt kráterekből forgószelek a halakat kiűritették s a világ minden részébe elhánták; a következő, általa Indiában észlelt, s nemcsak köztudomású, de tökéletesen constatatált halesőket említ föl: „1824-ben — írja Buist — Miruthnál, épen a mint ő felségének 14-ik ezrede gyakorlaton kinn volt, egy forgószélből rendkívüli mennyiségben esett a hal épen a gyakorló ezredre, s ez haza is vitt belőle sokat, de szekereket is lehetett volna e halakkal meg rakni. — 1826-iki júliusban, vihar alkalmával, a moradabadi réteken mindenkinek láttára nagy mennyiségben hullottak az esővel minden nagyságú eleven halak, melyek kivétel nélkül, az Indiákban oly közönséges *cyprinus*-nemhez tartoztak. — 1830-iki február 19-én, épen délben, a Nokulhatty kereskedelmi telepen oly rendkívüli mennyiségben hullottak esővel a döglött halak, hogy kétszáz embert kellett kirendelni azok vízbehányására, nehogy a levegőt megfertőztessék. E halesőnél az volt nevezetes, hogy a halak többnyire nagyok voltak s valamennyi élettelen; néhány azonban még friss, míg sok köztilök egészen rothadt s igen sok megcsontított példány. Előre lehetett őket látni a levegőben, a mint közeledtek; sokan milliókat számláló madárcsapatnak vélték.

1833-ban május 16. és 17-ikén Futtepur falunál is, Jumnához három mérföldnyire volt ily haleső, itt azonban

csak a vihar után hullottak a halak; nagy részök eleven volt; s köztök három fontosak, sőt nagyobbak is; s ép oly fajúak, mint minők a közeli lagunákban tanyáznak. — 1835-ben május 6-ikán Allahabad városban volt igen nagy halhullás. Itt is, midőn a vihar már elmúlván, az eső csak permetezett, hullottak a halak ezrenként; ezek azonban nemcsak mind élettelenek voltak, hanem már tökéletesen száradtak is. — 1839-ben szeptember 20-án, záporosó után, Sunderbunds mellett Kalcutta közvetlen közelében közel két óráig tartó halhullás volt, hol 2—5 hüvelyk nagyságú eleven halak hullottak képzelhetetlen mennyiségben. E halhullásnál az volt a legnevezetesebb körülmény, hogy a halak nem szabálytalanul hullottak itt-ott szanaszét, hanem mérföldekre terjedő távolságban, alig pár rőfnyi szélességben egy vonalban. — Tudomásomra a legnevezetesebb halhullás Kattywar és Kajkote közt történt 1850-iki július 25-én, midőn a mérföldekre tehető egész terület, egy felhőszakadás után, a szó betűszerinti értelmében terítve volt hallal, nemcsak, hanem sok helyütt lábnyi magasságban, s a házak teteje, rizs, széna- és szalmakazalok, kerítések, sőt tömött lombú fák és bokrok is úgy tömve voltak döglött halakkal, hogy napokig a vidéken lakni nem lehetett.

Dr. Buist e különös tüneményeket természetesen úgy magyarázza, hogy forgószelek e nagy mennyiségű halakat sokszor a vízzel együtt fölszívják, s ha terheikkel felhőkön vonódnak keresztül, erejük megtörvén, a felszívott halakat lehullatják. Más módon bajosan is volna képzelhető ily csodás jelenség, s dr. Buist nézete általán el van fogadva, habár cikkének czélját el is tévesztette, mennyiben azt akarta véle bebizonyítani, hogy a ceyloni s általán indiai tavak rögtöni benépesítése hallal ily esőknek következménye. Ez nem volt elfogadható nézet, mert a lagunák s medenczék valamennyie egyszerre s egy ugyanazon időben népesedik be hallal, a mint az első esős napok bekövetkeznek, míg a halhullás nagy időközökben s csak egyes izolált helyeken szokott történni.

Miután dr. Buist nézete mint fenn nem tartható mellőztetett, Yarrell *) állt elő azon véleménynyel, hogy a halak petéiket a tavak iszapjaiba szokták temetni, s ily peték épen maradnak, ha a tó egészen kiszárad is, mihelyt pedig az esős

*) Yarrell: *History of Br. Fishes. Econom.*

évszak beáll, s a keményre száradt tófenék fölenged, a peték a nedvességnek s oxgyénnek közös és kettős érintése folytán életképességet kapván, kikelnek. E tétel azonban sok kemény vitatkozás után egészen alaptalan adatokra fektetettnek bizonyult; mert noha némely hal-nem, mint például a *salmonidák* a homokba lyukat vájnak, s petéiket abban dugják el, a halak az ikrát általán a fenékre rakják, nem pedig a fenébe vagy a fenék alá; minthogy az ikrának alkata tapadós lévén, a víz a fenékről nem moshatja el, ha még oly sebes folyású is. Ceylonban azonban a vízmedenczékben nemcsak a fenék felszíne szárad meg, hanem maga a fenéktalaj is pár lábnyi mélységre, s ebben — néhány mézskéreggel bevont puhánytojás kivételével — lehetetlen, hogy egyéb tojás vagy különösen puha hal-pete az elporlást és szétmállást elkerülhesse. E vízmedenczékben a nedvesség a száraz évszakban oly mélyen lent van, hogy ennyire a halak petéiket semmi képzelhető, s eddigelé a tudomány által ismert módon sem rakhatják le.

De föltéve, hogy a halak petéiket elegendő mélységbe helyezhetvén, meg is őriznék életképességökben, sőt eső következtében az iszap is fölengedvén, a peték kikelhetnének, s szárnyra kaphatnának a vízben, — még ekkor is sok idő volna szükséges ahhoz, hogy a halak eléggé megnőjenek; pedig mihelyt az eső megnyílik, a halakat a benszülöttek tüstént fogják; és pedig csupa öreg halat s kinőtt példányt, mert kis halak csak az esős évszak előhaladtával láthatók.

E tételek s nézetek vitatása közben az angol tudósokat a ceyloni benszülöttek világosították föl s igazították útba, állítván, hogy a halak magok bújván el, dermedt helyzetben vannak az egész száraz évszak alatt, az eső beálltával pedig ismét előbújnak. Ezt számos utánasás igazolta, s meg lett a nagy problema oldva, mely az Ichtyologoknál évtizedekig szenvedélyes viták tárgya volt.

Már a római s görög írók is említették, hogy Indiában bizonyos halak szárazság idején az általok lakott vizeket a száraz földön elhagyják, s az esős évszak beálltával azokba ismét visszatérnek *) A régiek ezen állítását, melyet az akkori

*) Aristoteles: *De respiratione*, cap. IX. — Theophrastus: *De piscibus in sicco degentibus* (ugyanezeket idézi Athenaeus, Polybius és Strabo). — Livius, lib. XLII. cap. 4. s több mások.

satiristák rendszeren kigúnyoltak, — az újkori észlelés és tudomány tökéletesen igazolta. Ceylonban ugyanis sok hal-nem a szárazság beálltával eddigelé még ki nem magyarázott ösztön befolyása alatt elhagyja a száradó vízmedenczéket s a fűben tova mozogva a legközelebbi folyóba vándorol, mihelyt pedig az esős évszak bekövetkezett, ugyanazon úton ismét visszavándorolnak kedvencz vízmedenczéikbe. Ily vándorlásaik alkalmával a benszülöttek sokszor meglepik, s kosár-számra szedik őket össze, sőt ily vándor-halakkal angol természetvizsgálók is találkoztak már nemcsak Ceylonban, hanem India egyéb országaiban is, különösen Siámban, hol e sorok írója is nem egyszer találta őket ép ily vándorlás közben. Sőt tengerhez közel, apály idejében minden nap lehet látni, a mint e halacszkák magokat a partra dolgozzák föl, s tova másznak a fűben; sőt, ha a part meredek, magas mangrove-fákra másznak, s onnan vetik le magukat a partra, hogy tovább csúszhassanak a harmatos fűben.

Mindazon halak, melyek költöznek, sőt magas fákra is fölmásznak, labyrinth-forma szerkezetű csontokkal látvák el, ezen kívül pedig nyakukon a két kopolytú közt szívó készülékkel is fölruházzák, melynél fogva földhöz vagy fakéreghez, sőt kősziklához is tudnak tapadni, de mely egyúttal tetemes mennyiségű nedvességet is tart magában. Ezenkívül első úszószárnyuk csontszerű, s rudimentális lábacszkához hasonlít, melynél fogva a szárazon tovamozgás nekik lehető válik.

Ceylonban leggyakrabban egy kis keszeg-forma hal vándorol, melyet a szingálok *Kavaya* néven ismernek. A hal közeli rokona a már Cuvier által megismerttetett *Anabas scandens*nek, s talán ugyanazonos Daldorf *Perca scandens* nevezetű halával. A kinőtt példány rendszeren 6—8 hüvelyk hosszú, feje gömbölyded, pikkelyes, míg kopolytúi szálkások s fogazottak. Említett sajátságos alkatási segédtagjait a kis teremtés fölhasználva, minden aggodalom nélkül szökik ki lakhelyéből, s bátran neki megy a hosszú, fölötte fáradságos útnak, rendszeren éjjel, korán reggel, vagy későn este, midőn a fű nedves és harmatos. Azonban ha szorúl a kapeza vagyis, ha a víz fogyatékán van: megtörténik, hogy világos nappal is útra kél. *)

*) Az *Annals and Mag. of Nat. Hist.* 1853. évi folyamában

Az *Anabas* kétségkívül egyik legsajátságosabb hal az egész teremtésben. Élete is oly szívós, hogy 4—6 napig is életben maradhat minden víz nélkül, s Ceylonban s Indiában nem egy eset jegyeztetett föl, hogy evezők s halászok e halacskákat 4—5 napig is eltartják elevenen száraz edényben, s belőlök sütnék, a mint a szükség hozza magával, elővévén, a halak mindig oly frisek, mint akkor voltak, midőn a vízből kifogattak. Daldorf, ki a hollandi kelet-indiai társaság szolgálatában katonatiszt volt, beszéli többek közt, hogy egyszer egy palmyra-pálma üregében fogott ily *Anabas scandens*, A pálma néhány lépésnyire volt egy tótól, s midőn rajta a halat meglátta, ez már 12 lábnyi magasságra dolgozta föl magát a pálma függőleges, síma törzsén, s még mindig magasabbra erőlködött jutni. Kopoltyúinál fogva magát fölakasztva s farkát magasbra oldalt emelve, előrészét lassan fölesúsztatta, s így lassan bár, de mindig magasbra hatolt, s Daldorf egyáltalán nem kételkedik, hogy a halacska a pálma koronájáig is fölküzdötte volna magát, ha ő el nem fogja egy üregben, hova a hal előle menekült, mikor őt észrevette. *)

A fára-mászás czélja még földerítve nincs, bár a tény kétségtelen, mert köztudomású, s minden utazó látta, s láthatja naponként. **) Okát a különös szenvedélynek még csak sejteni sem lehet, mert akkor is felmásznak fákra, ha vizök elég van, s ha a vízből különben is könnyen menekülhetnek, a partot sekélysege miatt minden nehézség nélkül elérhetvén. Nem lehet hinni, hogy a fák üregeiben nedvességet keresnének, midőn a tóban, melyet elhagynak, elég víz van, — de gyümölcsöt sem kereshetnek ott, mert eledelök apró rovarokból s infusóriákból áll.

Nagyobb kérdés ennél sokkal, hogy e halak miként jönnek le a magas fákról; mert e mütétet sem én, sem más nem látta soha. Rudimentális lábaik, a kopoltyúk szívó készlete s úszó szárnyaik tüskéje kétségkívül lehetővé teszi, hogy fölkapaszkodhassanak, de mind e segédeszközök mitsem

---

beszéli Layard E. L., hogy egyszer ily vándorhalakkal égető déli melegben találkozott a kavicsos országúton, tizenheten voltak.

*) *Transactions Linn. Soc. Vol. III. 63. lap.*

**) E sorok írója elég ily halat fogott lepkehálóval fákon; a példányok a muzeumban láthatók.

használhatnak arra, hogy le is mászhassanak a fákról; föl kell tehát tenni, hogy a fákról úgy vetik le magukat a fűbe vagy vízbe. Ily esetnek soha tanúja nem voltam, bár magas fákra mászni sokszor láttam őket. Azt azonban sokszor láttam, a mint alacsony mangrov-bokrokról s fákról közeledtemre százanként vetették magukat a vízbe, mi néha oly mérvben történt, mintha csak jégeső pattogott volna a bokrokról, az aláugráló halak locsogása oly feltűnő volt.

Egy kormánymérnök a ceyloni angol szolgálatban, következő érdekes elbeszélést adja a *Colombo Observer* című újság egyik tárczájában, *) mely elbeszélés a költöző halaknak vándorlásaik közti kitarását s küzdelmét különös színben tünteti elő.

Néhány héttel ezelőtt — így kezdi Morris úr — hivatalból megvizsgálni voltam a Nade Kadua melletti igen fontos, nagy kiterjedésű vízmedenczét, mely igen elhanyagolt állapotban van, s ekkor minden vize egyik végén egy nagy gödörben volt összpontosítva, különben pedig az egész medenczének feneke már teljesen száraz volt. A mint a medenczét vizsgáltam, erős eső érvén, a nagy fák alá huzódtam a magasb parton, s egy pelikánt láttunk a gödör körül lépegetni. Embereim a pelikán felé mentek, azonban csakhamar elkiáltották magokat: „Hal, hal, igen sok hal!“ — A gödörhöz mentünk le valamennyien s képzelhetetlen mennyiségű halat pillantottunk meg, a mint a gödörből az eső által megnedvesített parton a fűbe följutni erőlködtek. Víz sehol sem volt, s mégis a magas partokon sebesen haladtak fölfelé, hol embereim legalább két mázsát fogdostak össze belőlök. Igen sok már pár száz lépésnyi távolságban haladt a gödörtől, valamennyien egy irányban vonúlva föl a legmagasb domb felé. Kétséget sem szenved, hogy ha először a pelikán, utóbb pedig mi útjokat nem álljuk: felküzdik magokat a dombra, s onnan ereszkednek le igen könnyen a túlsó völgy vízmedenczéjébe, melyben még elégséges víz volt.

Elbeszélését ekként végzi Morris úr: A mint a vízmedenczék kiszáradnak, a bennök élt halak gödrökbe vonulnak, hol ezrenként forgolódnak a kék sárban, mely ilyenkor

---

*) *A curious case of travelling Fish*, by James L. Morris, Governr Civil Engineer. (*Colombo Observer*, 1868. Aug. 7.)

a sok nyálkától olyan már, mint a csiriz. S a mint aztán minden nedvesség elpárolg, azon halak, melyek dermedésben is élnek, a nedvességgel mind mélyebbre s mélyebbre szállnak le, míg a másnemű halak költözéseket kezdik meg oly helyekre, hol vizet még találhatnak. Sokszor látni ily vándorlásokat útközben ép úgy, mint azon pillanatban, midőn a kiszáradt medenczét épen ezrenként elhagyták, s vizet keresni indultak. Ha megemlítjük, hogy ily költözés e szerencsétlen állatoknak legalább három annyi fáradságukba s erőlködésükbe kerül, mintha járt úton vándorolnának: bámulásunk a türelem fölött csak akkor magyarázható, ha elképzeljük, hogy életföntartási ösztön vezeti őket. A kiszáradt medenczék vidéke ugyanis rendesen egészen össze van taposva, bivalok és elefántok mély nyomai láthatók mindenütt, s a halaknak e göröngyös, egyenetlen úton kell vándorlásaikat véghez vinni, sőt még a földben ilyenkor támadt számtalan repedéseket is megkerülni, melyeken át nem igen hatolhatnak. Ily repedések ilyenkor rendesen teledestele vannak halakkal, melyek beesnek s bennvesznek.

Csak azt akarom még megemlíteni, hogy Ceylonban még egy más speciális ichtyologiai nevezetesség is található, mely a ceyloni édesvízi halaknak különös és kiváló érdekességet ad. Kannea körül ugyanis a meleg források 40° Reaumur melegségű vizében két halnem találtatik nagy bőségben. Már Cuvier is ismerte e halakat, s ő határozta is meg őket. Az egyik: *Apogon thermalis*, a másik: *Ambassis thermalis*.

Ceylonban az állatország egyéb osztályaiból is vannak csodálatra méltó példányok, de ezúttal csak az ázsiai feltűnő halakat akartam ismertetni, még pedig épen Ceylonból, mert ott találhatóak működésök legkifejlettebb körében. Ceylon központja az Indus oceán halainak ép úgy, mint az Indiák édesvízi halai legfeltűnőbb nemeinek.

Egyéb ázsiai állatokról, a mennyiben Ceylonban található, más alkalommal másutt fogok megemlékezni, általam bejárt oly országok ismertetésénél, hol életműködéseik legkifejlettebb körében észlelhetők.

XANTUS JÁNOS.